પ્રેમભક્તિ-ગ્રન્થમાલા

જયા-જયન્ત

ન્હાનાલાલ દલપતરામ કવિ

પ્રેમભક્તિ–ગ્રન્થમાળાના
નવીન ગ્રન્થો

		પ્રથમાવૃત્તિની સાલ
૧૭,	શકુન્તલાનું સંભારણું	૧૯૨૬
૧૮,	યુગપલટો અને મહાસુદર્શન	૧૯૨૭
૧૯,	ઉદ્‌બોધન	૧૯૨૭
૨૦,	અર્ધશતાબ્દિના અનુભવબોલ	૧૯૨૭
૨૧,	સંસારમન્થન	૧૯૨૭
૨૨,	વિશ્વગીતા	૧૯૨૭
૨૩,	ઇન્દુકુમાર, અંક ૨જો, રાસ	૧૯૨૭
૨૪,	ન્હાના ન્હાના રાસ, ભાગ ૨જો	૧૯૨૮
૨૫,	ગીતમંજરી	૧૯૨૮

ત્રીજી આવૃત્તિ, વસન્તોત્સવ

ચોથી આવૃત્તિ, જયા–જયન્ત

૧૯૨૮માં છપાશે

પ્રથમ આવૃત્તિ : ચોધપર્વણી; જહાંગીર–નૂરજહાન.

બીજી આવૃત્તિ : કેટલાંક કાવ્યો ભાગ ૧લો ને ૨જો.

બીજી આવૃત્તિ : ઇન્દુકુમાર, અંક ૨જો, રાસ

ત્રીજી આવૃત્તિ : ઇન્દુકુમાર, અંક ૧લો.

ચોથી આવૃત્તિ : ઉષા

છઠ્ઠી આવૃત્તિ : ન્હાના ન્હાના રાસ, ભાગ ૧લો.

પ્રેમભક્તિ-ગ્રન્થમાલા

		પ્રથમ આવૃત્તિની સાલ
૧,	કેટલાંક કાવ્યો, ભાગ ૧લો	૧૯૦૩
૨,	રાજસૂત્રોની કાવ્યત્રિપુટિ	૧૯૦૩-૦૫-૧૧
૩,	વસન્તોત્સવ	૧૯૦૫
૪,	કેટલાંક કાવ્યો, ભાગ ૨જો	૧૯૦૮
૫,	ઇન્દુકુમાર, અંક ૧ લો	૧૯૦૯
૬,	ન્હાના ન્હાના રાસ, ભાગ ૧ લો	૧૯૧૦
૭,	શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા, સમશ્લોકી	૧૯૧૦
૮,	જયા-જયન્ત	૧૯૧૪
૯,	મેઘદૂત, સમશ્લોકી	૧૯૧૭
૧૦,	ઉષા	૧૯૧૮
૧૧,	ચિત્રદર્શનો	૧૯૨૧
૧૨,	રાજર્ષિ ભરત	૧૯૨૨
૧૩,	પ્રેમકુંજ	૧૯૨૨
૧૪,	પ્રેમભક્તિ-ભજનાવલિ	૧૯૨૪
૧૫,	સાહિત્યમન્થન	૧૯૨૪
૧૬,	વૈષ્ણવી ષોડશ ગ્રન્થો, સમશ્લોકી	૧૯૨૫

प्रेमभक्ति-ग्रन्थमाला

જયા-જયન્ત

કર્તા :—

ન્હાનાલાલ દલપતરામ કવિ

[વિ. સં. ૧૯૮૪] [ઈ. સ. ૧૯૨૮

કીંમત પોણા બે રૂપિયા

પ્રકાશક : ન્હાનાલાલ દલપતરામ કવિ,

ભદ્ર, અમદાવાદ

આવૃત્તિ ૧ લી, ૧૯૧૪	પ્રત ૧૦૦૦
આવૃત્તિ ૨ જી, ૧૯૨૪	પ્રત ૧૦૦૦
આવૃત્તિ ૩ જી, ૧૯૨૭	પ્રત ૨૦૦૦
આવૃત્તિ ૪ થી, ૧૯૨૮	પ્રત ૨૦૦૦

આણંદ ચરોતર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં મોતીભાઇ મથુરભાઇ
પટેલે પ્રકાશકને માટે છાપ્યું. તા. ૭ : ૬ : '૨૮

ભીષ્મ વૈરાગ્ય ધારીને
તજી છે દેહવાસના,
આલંબી આત્મલક્ષ્મીને
સજી છે સ્નેહભાવના,

મનોભાવે નથી જેણે
દુરીચ્છા પાપની કરી,
શીલને સાચવ્યું જેણે
સદા યે સ્નેહને વરી,

ઉપાસે બ્રહ્મશ્રદ્ધાથી
આત્મલગ્ન ઊંડે હૃદે,
મહા અદ્ભુત કો એવા
સ્નેહના યોગીને પદે,

વસો આ અધૂરાં ગીત
સ્નેહનાં—બ્રહ્મચર્યનાં,
પુરાણાં—નવલાં ત્હો યે
પાળેલાં પુણ્યવર્યનાં.

પ્રસ્તાવના

ઈ. સ. ૧૯૧૨ ના મે માસમાં પ્રો. ત્રિભુવનદાસ કલ્યાણદાસ ગજ્જરને ત્યાં સૂરતમાં હું હતો. તે સમયે ગજ્જર સાહેબના બંગલામાં-ના વાતાવરણમાં નાટકનો ધ્વનિપ્રતિધ્વનિ ગાજી રહ્યો હતો. સરસ્વતીચન્દ્રના નાટક સંબંધી પડેલી તકરારના પ્રો. ગજ્જર પંચ હતા. પણ રસાયનશાસ્ત્રને તો જેમ પ્રત્યેક પ્રયોગ કોઈક નિયમનું મૂર્ત સ્વરૂપ છે તેમ, તે કલ્પનાપ્રધાન રસાયનશાસ્ત્રી સન્મુખ તો એ તકરારના પરમાણુઓમાં આધુનિક નાટકની સુધારણાનો મહાપ્રશ્ન ખડો થયો હતો. મ્હને પણ એક દૃશ્ય નાટક લખવાની સૂચના થઈ. મ્હારી ભત્રીજી ચિ. કુમારી યશલક્ષ્મી મ્હારી સાથે હતી. નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યની ત્હેની પ્રતિજ્ઞાએ જોઈતા વસ્તુનું સૂચન દીધું. એ ઉભયનું પરિણામ—યથાશક્તિમતિ—આ જયા અને જયન્ત.

એ ખરૂં છે કે નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યનાં લીધેલાં વ્રત ઘણાંનાં અખંડ રહ્યાં નથી, અને તે નૌકારૂઢ વિરલા જ ભવસાગર વણબૂડ્યા તરી ઉતરે છે. આપણા તેમ જ યૂરોપના ઇતિહાસમાંની સાધુસાધ્વીઓના મઠોની કથા એકરંગી માત્ર ઉજ્જવળી જ છે નહિ. છતાં રામાયણમાંથી શ્રી હનુમાનજીના વજ્રકછોટાનો અને મહાભારતમાંથી ભીષ્મ પિતામહની ભીષ્મ પ્રતિજ્ઞાનો મહામન્ત્ર મનુષ્યજાતિએ વિસારી મૂકવા જેવો યે નથી. વધતા જતા વિલાસના આ યુગમાં વિલાસના વૈરાગ્યની વાર્તાનાં મહિમાગીત કેટલાક યુગવાસીઓને કદાચ કર્કશ પણ લાગશે. નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યનો માર્ગ વિકટ છે, પ્રલોભનો નિરવધિ છે, ડગલે ડગલે ભય છે; પણ એ ભય વચ્ચેની નિર્ભયતામાં જ પરમ ઇન્દ્રિયનિગ્રહી કો

વીર જનનું વીરત્વ છે. એટલું તો સ્પષ્ટ જ છે કે એ માર્ગ સર્વ માટે નથી; સંયમી માટે છે, યતાત્મન માટે છે.

ઉપરાન્ત એક બીજી ઝીણી વાતના પણ આ નાટકમાં અંકૂર છે. સ્નેહ એટલે દેહવાસના નહીં, પણ ત્હેનાથી પર કોઇક નિર્મળી આત્મભાવના. સ્નેહયોગ દેહભોગમાં પરિણમવો જ જોઇએ એવી કાંઇ કુદરતી આવશ્યકતા નથી.

જ્હાં જ્હાં આત્મા, ત્હાં ત્હાં શરીર,
નથી એવું કાંઇ બ્રહ્માંડમીમાંસાનું ન્યાયસૂત્ર.

દેહી કહેવાતા આત્મતત્વનાં દેહ વિના યે અસ્તિત્વ હોય છે. એ સ્નેહ એકતરફી ન હોય, ને પરસ્પરના હોય તો તે ચૈતન્યવર્ણી સ્નેહસ્થિતિમાં

द्वा सुपर्णा सयुजा सखाया
समानं वृक्षं परिषस्वजाते

એ ઉપનિષત્મન્ત્રાનુસાર બે સુપંખાળા આત્મસખાઓનાં સખ્ય ને સંલગ્નતા છે; અને તેથી તે સાયુજ્યને આત્મલગ્ન કહીએ તો અ-યોગ્ય નથી. માનસ શાસ્ત્રની એ ઝીણવટ આ નાટકના બીજમાં જોતાં જણાશે.

દૃશ્ય નાટકને અનુકૂળ ભાષાનું પોત આ નાટકમાં બનતું પાતળું રાખ્યું છે. તેમ કરવા જતાં કુમાશ જરજરી થઇ ન હોય, કે વણાટ ઢીલો પડ્યો ન હોય તો સારૂં. ગીતોના ઢાળ પણ કેટલેક અંશે રંગભૂમિની શૈલીના છે; છતાં કવિઓના કે સંગીતશાસ્ત્રીઓના અપરાધ અક્ષમ્ય થયા ન હોય તો સુભાગ્ય. દૃશ્ય તરીકે આ નાટકની યોગ્યાયોગ્યતા તો નટવર્ગે અને પ્રેક્ષકવર્ગે પારખવાની છે. મ્હને લાગે છે કે તે ઘણી નથી.

વિ. સં. ૧૯૭૦ ન્હાનાલાલ દલપતરામ કવિ

સ્થલ : ગિરિદેશ, વન, ને વારાણુસી.

કાલ : દ્વાપર ને કલિની સન્ધ્યા.

મુખ્ય પાત્રો:

દેવર્ષિ : દેવોના ઋષિરાજ.
ગિરિરાજ : ગિરિદેશના રાજવી.
જયન્ત : ગિરિરાજનો મન્ત્રીપુત્ર.
કાશિરાજ : વારાણુસીના રાજવી.
વામાચાર્ય : યોગભ્રષ્ટ યોગી.
તીર્થંગોર : પાપમન્દિરનો પૂજારી.
પારધી : પશુતાનો શિકારી.

રાજરાણી : ગિરિદેશનાં રાણીજી.
જયાકુમારી : ગિરિદેશની રાજકુમારિકા.
તેજબા : તીર્થંગોરની બહેન.
શેવતી : તીર્થંગોરની બ્રહ્મકન્યા.
નૃત્યદાસી : એક દાસી.

જયા-જયન્ત

અંક પહેલો

પ્રવેશ પહેલો

*

સ્થલકાલ : હિમાદ્રિનાં શિખરોમાં સહવાર

પવનપાવડી ઉપર ઉડતા દેવર્ષિ પધારે છે.

દેવર્ષિ: પરમ પ્રેમ પરબ્રહ્મ.

માત પ્રેમ, તાત પ્રેમ, પુત્ર પ્રેમ, પુત્રી પ્રેમ,
દમ્પતીના દેવ પ્રેમ, પ્રેમ છે સંસારસાર;
પરમ પ્રેમ પરબ્રહ્મ.

દયા પ્રેમ, દાન પ્રેમ, ભક્તિ પ્રેમ, જ્ઞાન પ્રેમ,
યોગ પ્રેમ, મોક્ષ પ્રેમ, પ્રેમ તે સંન્યસ્તાધાર;
પરમ પ્રેમ પરબ્રહ્મ.

સ્થૂલ પ્રેમ, સૂક્ષ્મ પ્રેમ, વિશ્વ કેરો મન્ત્ર પ્રેમ,
સૃષ્ટિનો સુવાસ પ્રેમ, પ્રેમ તેજ કેરો પાર;
પરમ પ્રેમ પરબ્રહ્મ.

આત્મનો વિકાસ પ્રેમ, જીવનપ્રકાશ પ્રેમ,
પ્રેમ–પ્રેમ, સર્વ પ્રેમ: પ્રેમનો આ પારાવાર;
પરમ પ્રેમ પરબ્રહ્મ.

અમારે યોગીઓને જોવાનું છે એક જ,
જગત ઉંચું ચ્હડે છે કે નીચું?

આશપાશ નિહાળે છે.

હિમાદ્રિનો એક ચ્હડાવ ચ્હડે છે
દૈત્યોને જીતીને આવતો કુમાર;
દેવગિરિનો બીજો ચ્હડાવ ચ્હડે છે
કુમારને વધાવવા આવતી રાજકુમારી;
નર ને નાર—જગત ઉંચે ચ્હડે છે.

શિખર પાછળથી જયા કુમારી અને
સાહેલીઓનો ગીતટહુકો સંભળાય છે.

'દેવોનાં ધામ એ, વિભુના વિશ્રામ એ.'

દેવર્ષિ: उर्ध्वं गच्छन्ति सत्त्वस्था, मध्ये तिष्ठन्ति राजसाः
जघन्यगुणवृत्तिस्था अधो गच्छन्ति तामसाः
ચ્હડો ઉન્નત ને ઉન્નત, દેવસન્તાનો!
બ્રહ્મસિંહાસનના પાયા સૂધી
સંચરો, એ જ છે દેવયાન માર્ગ,
મહર્ષિઓનો પુરાણ પુણ્યપન્થ.
–પધારી જગતની આ મહાસંન્યાસિની,
નરલોકની નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારિણી.

ઉડતા ઉડતા દેવર્ષિ અદૃશ્ય થાય છે. ઉત્સવ કાજે સજ્જ થયેલ જયા કુમારી જયમાળ લઇને સાહેલીઓ સાથે આવે છે. કોઇ સખી ડાક, કોઇ ડમરૂ, કોઇ શીંગીનાદ વાતી હોય છે.

જયા અને સાહેલીઓ : ધીમે ધીમે ધીમે, સાહેલિ !
ચાલો વ્હડિયે ગિરિઓ ગરવા;
દેવોનાં ધામ એ, વિભુના વિશ્રામ એ,
આત્માનાં પૂર પૂરથી ભરવાં;
ધીમે ધીમે ધીમે, સાહેલિ !

દૈત્યો વિદારનાર, દેવો ઉગારનાર,
જગવી જયનો ટંકાર આવે છે એ કુમાર,
ગિરિગિરિમાં જય ઉચ્ચરવા;
બાણે છે શેષ નાગ, ચાપે છે વીજળી,
એવા જયકેતુધારી અભિનન્દવા;
ધીમે ધીમે ધીમે, સાહેલિ !

એક સાહેલી : સુરેન્દ્રે ન્હોતર્યા હતા કુમારને,
આવે છે તે જીતીને દાનવનાં જૂથ.
વધાવજો એમને, કુમારી ! જીવનનાં ધનથી.

જયા: સારો મુજ દેશ વધાવશે
ગુણવન્તાના ગુણોને, દેવોના ચે દેવત્વને.
આનન્દના અમૃતફૂવારા

ફૂટે છે નયન–નયનમાંથી,
ને અભિષેકશે અમરોના અતિથિને.

બીજી સાહેલી: મૂવા દૈત્યો તે કેમ જીત્યા જાય?

જયા: ત્હારા અન્ધારદેશમાં અઘરૂં હશે;
અમ તેજવાસીઓને વિકટ નથી
દૈત્યોનાં દળને જીતવાં.
એક ડાળીએ જેટલાં પાંદડાં પ્રગટે,
પ્રગટે છે એટલાં લક્ષ્યવેધી બાણ
અમારા એક અસ્ત્રમાંથી.

નૃત્યદાસી: એક આંખડલીમાંથી જેટલાં કિરણ ભભૂકે,
ભભૂકે છે એટલાં શર
યમદંડ સમા એક ધનુષ્યમાંથી.

પહેલી સાહેલી: જયાબા! સહુ જીતાય.
પણ મન જીતાતું હશે?

આઘેથી દુંદભીનો જયનાદ.

જયા: વાયુ બાંધવો ને મન જીતવું સરખાં,
પણ યોગીજનોને ઉભય સુલભ.
જૂવો પેલી, યજ્ઞના કુંડ સમોવડી,
હિમાદ્રિના શિખરશિખરમાંની યોગગુફાઓ.
धर्मस्य सत्त्वं निहितं गुहायाम्.
ત્યહાં લખેલા છે એના જયમન્ત્ર.

જાવ, શોધો ત્યંહી,
ને પામો સિદ્ધોના સદ્‌બોધ.

ફરીથી કુમારનો જયનાદ.

જૂવો, સાહેલીઓ! જૂવો,
જગતનો જેતા આ મહાજોગી.
જાણે ઉગે છે આભને આરે
ભાસ્કરની પ્રભામૂર્તિ.
વિખરાયેલી ઉડે છે કંઠ ફરતી
કિરણાવલિ સરિખડી કેશાવલિ.
ઝળકે છે બ્રહ્મકુમાર સમો ગિરિકુમાર.
ચાલો, વધાવિયે, સખિઓ!
ગિરિદેશના યશનો એ જયધ્વજ.

[શિખરશિખરમાંથી જયધ્વનિ જાગે છે. હાથમાં દેવ-ધ્વજ અને બાણુકમાન લઇને શંખનાદ ગજાવતો કુમાર આવે છે. જયા કુમારી ત્હેને જયમાળે વધાવે છે.

જયા અને સાહેલીઓ :
જય! જય! કુમાર! આવો,
સાહેલી સહુ! વધાવો.
આનન્દ આનન્દ આજે, વિજયવાજે
દિશદિશ ગાજે:
યશકુમાર! આવો,
સાહેલી સહુ! વધાવો.
જય! જય! કુમાર આવો.

જગત જૂવે છે વાટડી, હો! આવો;
અમૃત આણ્યાં તે લોકને ધરાવો;
સુરના સન્દેશ પૃથ્વીને સુણાવો;

દેવનાં દુંદુભી વાગે, બ્રહ્માંડ જાગે,
　　　　જયપરાગે
　　યશકુમાર! આવો,
　　સાહેલી સહુ! વધાવો.
　　　　　જય! જય! કુમાર! આવો.

આજ આનન્દનો સૂરજ ઉગ્યો,
ગિરિલોકે ઉત્સવ આદર્યો છે,
ને શિખરેશિખરે રોપ્યા છે જયધ્વજ
ઉત્સવના અનિલમાં ફરકતા.
દેવોનો શો છે આદેશ?

જયન્ત: જયા! એ ત્હારી પ્રેરણાનો પરિપાક.
ત્હેં ઉગાડચો એ આનન્દનો ભાસ્કર.
દેવોએ કહાવ્યું છે, જયા! કે
'જેમણે અમરોને જન્મ દીધા
તે જગતની માતાઓને ધન્ય છે.'

જયા: પુણ્યવન્તી જાહ્નવી વહે છે,
ને દૂધવન્તી ધેનુ દૂઝે છે,
ત્ય્હાં સૂધી જગતની માતાઓને
અમરો સાંપડશે અવનીમાં યે.

જય તો વશ જ હતો ને
ત્હારા વિશ્વજેતા ધનુષ્યને?

જયન્તઃ જયા! ત્હારી શુભાશિષો
સદા સફળ જ ઉતરે છે.
સ્વર્ગે સંચરતાં સુરગંગાને તીર
વિષ્ણુ દેવનાં દર્શન થયાં વાટમાં.
પ્રસન્ન થયા, પુત્રને શિષ્ય કીધો;
ને વરદાન દીધું ભગવાને કે
'ધાર્યાં પાડીશ તું નિશાન.'
પછી મ્હારા ચાપનો ટંકાર,
ને દેવાધિદેવનાં કલ્યાણવચન;
એ બે પાંખે જય ઉડતો આવ્યો.

જયા. અમરાપુરી ઉગારી,
એમ ઉગારજે સહુનેય તે.
બીજા શા આશીર્વાદ આણ્યા છે?

જયન્તઃ સુરેન્દ્રે પટ્ટાભિષેક કર્યો, ને કીધું,
'મ્હારા યુવરાજ જેટલો પ્રિય છે
ગિરિકુમાર! તું મ્હને;
ત્હારૂં યે નામ જયન્ત હો!
જા, જીતીશ જે લક્ષીશ તે'.
દેવાંગનાઓએ પારિજાતે વધાવ્યો,
સુરરાણીજીએ મુગટ અર્પ્યો
અખંડ સૌભાગ્યનો, ને ભાખ્યું,

'મોકલીશ અપ્સરાઓને
મંગલ ગાવા ત્હારા લગ્નમાં.'
દેવોએ અભિષેક કીધો અમૃતનો,
અસ્ત્રશસ્ત્ર દીધાં બ્રહ્મલોકનાં,
ને ભણ્યા, 'જા, જીતજે જગતને.'

જયા: તો રોપ ત્હારો જયધ્વજ
જગતના મહાચોકની મધ્યે.

જયા: એકલે હાથે? નહીં જ, જયા!
કો જીત્યું નથી, કો જીતશે નહીં.
પુરુષ ને પ્રકૃતિની બેલડી જ
નવબ્રહ્માંડ સરજે છે.
પ્રગટાવ, ઓ ગિરિકુમારિકા!
એ પરમ ચેતનાની ચિનગારી.
ત્હેં ગૂંથી છે પણછ આ ધનુષ્યની,
ત્હારાં જ બાંધેલાં છે
આ બાણનાં પીચ્છ:
તુજ પુણ્યચરણે છે
દાનવજેતા એ ધનુષ્યબાણ.
જયા! ગૂંથીશું એવાં જીવન?
તું મ્હારૂં ધનુષ્ય,
ને હું ત્હારૂં બાણ.

જયા કુમારીને ચરણે ધનુષ્યબાણ ધરે છે.

એક સાહેલી } : બીજીને
અમરાવતીનો ઉગારનાર,
દૈત્યોનો વિજેતા, વિષ્ણુનો વ્હાલો,
લગ્ન યાચે છે કુમાર
ચરણે મૂકી જયધનુષ્ય પોતાનું.
કુમારી સ્વીકારશે કે નહીં?

જયા: વિચારમૂર્છામાંથી જાગીને
જયન્ત! વિલાસને હજી વાર છે,
આજ નથી પાકી એની અવધ.

જયન્તઃ 'વાર' ને 'અવધ' એટલે, જયા!
આવેલાં અજવાળાંને પાછાં વાળવાં.

જયા: બ્રહ્મઅજવાળાં તો અખંડ છે,
ને આથમતાં નથી કલ્પાન્તે યે.
જયન્ત! ધારણ કર ત્હારૂં ધનુષ્યઃ
બહુ જીતવાનું બાકી છે હજી.
જો! જગત મ્હોટું છે,
જગતના દુશ્મનો યે મ્હોટા છે.
દિલમાંના દૈત્યોને જીત,
દેવોને વસાવ દુનિયામાં,
ને બનાવ અવનીની અમરાપુરી.
આશા ને કાલ અનન્ત છે.
કાલગંગાને કોઇ કાંઠડે
કોઇક ઋતુમાં સ્વીકારીશ, કુમાર!

સોંપે છે એ સબળું ય તે.
હજી આઘે છે એ પ્રભાત.
જયન્ત! ઓ દૈત્યોના જેતા જયન્ત!
લે, ધારણ કર, ને જીત.
જીતીને આવજે એ,
આપીશ તું ઇચ્છે છે તે.
નથી આજે એ અમૃતનો અવસર.

જયન્તને ચાપ પાછું ધરાવે છે. ગિરિ-
શિખરોમાં 'ઘો ઘો ઘો' નો મહાધ્વનિ.

જયન્ત: જયા! જો, હિમાદ્રિ પડે છે.

જયા: શેષ ડોલ્યો, જયન્ત!
ત્હારા જયસ્પર્શથી.

સાહેલીઓ: હિમગંગા! ઓ હિમગંગા ઉતરે!
આમ, જયાબા! આમ,
રાજમહેલના રાજમાર્ગે.

સાહેલીઓ દિશાદિશમાં ન્હાસે છે.

જયન્ત: આમ, જયા! આમ,
યોગીજનોનાં યોગશૃંગે.

ચાપમાં જયા કુમારીને ભરાવી, ઉપાડી, એક કૂદકે
યોગશૃંગે જઇ ઉભે છે. 'ઘો ઘો' કરતી હિમગંગા
આભમાંથી આવી ખીણોમાં ઉતરે છે.

પ્રવેશ બીજો

*

સ્થલકાલ: ગિરિદેશના રણવાસમાં બપ્પોર

રાજરાણી: નહીં, રાજેન્દ્ર! કદી નહીં.

ગિરિરાજ: રાણીજી! એ તો બ્રહ્માક્ષર.

રાજરાણી: બ્રહ્માક્ષરે ત્ય્હારે ભૂંસીશ હું.

ગિરિરાજ: નહીં ઉથાપાય કોઇથી યે
એ રાજવેણુ ને પ્રજાવેણુ.

રાજરાણી: રાજરાણી ઉથાપશે એ રાજવેણુ.

ગિરિરાજ: જયન્તના જયને શોભે છે,
આપ્તજનોના અન્તરમાં ઉગે છે,
મન્ત્રીશ્વરો પ્રમાણે છે,

લોકસભા સત્કારે છે આદરથી;
રાણીજી! નહીં સ્વીકારો શું ત્હમે તે?

રાજરાણી: પૃથ્વી ચળે, આભ પડે,
બ્રહ્માંડ તૂટે, પણ નહીં, રાજેન્દ્ર!
ત્ય્હારે જ મ્હેં સિંહાસન ત્યાગ્યું,
જય્હારે મહાજનોએ હા ભણી.
હું બન્ધાઇ નથી એ લોકવેણથી.

ગિરિરાજ: જયન્તને નહીં જ પરણે શું જયા?

રાજરાણી: ના; રાજકુમારને જ પરણશે રાજકુમારી.

ગિરિરાજ: ગિરિદેશનો ગઢ જયન્ત,
ઇન્દ્રપુરીનો ઉગારનાર જયન્ત,
દેવોનો પ્રિયતમ જયન્ત;
યોગીઓની આશા જયન્ત,
દસ્યુઓનો દાવાનળ જયન્ત:
ગિરિદેશનું સિંહાસન મંડાયું છે
એના પિતાના દેહપાવઠડે;
એ મન્ત્રીશ્વરનો કુમાર જયન્ત:
એ જયન્ત જયાને ન પરણે?
રાણીજી! રણવાસના ગોખથી નહીં,
યોદ્ધાઓની આંખે નિહાળો.
છે એવો આજાનબાહુ સુભટ કો
સ્વર્ગમાં યે ઉડે છે જયધ્વજ જેના?

રાજરાણી: જયન્તને માથે રાજમુગટ નથી,
હાથે રાજદંડ નથી,
બેસવા રાજસિંહાસન નથી.
રાજમુગટને, રાજદંડને, રાજસિંહાસનને
પરણશે ગિરિરાજની રાજકુમારિકા.

ગિરિરાજ: કલા નમતી ભાસે છે
અમ ક્ષત્રિયતેજની.
રાણીજી! ક્ષત્રિયોના સ્વયંવર
સંસારની સમૃદ્ધિના, કે શૌર્યના?
કુંવરી વરાવશો રાજ્યને કે રાજવીને?
આવતી કલિસેનાના પડઘા સમા
ગાજે છે તમ બોલ આજ.
હોલવાતા ભાસે છે ચન્દ્ર ને સૂર્ય
નિજ આત્મજોના અન્ધકાર નિહાળીને.
નિરખું છું ગિરિદેશને યે
અગ્નિની જવાળામાં નહાતો.
પડે છે—પડે છે જાણે
મ્હારા યે માથેથી મુગટ.—
રાણીજી! પુત્રી મ્હારી કે ત્હમારી?

રાજરાણી: ગર્ભ મૂકી વેગળા રહ્યા, રાજેન્દ્ર!
મ્હેં પોષી, ધવરાવી, ઉછેરી.
આજ પધાર્યો છો પાછા
પોતાની કહી પારકી કરવા.

સારા સંસારને પૂછો; રાજવી!
પુત્ર પિતાના, પુત્રી માતાની.

ગિરિરાજ: રાણીજી! વાણી વેરાઇ જશે.
ગિરિદેશનો ગિરિરાજ
રણવાસમાં મહારાણો નથી,
રાજમહેલમાં રાજવી નથી,
એ અનુભવું છું આજે.

રાજરાણી: ગિરિદેશમાં રાણાજીનાં રાજ્ય,
પણ રણવાસમાં તો રાણીજીનાં, હો!

ગિરિરાજ: જયન્તે દિગ્વિજય કીધો.—

રાજરાણી: ના, નથી જીત્યું મ્હારૂં દિલ કુમારે.

ગિરિરાજ: ત્ય્હારે કય્હાંનાં ન્હોતરશો ઓજણાં
એ તમ કુંવરીબાને કાજ?
જયન્તની જોડ છે જગતમાં?

રાજરાણી: સારૂં જગત મોહ્યું છે જયા ઉપર તો.
આવે છે ખંડખંડમાંથી માગાં.
ધરાવીશ જયાની લગ્નમાલા
આર્યચક્રચૂડામણિ કાશીરાજવીને.—

ગિરિરાજ: રાણી! પાળશે કાશીપતિ
રામવ્રતની આપણી કુલમર્યાદ?

રાજરાણી: પુણ્યવન્તા સહુ યે તે પાળશે.
—ને દશરથવ્રતે ક્ય્હાં દાનવનાં છે જે?
શિકારે સિધાવો છો, રાજેન્દ્ર!
ત્ય્હાં ભાળ્યા કય્હાંઇ
હરિણીહરિણીના કુરંગરાજ?
એક રાજસિંહાસનને
ચાર પાયા હોય સુવર્ણના.

ગિરિરાજ: પણ મુગટ તો એક જ.
કુલનાં વ્રત વિસારશો,
લોકસભાનાં રાજવેણ લોપશો,
સ્વામીના યે આદેશ ઉથાપશો,
શી સાધશો એથી સિદ્ધિ?

રાજરાણી: સાધીશ એક જ મહાસિદ્ધિ:
જયા થશે આર્યકુટુંબની મહાદેવી.

ગિરિરાજ: પણ સ્મરણે છે, રાણીજી!
દેવર્ષિની ભવિષ્યવાણી?
'જયાનો દેહ નહીં વટલાય,
જયા બ્રહ્મચારિણી રહેશે.'

રાજરાણી: નથી ભૂલી, રાજેન્દ્ર!
જન્માક્ષરમાંના ગ્રહભાવ કે નક્ષત્રલેખ.
મહાત્માનું મહાવાક્ય છે કે
'જયા હૃદયરાણી થશે
રાજરાજેન્દ્રોના યે રાજેશ્વરની.'

ગિરિરાજ: એ રાજેશ્વર તે જયન્ત.

રાજરાણી: અપમાનો મા, રાણા!
મ્હારી કે આપની સુબુદ્ધિને.
નથી ગામ કે નથી ગરાસ,
તે રાજરાજેન્દ્રોનો રાજાધિરાજ?

ગિરિરાજ: એ છે જયન્ત, દેવલોકનો યુવરાજ.
દૈત્યોનો જય એ જ એનાં સામ્રાજ્ય.
નથી અન્યથા એવાં મહારાજ્ય
આત્માના અમીરને જગતભરમાં.
સુરેન્દ્રના કોપનું વજ્ર—

રાજરાણી: ધરતી જેટલી સ્ત્રીઓ છે અવિચળ.
આજ જ પાઠવું છું લગ્નપત્રિકા.

જાય છે.

ગિરિરાજ: જતાં જતાં રાજરાણીને
તો વેઠજો ધરિત્રી જેટલી ધીરજથી.

સ્વગત

અહા! રાજ્ય ચલાવવાં અઘરાં છે,
પણ એથી યે છે અઘરાં—અઘરાં
ખેડવા રાજકુટુંબમાંનાં રાજતન્ત્ર.

પ્રવેશ ત્રીજો

સ્થલકાલ: રાજમહેલની અગાસી ને ચોક

જયા: અગાસીની પાળ અઢેળી વિચારનિમગ્ન

જીંદગી એટલે શું?
અન્ધારૂં કે અજવાળું? સુખ કે પુણ્ય?
ઓ જીંદગીના જાણુણહાર! કહો:
જીંદગી એટલે રાત્રી કે દિવસ?
નિવૃત્તિ કે પ્રવૃત્તિ? વસન્ત કે ગ્રીષ્મ?
આજ જન્મતિથિ છે મ્હારી,
પૃથ્વી ફરી રહી વીશ પ્રદક્ષિણાઓ સૂર્યની.
પૂછું છું ત્હમને પાલવ ઢાળી,

ઉત્તર આપો, ઓ ગેબના ગુંબજ!
જીંદગી એટલે શ્રેય કે પ્રેય?

વળી વિચારમાં પડે છે.

તે દિવસે હિમગંગા ઉતરી.
દેવગિરિનું શિખર ડોલ્યું;
ગગનના સ્તંભ સમોવડ
દેવદારુના વૃક્ષરાજ પાડ્યાં, ઉખાડ્યાં;
વનેવન ખીણેખીણ ને ગુફાગુફામાં,
મેઘદંદુભીના મહાશબ્દ સરિખડી,
ધ્વનિ અને પ્રતિધ્વનિની ગર્જનપરંપરા
ગજાવી જગતને જગાડ્યું.
અમૃતના હાથે ઉગારી લીધી કુમારે
એ વમળધોધના મૃત્યુમુખમાંથી મ્હને.
જગત્‌વાસીનું જીવન એટલે
હિમગંગાના મહાપટમાં રમવું.

વળી વિચારે છે.

દેવર્ષિજીએ દાખવ્યું છે કે
સાધુઓને તો શ્રેય તે જ પ્રેય,
ને પ્રેય તે જ પરમ શ્રેયઃ
પુણ્ય તે જ નિત્યસુખ,

ને સુખ તેજ સદ્ધર્મ.
દેહ ને દેહી ઉભયને ઉદ્ધારે
એ જ યોગીરાજ જીવનમુક્ત
આજે સાચી ને કાલે સાચી.
કાલોદધિના તરંગો ઉપર
જીંદગી એટલે કલ્યાણયાત્રા.

રાજકુમારીના શણગાર સજી ચોકમાં
નૃત્યુદાસી આવે છે.

નૃત્યુદાસી: કાલ કોણે દીઠી છે?
સાચો છે આજનો જ મહિમા.
આથમે છે તે ઉગવાને માટે?
આથમેલાં કેટકેટલાં ઉગ્યાં?
ઉગવાં હોય તો આથમે કેમ?
તપે છે એટલાં જ અજવાળાં.
અરેરે! એટલા રસખેલ કાજે
દીક્ષાભ્રષ્ટ કીધા મ્હારા યોગીન્દ્રને.—
આજે જન્મોત્સવ છે જયાબાનો.
ઉતર્યો શોભાના રાજશણગાર,
ને શણગારી દાસીઓની દેહને.
ઓઢ્યો પોતે યોગનો અંચળો,
ને જગાવી એકજ્યોત યોગજવાળા.
એવાં આવ્યાંના અનાદર

ને આશાનાં અવલમ્બન,
એ તે ક્રિયા ભવનાં આળપંપાળ?

જયા: કોણ છે એ? ચોકમાં? નૃત્યદાસી?
દાસી જ છે રાજકુમારીના વેશમાં.
ભૂલે છે, સ્વપ્નામાં બોલે છે તું.
માયાવી છે એ વચનો,
ત્હારાં વસ્ત્રો જેવાં જુઠ્ઠાં.

ચોકમાં ઉતરે છે.

નૃત્યદાસી: સ્હવાર બપોર ને સ્હાંઝ
પ્રકાશ પ્રગટે, ને પીવા નહીં!
આ રંગરંગીલા રણવાસ!
શા વૈભવ ને શા વિલાસ!
યૌવન ને સૌન્દર્યનો સાગરસંગમ,
મંહી ઉડે છે–અપ્સરાઓ સમોવડાં—
યુવતિઓનાં ચન્દનહોડલાં.
શા ઝંઝાનિલ વાય છે ઉદ્દીપનના!
ઇન્દ્રચાપની ચૂંદી છે રસકલગી સહુએ.
શી ભરતીઓ ઉછળે છે અભિલાષની!

જોગીરાજનો અંચળો ઓઢેલ જયા કુમારી ચોકમાં પધારે છે.

વસવાં વિહારનાં પરમ ઉપવનમાં,
ને આણ મૂકવી 'સુગન્ધ ન લેશો!'
રાજમહેલની મદમોહિનીમાં જીવવાં,
ને ભાખવું 'ન ભોગવશો એ મોહસ્વપ્નાં!'
ચન્દ્રભવન સમા જ્યોત્સ્નારંગી પ્રાસાદ
કેમ કરાય ગુફા સમા યોગાશ્રમ?

જયા: દાસી! શી માંડી છે આત્મપરીક્ષા?
જગતના મહેલોમાં નથી તુજ સરિખડી
સહુ યે વેશધારી રાજકુમારિકાઓ.
સૌન્દર્ય શોભે છે શીલથી,
ને યૌવન શોભે છે સંયમ વડે;
ને રાજમહેલના ગોખ છે ઉજ્જ્વળા
મહેલવાસીઓનાં પ્રભાનિર્મળ પુણ્યાચરણથી.
ઉરમાંથી જાળું કૂહાડી તું
કાં બન્ધાય છે પંડે જ ત્હેમાં કરોળિયો?

નૃત્યદાસી: જયાબા! અન્ધકાર જીત્યા જાણ્યા?

જયા: અન્ધકારનાં દળવાદળ અઘોર છે,
પણ પ્રભાકરની પ્રભા તે ફેડે.
દાસી! પાપથી પુણ્ય બળવન્તાં, હો!
અમારા ઉત્તરખંડમાં તો
છ માસની રાત્રિ, છ માસનો દિવસ;
પખવાડિયાની તો ઉષા ઉગે.
પીધાં હોય એ બ્રહ્મઉષાનાં અમૃત,

અજબ પ્રકાશવન્તાં પ્રભુનાં એ પ્રભાત,
ત્હેમને અન્ધકાર જીતવા અઘરા નથી.

નૃત્યદાસીઃ હિમગંગા પડી તે રાત્રીએ
યોગીન્દ્રને દીક્ષાભ્રષ્ટ કીધા.—

જયાઃ તું દીનભાગી જ છે, દાસી!
યોગાશ્રમ યોગ કાજે છે
કે અપ્સરાઓ નચાવવાને?
અરેરે! કેટકેટલા યોગીઓને ઉથાપ્યા
યોગીઓની એ યોગસિદ્ધિઓએ!

નૃત્યદાસીઃ સ્વર્ગમાં ક્‌ય્હાં નથી નાચતી
એ અપ્સરાઓ જે?

જયાઃ ત્હારા સ્વર્ગ કરતાં યે ઉન્નત છે
ગિરિદેશના અમ યોગાશ્રમો.
બ્રહ્મધામનાં આ તો છે બારણાં.
દાસી! તું શું લેઇશ?
સુખ કે શાન્તિ?

નૃત્યદાસીઃ સુખ, જયાબા!

જયાઃ શાન્તિ, દાસી! ભૂલી.
શું લેઇશ? આત્મા કે દેહ?

નૃત્યદાસીઃ દેહ, જયાબા!

જયાઃ આત્મા, દાસી! ભૂલી.
દેહ નશ્વર છે, આત્મા અમ્મર છે.

નૃત્યદાસી: આત્માને માણવાની છે અનન્તતા,
દેહને માણવાની છે અવધો.
આત્મા અમ્મર છે, જયાબા!
માટે જ પછી :
દેહ નશ્વર છે, જયાબા!
માટે જ પહેલો.
મૃત્યુ પછી ક્‌ય્હાંથી માણીશું દેહને?

જયા: રાજકુમારીના શણગાર સજ્યે જ
ન થવાય રાજકુમારી.
રાજહૃદયની કુમારિકા
એ જ છે જગતમાં રાજકુમારી.
ત્યાગજે આજથી ગિરિરાજના રાજભવન.
મ્હારા તો રાજમહેલો યે છે
યોગના આશ્રમ સરિખડા.
જા, મા અભડાવતી દેવગિરિને
ત્હારા શ્વાસોચ્છ્‌વાસથી યે.

નૃત્યદાસી: પૃથ્વી વિશાળ પાથરે છે પટ પોતાનો,
રાજકુમારી! ત્હમારે ને મ્હારે કાજ.

નૃત્યદાસી ખીણોમાં ઉતરે છે. જયા.
કુમારી વળી વિચારવમળે ચ્હડે છે.

જયા: જીંદગી એટલે શું?

પ્રવેશ ચોથો

સ્થલકાલ: હિમાલયમાંના એક સરોવરને કાંઠે

આગળ એક હંસ દોડતું ઉડી જાય છે, પાછળ જયન્ત
અને જયા ત્હેને પકડવા દોડતાં આવે છે.

જયા: ગયો, ઉડી ગયો, જયન્ત !
એ રઢિયાળો રાજહંસ.

જયન્ત: ઉડયો, ગયો, ન ઝલાયો,
કવિની કો કલ્પના સમો.
પીંજર ત્હારાં સૂનાં પડયાં.
પણ જયા ! કહીશ ?
એ હંસ હતો કે હંસી !

જયા: ન ઝલાય તે હંસ,
કેસરી સમાં વીર પગલાં ભરતો.

જયન્તઃ ન ઝલાય તે હંસી,
કેસરિણી સમી મનોવેગે ઉડન્તી.

જયા: પાંજરે ન પૂરાય
તે મેના કે પોપટ?

જયન્તઃ વનની મેના.

જયા: ઉપવનના પોપટ.

જયન્તઃ બન્ને યે, જયાદેવી!
એક જ વેલીનાં ફૂલ;
હું ને તું બન્ને યે સરખાં;
ન ઝલાય કોઈ કોઈનાથી.
જયા! ગાઈશ ત્હારૂં
હંસોને આવાહનનું ગીત?

જયા: આવશે હંસ એ સુણીને?

જયન્તઃ ત્હારી હલકે આભ ટોળે મળે,
તો હંસ શું નહીં પધારે?
માન સરોવરે સૂનાં લાગશે
સાંભળશે ત્હારૂં ગીત જય્હારે હંસ.

જયા: હેં જયન્ત! ગાઉં ત્ય્હારે?

હંસોને આવાહનનું ગીત ગાય છે.

સૂના આ સરોવરે આવો,
        ઓ રાજહંસ! સૂના આ સરોવરે આવો;
જૂનાં એ ગીતને જગાવો,
        ઓ રાજહંસ! સૂના આ સરોવરે આવો.

ક્‌હાં શુભ્ર માનસર? ક્‌હાં અમ રંક આરો?
ક્‌હાં પુણ્યશ્વેત વપુ? ક્‌હાં ગિરિ આ અમારો?
        ઓ દેવપંખી! કંઇ દૈવી નથી, તથાપિ
ઉદ્ધારવા અમ સરોવરિયે પધારો.

પાછળ સરોવરમાં બે હંસ આવી તરે છે.

લીલા લ્હેકન્તા કાંઇ કંઠે મજાના,
સ્નેહે નમન્તાં ધીરે પગલે લર્જ્જાનાં,
અમારાં નીર આ સુહાવો,

        ઓ રાજહંસ! હૈયાને સરોવરે આવો;
હૈયાને સરોવરે આવો,
        ઓ રાજહંસ! હૈયાને સરોવરે આવો.

જયન્ત: આભમાંથી બે ઉતર્યાં તારલિયા
સોહામણે ત્હારે સરોવરને તીર;
જયા! જો જલની વેલોમાં.

જયા: હંસોની પુણ્યજ્યોત બેલડી.
ચાલ, પકડિયે, જયન્ત!

જયન્તઃ ધીરી, જયા! ધીરી;
ઉતાવળી થયે ઉડી જશે.
કલાથી ઝાલજે એમને, જયા!
એ તો રઢિયાળા રાજહંસ.

જયાઃ અહા! કેવા શોભે છે!
સરોવરના વાદળિયા આભમાં
મુગટધારી બે ચન્દ્ર.
ચાલ, જયન્ત! ઝાલિયે.

જયન્તઃ એક જ જળના
જાણે બે કમલપુંજ.

જયા અને જયન્ત હંસોને ઝાલવા જાય છે.
જતાં જતાં સ્વગત

નથી–નથી આ રાજહંસીને
સ્વર્ગનાં શિખરો ઓળંગવાં યે અઘરાં.

જયાઃ જતાં જતાં સ્વગત

રસપંખાળો આ મ્હારો રાજહંસ.
જગતના આભની તો છે
ઉંચેરી અગાસીઓ એની.
ઉડશે બ્રહ્માંડ વીંધી બ્રહ્મઆંગણે.
ઉડજે, જયન્ત! અંતરાય નહીં કરૂં.

સરોવરને એક કાંઠે જયન્ત ને સ્હામે
કાંઠે જયા જાય છે.

જયન્ત: જયા! ઝાલજે હો–કલાથી.

જયા: જયન્ત! પકડજે એ પંખીને,
પૂરવાં છે બન્નેયને પીંજરમાં.

જયન્ત: જયા! એક જ જલનાં બે પંખી.

જયા: જયન્ત! એક જ રંગી બે પંખી.

બન્ને જલમાં ઉતરે છે. ફૂલપાંખડીઓની પાંખે ઉડંતા મનોજ દેવ અન્તરિક્ષે આવે છે.

મનોજ: મનોજ! ચ્હડાવ ત્હારૂં સર્વજેતા ધનુષ્ય.
ઉઘાડા છે આ રસબેલડીના
આત્માનાં દુર્ગદ્વાર અત્યહારે.
માર ત્હારાં ફૂલનાં બાણ.

પુષ્પધન્વા બે બાણ છોડે છે. જયા કે જયન્તને ન વાગતાં તે સરોવરમાં પડે છે.

અરે! નિષ્ફળ! ફોગટ?
ભૂલ્યો, મનોજ! ચૂક્યો ત્હારૂં લક્ષ્ય?
અજીત ધનુષ્યે હાર્યું ત્હારૂં આજ.
નથી ચ્હડી હજી, ઓ મન્મથ!
પૃથ્વીની ખુમારી ત્હેમના પ્રાણને.
તેજશ્શરીર રાજહંસ સમોવડા
આત્માઓ એમના છે ઉજ્જવળા.
આ ઉપવન નથી ત્હારે રમવાનાં.

મનોજ અદૃશ્ય થાય છે થોડી વારે જયા અને
જયન્ત બન્ને એક એક પંખી ઝાલે છે

જયા: ઝાલ્યો, જયન્ત! ઝાલ્યો હો.
ચાંચે ન વાગી, ને ઝાલ્યો હો.

બન્ને મળે છે.

જયન્ત! ઝાલ્યો મ્હેં તો રાજહંસ
કરવેલડીના પીંજરમાં.

જયન્ત: ને પૂરી છે મ્હેં યે રાજહંસી,
હુંફ દે છે તે હૈયામાં.
જયા! હંસે ઝલાય,
ને હંસી યે ઝલાય–આવડે તો.
પૂરાય બન્ને યે પાંજરે.

જયા: પણ કેવું ઉજળું ને કુમળું!
ચાંદનીનું જ જાણે ઘડેલું શરીર.

જયન્ત: મોતીનો છે ચારો, જયા!
એટલે ચન્દ્રિકાનીજ દેહ.

જયા: પુણ્યની વાડીઓમાં વસે,
તો માનવીનાં યે ઉઘડતાં હશે
આવાં જ પુણ્યસ્વરૂપ ને?

જયન્ત: અલબત, જયા! એમ જ.
પુણ્યશાળીની પુણ્યમુદ્રા,
ને પાપભક્ષીની પાપમૂર્તિઓ.

જયા: કમળપાંદડીની કુમાશ છે
એમની પીચ્છકલામાં,
ને જયન્ત! જોઇ ને
એમની અમૃતભરી આંખડલી ?

જયન્ત: એ અમૃતની આંખે જ
ઓળખે છે નીર ને ક્ષીર;
ને કરે છે જૂદાં એમને,
વિષ ને અમૃત જેવાં.
માન સરોવરનાં નિર્મલ જલનાં વાસી
નિર્મળું નિર્મળું જ નિરખે, જયા!
એમનાં નયનોમાં જ નિર્મળી.

જયા: એવા મહર્ષિ સમા પંખીરાજને
પીંજરમાં પૂરવા તે પાપ નથી ?
એક પ્રાસાદમાં પૂરિયે તો
બ્રહ્માંડ કેમ અજવાળશે સૂરજ ?
જાવ, ઉડી જાવ, રાજહંસ!
ત્હમારા તેજલોકમાં.
નથી ત્હમારે લાયક
આ દેહ કે દેહી.

જયા હંસને ઉડાડી મૂકે છે.

જયન્ત: હંસ ઉડયે હંસી ઝૂરતી ન રખાય,
ને પાપ લાગે પરમાર્થીને પણ.
ન રખાય–ઝૂરતી ન રખાય,

હૈયાને પીંઝીશે ય તે.
જાવ, હંસી રાણી! પોતાને દેશ.

જયન્તે હંસીને ઉડાડી મૂકે છે. બન્ને
ઘડીક વિચારશીલ ઉભે છે.

જયા! હતાં ત્‍હેવાં રહ્યાં
હાથ ને હૈયાં.

જયાઃ રંકને લાધ્યાં રતન,
ત્‍હેમને ક્‌ય્‍હાંથી આવડે જતન?
જલધિનાં મહાજલને પૂર
ઉડી પડયાં આપણાં જવાહીર.
ડૂબ્યાં આપણાં રત્નો મહાસાગરમાં.

જયન્તઃ ગા ત્‍હારૂં ગીત, જયા!
ને ફરીથી ન્‍હોતર ત્‍હારા ચોકમાં
એ રાજહંસોની જમાતને.
રજની નથી ઉતરી કાંઇ,
દિનનો દિનમણિ તપે છે હજી;
આવશે એ જગતના શિખરવાસી.
જમાવ એ અવધૂતના અખાડા.

જયાઃ ક્‌ય્‍હાં કાંઇ આવે છે કોઇ?
આવવું હોય તો જાય શા માટે?

જયન્તઃ ત્‍હેં ઉડાડયાં ત્‍ય્‍હારે ગયાં, જયા!

જયાઃ તો લે, આવાહન ગાઉં,
આમન્ત્રું છું એ અમરોને.
એ નહીં તો તું સાંભળ.

હૈયાને સરોવર આવો,
ઓ રાજહંસ! હૈયાને સરોવર આવો.

રાજહંસોને આવાહનનું ગીત ગાતાં
ગાતાં સરોવરતટનાં વનમાં બન્ને ફરે છે.

પ્રવેશ પાંચમો

*

સ્થલકાલ: એક વનમાંના ઉદ્યાનમાં સન્ધ્યા

બંસી વાતા કાશીરાજ આવે છે.

કાશીરાજ: વનમાં છે તે નગરમાં નથી.
ઘટાનાં શાં આ ગાઢાં જૂથ!
ને શો મંદીનો આ દેવનન્દન!
જાણે મોહનાં ઉપવન.
અંહી ઉતરતી હશે
દેવાંગનાઓ વિહાર ખેલવા.
સ્વીકારી મ્હેં ગિરિદેશની લગ્નપત્રિકા,
ને જાઉં છું દેવગિરિનાં શિખરોમાં.
આજની રાત્રી શિબિર માંડયાં

સૌન્દર્યવનની આ કુંજોમાં.
નવયૌવનાના અંગો સરિખડી
શી ફૂલડે ફૂલી છે ફૂલવાડી!
ઓ નિર્જનતાની નિવાસિની!
ત્હારો રસદેવ ક્ય્હાં?

વેલઘટામાં ફરે છે. ફૂલ વીણતી ને
ગાતી શેવતી આવે છે.

શેવતીઃ વીણો વીણોને ફૂલડાંના ફાલ,
ફોરે એવાં હૈયાં, સખિ!
ગૂંથો ગૂંથોને ફૂલડાંની માળ,
ગૂંથો એવાં હૈયાં, સખિ!

કાશીરાજઃ વેલીજૂથની પાછળથી
અહોહો! ફૂલદેવીનું જાણે ગીત!
વીણ, બાલે! વીણ સંસારનાં ફૂલડાં
અનન્તતાના ચે ઉઘાડમાં.

શેવતીઃ સરખી સાહેલી કોઇ વીણવા ન આવે,
વીણું હું વનને અકેલી રે;
વીણું અલબેલી હું ફૂલ ફૂલની વેલી, ને
વીણું ને થાઉં ઘેલી ઘેલી;
હે! વીણો એવાં ફૂલડાં, સખિ!

કાશીરાજઃ એ ટહુકો! જગતની કોયલ બોલી!
પુષ્પપુષ્પની પાંદડીમાં

પ્રગટાવે છે કિરણો એ ટહુકાર.
બાલે! ત્હારા કંઠમાં જ છે ઝરણુ
વિશ્વના સમસ્ત શબ્દમાધુર્યનું.
શી કૌમારની છે કુમાશ
એની સૌન્દર્યની ઓઢણીમાં!
શાં ત્હારી દેહલતાનાં નૃત્ય!
આ પુષ્પલતાઓને યે લજાવે!
અપ્સરાઓ સહુ શિષ્યાઓ હશે ત્હારી.
બાલે! કોના સદ્ભાગ્યની
તું છે કલ્યાણવિધાત્રી?

શેવતી: આઘે આઘે છે મઢૂલી જોગીની મ્હારા,
પાસે છે ફૂલડાંની વાડી રે;
સાધીશું જોગ સ્નેહગંગાને કાંઠડે,
વીણીશું ફૂલ ફ્હાડી ફ્હાડી;
હો! વીણો એવાં ફૂલડાં, સખિ!

કાશીરાજ: દિલ દોડી ગયું, ને દેહ રહી;
આવશે તે ય તુજ પૂજનાર્થે, સુન્દરી!
ઝળહળે છે ત્હારી સૌન્દર્યજ્યોતિ,
ઉડે છે ત્ય્હાં આ પ્રાણનું પતંગ.
ધીરી થાવ, પાંખો! ધીરી;
દાઝશો કે દઝાડશો મા.

શેવતી: આઘે–આઘે, પણ કેટલેક?
જન્માક્ષર કહે છે ગંગાને કાંઠડે.

પણ કય્હાં ? ને કોણ
આ કુમારીનો રસભોગી ?—
પાછી વળી, ન આવી સખિઓ
વીણવા એટલે આંબેનાં ફૂલ;
ભરાઇ મ્હારી છાબ તો કાંઠાભર
વનની સુવાસલક્ષ્મીથી.—
આંબાની ડાળે છે મ્હારો હીંચકો.
ચાલ, મ્હડાવું ગગનની ઘટામાં
આ તો મ્હારો યે ઝૂલો.

ઝૂલે મ્હડી ઝૂલતાં ગીત ગાય છે.

મ્હારો હીંચકો રે અમરવેલડીની માંહ્ય.

ગીતમાં કાશીરાજ બંસી પૂરે છે.

એ વેણુ !–કોણે વાઇ
એ હૈયાવેધણ વેણુ ?
નથી મ્હડતો, આડો થયો
ઝૂલો યે આજ–સખિઓ સરિખડો.

બંસીવાતા કાશીરાજ પ્રત્યક્ષ થાય છે.

કાશીરાજ: દેવબાલે ! પુષ્પોમાં યે પુષ્પતા પૂરો છો,
વેણુનાં યે વાગીશ્વરી છો.
મ્હને ઝૂલાવવા દેશો ?
વને ફૂલહિન્ડોલે ઝૂલાવે છે,
ફૂલપાંદડીને અનિલલહર ઝૂલાવે છે,

આવડશે તો એવું ઝૂલાવીશ
તમ દેહકલિકાને ય તે.

શેવતી: અગ્નિહોત્ર છે અમારે ત્ય્હાં;
દેવકન્યા નથી, હું બ્રહ્મકન્યા છું.
આજ ઝૂલો યે આડો થયો,
સખિઓ સમોવડો.

કાશીરાજ: પણ વિધિ વાંકો નથી મ્હારો.
રસનાં રસેશ્વરી ઝૂલે,
ઝૂલો એવાં વનઘટામાં,
ને ગાવ ત્રિલોકવેધી તે ગીત.

કાશીરાજ ઝૂલાવે છે. ઝૂલતાં ઝૂલતાં શેવતી હીંચકાનું ગીત ગાય છે.

શેવતી: મ્હારો હીંચકો રે અમરવેલડીની માંહ્ય;
અમરવેલડીની માંહ્ય;
અમરવેલડીની માંહ્ય;
મ્હારો હીંચકો રે અમરવેલડીની માંહ્ય,

વીજળી જ્યમ ગગન માંહ્ય,
કવિતા કવિનયન માંહ્ય,
એમ હીંચી હ્રદય માંહ્ય
પ્રેમરાય
ગાય;
પ્રેમહીંચકો રે હ્રદયવેલડીની માંહ્ય;
હ્રદયવેલડીની માંહ્ય;
હ્રદયવેલડીની માંહ્ય;
પ્રેમહીંચકો રે હ્રદયવેલડીની માંહ્ય.

એક છલાંગ મારી શેવતી હીંચકેથી ઉતરે છે. સ્વગત

કંદર્પનો જ અવતાર!
પ્રાણમાં પૂર ર્‍હડે છે
નિરખી નિરખીને એમને તો.

કાશીરાજ: પદ્મને હિન્ડોલે હીંચતાં
જગલક્ષ્મી છો, કુમારિકે!
આશીર્વાદ દેશો અતિથિને?

શેવતી: મુગટ ભાખે છે ત્હમને રાજવી.

કાશીરાજ: એ મુગટ પહેરશો?
રસયોગીન્દ્ર દુષ્યન્તરાજે
પ્હેરાવ્યો હતો સૌન્દર્યદેવી શકુન્તલાને.

શેવતી: દિલને દિલ અડકે, રાજેન્દ્ર!
તો દીપક પ્રગટાવે અજબ જ્યોતના.
દીઠા ત્ય્હારથી દૃષ્ટિએ વધાવ્યા,
પ્રીછ્યા ત્ય્હારથી પ્રાણથી પોંખ્યા છે.
મુગટધારી ઓ મહેમાન!
માગો છો એવું આપજો.

કાશીરાજ: હૈયાં હિન્ડોળે ર્‍હડ્યાં,
ને એ હીંચકો ચે છે
અખંડ ડોલનનો.

શેવતી: વગાડો ત્હમારી વેણુ,
ને જગાડો જીવનનો મન્ત્ર

એ આંબેથી એ કોયલો ટહુકે છે.

થાભો, રાજેન્દ્ર! થાભો;
મા વાશો એકલડી એ વેણુ.
મા વીંધશો એ શબ્દબાણે.
હું યે ભણીશ એ પાઠ,
ને ત્ય્હારે માંડીશું રસસંગ્રામ.
બોલશે ઓતપ્રોત આપણી બંસરીઓ,
આ આંબાની ડાળો સમી,
આ કોકિલવીણાના બોલ સમી.

કાશીરાજ: આજનો જ અતિથિ છું
બ્રહ્મબાલે! ત્હમારો;
પ્રભાતે પંખી ઉડી જશે;
હેશો આતિથ્યનાં એંધાણ?

શેવતી: દીઠાં હશે દિલનાં કમળો,
તો પધારશે પાછા રાજહંસ.
સજ્જનની સદ્વાંચ્છના જ હોય.
શું ઇચ્છો છો? રાજેન્દ્ર!

કાશીરાજ: દેહ છે દેહનો ભૂખ્યો,
આત્મા છે આત્માનો તરસ્યો.
એક જ છે અભિલાષ, કુમારિ!
ક્ષત્રિયરાજના યશમુગટે
બ્રહ્મજ્યોતની કલગી થાવ.
સુન્દરીકુલશોભન મુજ શકુન્તલા—

શેવતી: આતિથ્ય લઇ આતિથ્ય ન વાળ્યાં
એ પુરાણકીર્તિ દુષ્યન્તરાજ.

કાશીરાજ: એ તો શાપનાં વિસ્મરણ.
ત્હમારી તો બ્રહ્મબાલે!
આશીર્વાદની સ્મૃતિઓ,
અસ્તિત્વના થાળમાં જડેલી.

શેવતી: તો ત્હમારાં જ છે, રાજેન્દ્ર!
પ્રાણનાં મન્દિર ને દેહના મહેલ
નવલખ તારાઓની સાખે.

કાશીરાજ. બ્રહ્મબાલે! ઉભો છે વિરાટ
કોટી નયને નિરખતો આપણો કાલ.
કોયલ સાક્ષી, ને ફૂલડાં છે સાક્ષી.
ફૂલડાં ફોરશે ને કોયલ ટહુકશે
ત્ય્હાં સૂધી આપણે ય બે
ટહુકશું ને ફોરશું
રસની અમૃતકુંજોમાં.

પરસ્પરને સત્કારે છે.

ચાલો, ચાલો, સલૂણી! રસકુંજમાં.

શેવતી: ચાલો, ચતુર સુજાણ!

કાશીરાજ: ઉગ્યા નયનોમાં ભાણ;

શેવતીઃ મ્હારા પરમ કલ્યાણ!

કાશીરાજઃ રસકુંજમાં.

ચાલો રસની સરિતાને ઘાટ હો!

ચાલો, ફૂલડાં ને વેલી પૂરે વાટ હો!

શેવતીઃ મ્હારા રસિયાને માટ;

રસકુંજમાં.

શેવતીઃ ઉપવન દાખવતી

ખીલ્યો સુન્દર શો બાગ!

કાશીરાજઃ શેવતીનું દેહોદ્યાન દાખવતા

ખીલ્યો સુન્દર શો બાગ!

શેવતીઃ ઉપવન દાખવતી

મંહી મધુરા પરાગ;

કાશીરાજઃ શેવતીનું દેહોદ્યાન દાખવતા

મંહી મધુરા પરાગ;

શેવતીઃ સ્નેહલજ્જાથી કાશીરાજના વિશાળ વક્ષસ્થળ

ઉપર માથું ઢાળી દઈ

મ્હારા અખંડ સૌભાગ્ય!

કાશીરાજઃ રસકુંજમાં.

વનઘટામાં જાય છે.

પ્રવેશ છઠ્ઠો

*

સ્થલકાલઃ યોગીજનોની યોગગુફા

દેવર્ષિઃ જગતનું મહાભારત આજે ઉઘાડું,
ને વાંચું મંહીથી ત્રિકાળનાં ત્રણ પર્વ.
આદરૂં વિશ્વદર્શનની સમાધિ,
ને ઉકેલું બ્રહ્માંડના પરમ ભેદ.

ગુફામાં આસન વાળી સમાધિ જમાવે છે.

ફાટો, ઓ ધરતીની ગુફાઓ!
યોગીના આદેશ છે;
પાઠવો પુરાણજોગી ભૂતકાળને.

પૃથ્વીમાંથી ભૂતકાલ પધારે છે.

ભૂતકાલ: યોગીરાજ! આદેશ.

દેવર્ષિ: બચ્ચા! જગતની શી સેવા સાધી?

ભૂતકાલ: યોગીરાજ! ઇતિહાસમૂર્તિ છું.
સૃષ્ટિનું હું સ્મરણ છું,
માનવકથાનું મહાકાવ્ય છું,
ચિત્રવિચિત્રનો ચોપડો છું.
મહાપુરુષોના અનુભવ છું, ડહાપણ છું.
ઉદાર દૃષ્ટિ છું, યોગીન્દ્ર!
અમૃતાક્ષરે લખું છું સત્કર્મો સાધુઓનાં,
બોધના શબ્દે આલેખું છું
જીવનભૂલો કે અસાધુઓની.
ઢાંકેલા ધરા, ભયની ગુફાઓ
દાખવું છું પ્રવાસીઓને.
મનુષ્યના મનુષ્યત્વના
લખ્યા છે ચાર વેદ મ્હેં,
ને મૂક્યા છે ચાર દિશાઓમાં.
દેવર્ષિ! સૃષ્ટિનો સુન્દર મહેલ છે;
એ મહેલનો હું વજ્રપાયો છું;
બ્રહ્માંડ જેટલો પુરાણુ,
ને બ્રહ્મ જેટલો અવિચળ.
મ્હારૂં નામ 'હતું.'

અન્તર્ધાન થાય છે.

દેવર્ષિ: થંભો ઓ વાયુના વેગ !
યોગીના આદેશ છે,
પાઠવો ચિરંજીવયોગી વર્તમાનને.

વાયુમાંથી વર્તમાન આવે છે.

વર્તમાન: યોગીરાજ ! આદેશ.

દેવર્ષિ: બચ્ચા શું સાધ છ જગતનું હિત?

વર્તમાન: યોગીરાજ ! જીવનમૂર્તિ છું,
જગતની ગતિ ને પ્રવૃત્તિ છું,
માનવ મહાકથાનો ચાલતો અધ્યાય છું,
ચિત્રવિચિત્રની કલમ છું.
દિવસ ને રાત્રિની પરંપરા,
અન્ધકાર ને પ્રકાશના પડછાયા
પાડું છું સ્થૂલ ને સૂક્ષ્મમાં.
તિક્ષ્ણ દૃષ્ટિ છું, યોગીન્દ્ર !
માનવ જાતનું મન છું.
પરકમ્માવાસીના પાય છું,
સન્ત જનોની સુવાસ છું,
અસન્તોના ઓછાયા છું.
સજીવનનું છું મહાસંગીત.
યાત્રાળુઓ તો મ્હારે આભલાં છે.
નથી–નથી કો સત્ત્વ બ્રહ્માંડભરમાં
જે મ્હારે દોરે ન પરોવાયું હોય.

દેવર્ષિ! સૃષ્ટિનો સુન્દર મહેલ છે,
એ મહેલનો હું ફૂલબાગ છું;
નવરંગ ફૂલડે શોભતો,
અજબ વાસનાઓ ફોરતો.
મ્હારૂં નામ 'છે.'

અન્તર્ધાન થાય છે.

દેવર્ષિ: ઉઘડો, ઓ આભના પડદાઓ!
યોગીના આદેશ છે,
પાઠવો અદ્‌ભુતયોગી ભવિષ્યને.

આકાશમાંથી ભવિષ્યકાલ ઉતરે છે.

ભવિષ્ય: યોગીરાજ! આદેશ.

દેવર્ષિ: બચ્ચા! શું કરીશ જગતનું કલ્યાણ?

ભવિષ્ય: યોગીરાજ! આદર્શમૂર્તિ છું,
માનવી ને દેવની યે આશા છું,
બ્રહ્માંડની હું કવિતા છું,
પરબ્રહ્મની પ્રસન્નતા છું.
ઉર્ધ્વ દૃષ્ટિ છું, યોગીન્દ્ર!
સહુનું છું મહાઆકર્ષણ,
સૃજનને શિખરે સૂર્ય સમો વિરાજી
પાઠવું છું કિરણોના દોર
માનવીને ઝાલી ઉંચે ન્હડવાને કાજ.

ઉત્સાહ છું, અભિલાષ છું, પ્રેરણા છું;
કલ્પના છું અદ્‍ભુત અમૃતની.
આધાર છું પડતાંનો,
ઉદ્દીપન છું થાકયાંનું.
તીર્થ છું તીર્થગામીઓનું,
મોક્ષ છું મુમુક્ષુઓનો.
જગતની શકયતાનો ભંડાર,
વિશ્વના વિકાસનું કેન્દ્ર,
મનુષ્યનું દિવ્ય લોચન છું.
દેવર્ષિ! સૃષ્ટિનો સુન્દર મહેલ છે,
એ મહેલનો મિનાર ને ધ્વજ છું;
મહાઆભથી યે ઉન્નત,
ને બ્રહ્મધામની દીવાદાંડી જેવો.
મ્હારૂં નામ 'થશે.'

અન્તર્ધાન થાય છે. દેવર્ષિ સમાધિમાંથી જાગે છે.

દેવર્ષિ: સ્મરણ, પ્રવૃત્તિ ને આદર્શ;
ઇતિહાસ, પરકમ્મા ને મોક્ષ;
ત્રણે કાલ સરજ્યા છે સરજનહારે
બ્રહ્માંડની ઉન્નતિને અર્થે.
પડ્યા છે ભૂતકાલના હિમાદ્રિ,
સમાધિસ્થ, અવિચલ ને યોગમૂર્તિ;
જન્મે છે ત્હેમાંથી વર્તમાનગંગા,

વહે છે સદા તે વાડીઓમાં થઈ.
ઉભા છે આરે આરે
તીર્થ, તપસ્વીઓ, ને ઋષ્યાશ્રમો.
ઉદ્ધારે છે બ્રહ્માંડપ્રવાસીઓને,
અને મૂકે છે લઈ જઈ
ભવિષ્યના બ્રહ્મમહાસાગરમાં.
જગત એટલે ઉન્નતિક્રમ,
બ્રહ્મધામનાં અમૃતપગથિયાં.
જગત અસત્યે નથી,
જગત અનીશ્વરે નથી;
असत्यमप्रातिष्ठं ते जगदाहुरनीश्वरम्
ગીતા ભાખે છે એને અસુરવાણી.
દેવસંઘને દુનિયા સત્ય જ છે.
ब्रह्म सत्यं जगत्सत्यं जवोिब्रह्म सुहृदद्वयम्
ગંગા ! ઓ કાલગંગા !
બ્રહ્માંડના ભાગ્યની ઓ ભાગીરથી !
બોલો, સહુ સૃષ્ટિનાં સત્ત્વો !
દિશાકાલની ગંગાયમુનાનો જય !
બ્રહ્મ ને બ્રહ્માંડનો જય !

દેવર્ષિ ગવરાવે છે, ને સૃષ્ટિનાં સત્ત્વો
બ્રહ્મસંગીત ગાય છે.

સત્ત્વો: અહો ! ધન્ય-ધન્ય ! હો !
બ્રહ્માંડ કહે છે કે બ્રહ્મ છે;

અહો ! ધન્ય ધન્ય ! હો !
　　દુનિયાં કહે છે કે દેવ છે.

વડાં પાથર્યાં આભનાં પત્ર કાળાં,
લખી તેજના શબ્દથી મન્ત્રમાળા;
દિશાકાલદોરે ગૂંથ્યાં સૌ ખગોળે;
મહાગ્રંથ બ્રહ્માંડનો બ્રહ્મ બોલે.

અહો ! ધન્ય ધન્ય ! હો !
　　બ્રહ્માંડ કહે છે કે બ્રહ્મ છે.

દેવર્ષિ: कालोस्मि लोकक्षयकृत्प्रवृद्धः
પ્રભો ! એ છે એક પક્ષી.
જગતમાં મૃત્યુના મહાઓટ છે,
સૃજનની ભરતી એથી યે મ્હોટી છે.
ગાવ, ગાવ ફરી એક વેળા
માનવ જાતિની કલ્યાણગીતા, ઓ નાથ !
સર્વત્ર નિગૂઢ મહાસત્યની વેદઋચા કે
कालोस्मि लोकोन्नातिकृत्प्रवृद्धः

પ્રવેશ સાતમો

સ્થલકાલ: ગિરિરાજના રાજમહેલના વસન્તચોકમાં
નમતો પહોર

દાસીઓ છેલ્લા શણગાર ધરાવતી હોય છે.

એક દાસી: હ્યો, બાંધો આ કમળતોરણ
રાજમહેલના ચન્દનદ્વારે;
એવાં ખીલશે સહુનાં હૈયાં.

બીજી દાસી: મૂકું છું મુગટો સિંહાસને–સિંહાસને;
પધારશે તે પહેરશે.

ત્રીજી દાસી: સત્કારો કાશીરાજને આજ
ગિરિદેશની સારી રાજશોભાથી.

બીજી દાસી: શણગારી શણગારી થાક્યાં,
પણ ઝાંખો દીસે છે વસન્તચોક;
પ્રકાશમાં જાણે પડછાયા પાથર્યા.

પહેલી દાસી: જ્હાંજ છે તે તેજ પાતળું પડે.

દૂરથી જયા કુમારીનો ગીતનો ટહુકો.

'સખિ ! એક એકાકી ચાંદલો ઉગિયો.'

ત્રીજી દાસી: ગાજ્યો ઉમંગનો એ ઉરટંકાર.
આવો, આવો, ફૂલડાંની ફૂલદેવીઓ !
ઝીલો એ ગીતવર્ષાની અમૃતધારા.

ઘટાઓમાંથી બીજી સાહેલીઓ આવે છે.
ગાતી ગાતી જયા કુમારી પધારે છે.

જયા અને સાહેલીઓ: ચન્દ્રમા જી રે ઉગ્યો સખિ ! આજ મ્હારા ચોકમાં,
આશા નિરાશાનો ચન્દ્રમા જી રે;
ચન્દ્રમા જી રે ઉગ્યો છે ભગવે ભેખ જો !
યોગી—વિયોગી શો ચન્દ્રમા જી રે.

કરે ગગનના ગોખમાં ચાંદલિયો ચમકાર;
ઉરને સરવર પોયણાં ઉઘડે અપરંપાર.

સખિ ! એક એકાકી ચાંદલો ઉગિયો,
સખિ ! એ તો શોભે છે આભલાંને ગોખ,
મ્હારા માથાના મુગટે આવે નહીં રે.

ચન્દ્રમા જી રે ઉગ્યો સખિ ! આજ મ્હારા ચોકમાં,
આશા—નિરાશાનો ચન્દ્રમા જી રે.

ઘડી તપશે—ને આથમશે ચન્દ્રમાની કોર;
એવા તપશે ?—કે આથમશે ઉરના અંકોર ?

કોઇ કહેશો? હો રાજ!
કોઇ કહેશો? હો રાજ!
આયુષ્યે અજવાળિયાં ક્યહાં સૂધી?

ચન્દ્રમા જી રે ઉગ્યો છે ભગવે ભેખ જો!
યોગી–વિયોગી શો ચન્દ્રમા જી રે;

ચન્દ્રમા જી રે ઉગ્યો સખિ! આજ મ્હારા ચોકમાં,
આશા–નિરાશાનો ચન્દ્રમા જી રે.

કહેશો કેમ શણુગાર્યો છે
આજે આ વસન્તચોક!

પહેલી દાસીઃ વાહ રે! જાણ્યાંઅજાણ્યાં જયાબા!
શણુગારાઇને આવ્યાં છો સલૂણાં,
ને પૂછો છો પરાયાં થઇ.

જયાઃ ચુપ, સરખો ઉત્તર દ્યો.
બાણુ જેવાં વીંધે છે
તેજકિરણો યે આજ મ્હારા દેહને.

બીજી દાસીઃ સારા ગિરિદેશે પાળ્યો છે આ ઉત્સવ;
જયા કુમારી પરણુશે આજ કાશીરાજને.

જયા કુમારીને વજ્રપાત થાય છે.

જયાઃ જીભ જ જુઠ્ઠી છે બોલનારની.
દેવગિરિની રાજકુમારિકા

નીચે પડશે અવનીખોળે?
ગંગા ઢળી, ને ધૂળે રગદોળાઇ.
જગતના મુગટ સમોવડા
હિમાદ્રિના સનાતન શિખરે ય્હડશે,
પણ નહીં ઉતરે અવનીની અવનતિઓમાં.
જાવ સહુ વસન્તચોકમાંથી.

દાસીઓ જાય છે.

છેતરી–માતાએ મ્હને છેતરી.

પોતાના કંઇક શણગાર તોડી પીંખી નાંખે છે.

માતા! માતા થઇ છેતરી મ્હને?
પુત્રીઓ ક્ય્હાં શોધશે દિલના દિલાસા?
જાવ, ભસ્મ થાવ,
વસન્તચોકના શણગાર!

વસન્તચોકના કંઇક શણગારો વીંખી પીંખી ફેંકી દે છે.

સ્હવારે પૂછ્યું, શું છે?
તો કહે, વસન્તનો છે ઉત્સવ.
બપ્પોરે પૂછ્યું, શું છે?
તો કહે, વિધાત્રીની છે પૂજા,
તે આવજે સજીને સોળે શણગાર.
છેતરી–માતાએ છેતરી પુત્રીને.

નહીં-નહીં સ્વીકારે જયા
જન્માન્તરે યે કાશીરાજેન્દ્રને.

એક અશોક નીચે ઊભે છે. લગ્નની ભેટ
લઇને જયન્ત આવે છે.

જયન્ત: સ્વગત જયાને જોઇને
એ? એ જ! શું ક્રોધનું છે જોમ મુખડે!
વીર રસની જાણે મૂર્તિ!
જાણે છંછેડાયેલી સિંહણ!
મધ્યાહ્નની પ્રચંડ સૂર્યજ્વાળા!
લોચનમાંથી અગ્નિ વરસે છે,
જાણે બાળશે સારો ગિરિદેશ.
શા ઉડે છે, પ્રલયતણખા શા,
રોમરોમમાંથી વિજળીઓના ભાલા!

પાસે જાય છે.

અખંડ સૌભાગ્ય, જયા કુમારી!
ધરાવું શીર્ષે સુરરાણીજીનો આ મુગટ?

જયા: જયન્ત! તું યે હસીશ મ્હને?

જયન્ત: જયા! સુણ્યું છે વાયુમાંથી
કે જયા પરણે છે કાશીરાજને.
લાવ્યો છું તેથી આ લગ્નભેટ.

જયા: લાવ, લાવ તે, જયન્ત!

જયા મુગટ હાથમાં લે છે.

જોજો, ઓ જગતના લોક !
નિરખજો, ઓ પિતૃઓ પરલોકવાસી !
ઇન્દ્રદેવને નહીં, પણ
ઇન્દ્રાસનને પરણે છે ઇન્દ્રરાણીજી;

જયન્ત સ્હામે તીરછે કટાક્ષે નિહાળી રહી

ને એ મુગટ પહેરાવે છે
જયન્ત કુમાર જયા કુમારીને.

જયન્તઃ મા વીંધ મ્હને, ઓ જયા !
નયનની એ બરછીઓથી;
મા માર એ શબ્દની સાંગ.
લાવ, જયા ! લાવ એ મુગટ.

મુગટ પાછો લે છે.

ત્હને ન ગમ્યું જે,
યોગ્ય નથી ત્હેનું અસ્તિત્વે.
નાશ પામો—

મુગટને ભાગી નાખવા જાય છે.

જયાઃ રહેવા દે, જયન્ત ! રહેવા દે
એ ઇન્દ્રરાણીનો સૌભાગ્યમુગટ.
આજે નહીં તો કાલે,
પૃથ્વીના કંઇ કંઇ પૃથ્વીપતિઓની

પરણશે રાજકુમારિકાઓ
રાજવીને નહીં, પણ રાજસિંહાસનને:
ત્હેમને કાજે રાખ એ મુગટ.

જયન્ત: ત્ય્હારે શી સ્વીકારશો કુમારિ! લગ્નભેટ?
ગાયો આવશે હમણાં વનમાંથી,
કે દેવાશે કન્યાનું કન્યાદાન.

જયા: તીર્થરાજ મ્હારા વીર છે, જયન્ત!
ધર્મછત્રધારી મ્હારા ધર્મપિતા છે.

જયન્ત: શું? જયા નહીં પરણે તીર્થરાજને?

જયા: ના, જયન્તકુમાર! ના.
દેવગિરિની દેવબાળા
તળેટીમાં નહીં પડે દેવશિખરેથી.

જયન્ત: જાહ્નવી ગઇ, જયા!
ને તાર્યા સગરપુત્રોને.
પોતા કાજે નહીં, પણ પર કાજે
તું યે ઉતર, ને તાર.
વારાણસીની રાજરાણી તો છે
આર્યાવર્તની ધર્મમાતા.
જયા! જા, ને થા બ્રહ્મમાતા
આર્યોના જગદુદ્ધારક મહાકુટુંબની.

જયા: ગંગાની યે માતા ગંગોત્રી.
કય્હાંથી લાવું એ નગરીમાં, જયન્ત!
મ્હારા દેવગિરિના દેવાશ્રમો?

જયન્ત: રાજવીની રાજઆજ્ઞા છે તે?

જયા: રાજકુમારીની રાજપ્રતિજ્ઞા છે તે?

જયન્ત: એ અહં છે ત્હારૂં, જયા!
નહીં નભે, દુઃખ દેશે.
વિધિમોકલ્યો આવ્યો છે કુંકુમથાળ,
કાં મથે છે પાછો વાળવા?
દેવર્ષિએ ભાખ્યું છે કે
'જયાને ભાગ્યે લખ્યાં છે
વારાણુસીનાં વન.'
સવિશેષ છે વિધિલેખથી યે આ,
વનઘટાને બદલે રાજમહેલ.

જયા: વિધિના વાંકા અક્ષરે હું વાળીશ.
વારાણુસીનાં વનમાં વસીશ,
તો વનમાં યે વસાવીશ
મ્હારા વિશ્વોદ્ધારક બ્રહ્મમહેલ.
પણ નહીં-નહીં વરે
દેવગિરિની રાજબાલા એ ખીણુવાસીને.

જયન્તઃ આજે જ આવશે કાશીરાજ;
કરીશ એ અતિથિના યે અનાદર ?

જયા ચમકે છે.

જયાઃ આજે જ શું પધારે છે
તીર્થરાજવી ગિરિદેશમાં ?

પલક વિચારમુગ્ધ રહે છે. દૃઢતાથી

જયન્ત ! પ્રણામ કહેજે મ્હારા,
ક્ષમા યાચજે મુજ વતી.

જયન્તઃ એમ કાં બોલે ? જયા !

જયાઃ જયન્ત ! કોઇ મ્હને બોલાવે છે,
હું જાઉં છું-પર્વતોમાં.
શિખરો ચ્હડીશ, તીર્થ કરીશ,
ને વસીશ દેવનિવાસોમાં.
ધરાઈને જોયાં, જયન્ત !
રાજમહેલોમાંનાં સુખનાં સ્વપ્નાં.
શિખરેથી કોઈ સાદ દે છે. જાઉં છું.

જયન્તઃ જયા ! વિચારજે, વિમાસવું ન પડે.
વર્તમાન એવો વાવ
કે ભવિષ્ય અદ્ભુત ઉગે.

જયાઃ બોલે-બોલે છે ગિરિઓમાં મોર,
ઢેલડ ટહૂકો કરે;

મ્હારે અન્તર ઉછળે અંકોર,
જીવન ઝોલે મ્હડે.

જયન્તઃ નથી જીવનનો બોલ જયા! એ,
નથી ટહૂકો એ આત્મનૂનો;
નથી ઉરઝરણાં, એ ભ્રમરમણા;
એ ઘોર ધ્વનિ કંઇ વનવનનો.

જયાઃ બોલે–બોલે છે શિખરોમાં દેવ,
દેવીઓ હાસ્યે હસે;
મ્હારા આયુષ્યનો અવશેષ
શિખરે ને વગડે વસે.

જયન્તઃ નથી જગતનો મન્ત્ર જયા! એ,
નથી ન્હોતરૂં એ અમરોનું;
નથી પ્રભુપ્રેરણા, એ સહુ ભ્રમણા;
એ ઇન્દ્રજાળ કંઇ અસુરોનું.

જયાઃ બોલે–બોલે છે ગિરિઓમાં મોર,
ઢેલડ ટહૂકો કરે;
મ્હારે અન્તર ઉછળે અંકોર;
જીવન ઝોલે ચ્હડે.
મોર ને ઢેલ બોલાવે છે,
જયન્ત! હું જાઉં છું–શિખરોમાં.

જયા શિખરો ભણી પગલાં વાળે છે.

જયન્ત: નહીં—નહીં જવા દઉં, જયા!

જયન્ત ઝાલવા જાય છે, પણ જયા કૂદી ને ગઇ.

ગઇ, ગઇ રાજકુમારી;
વીજળીના ઝબકારા સમોવડી.
ગઇ, જયા! તું ગઇ;
ચાપમાંથી જાણે છૂટેલું બાણ.
ખરી જાણે સૌન્દર્યની તારલી
જગત્‌શોભાના શિખરેથી.
જા, સુખી થા સદા,
પણ નહીં જાય, જયા!
જયન્તના જીવનમાંથી તું.

જયન્ત ફૂલક્યારાઓમાં જાય છે. રાજપરિવાર સંગાથે કાશીરાજ, ગિરિરાજ ને રાજરાણી પધારે છે.

રાજરાણી: તીર્થરાજ! આ અમારો વસન્તલોક;
ને—

જયા કુમારીને શોધે છે.

કાશીરાજ: સુન્દરતાનું જાણે સરોવર, રાણીજી!

ગિરિરાજ: ને પેલો પથરાએલો ગિરિદેશ.

કાશીરાજ: જાણે વીર જનોના વાસ.

રાજરાણી: આ સ્વર્ગફૂલના ક્યારાઓ.

કાશીરાજ: જાણે નક્ષત્રોનાં ઝૂમખાં;
ને કુમારી રમતાં હશે તે તો
જાણે મંહીનો પૂર્ણિમાનો ચન્દ્ર.

રાજરાણી: જયાને હજી ન નીરખીને
મ્હારી જયા ક્ય્હાં ?
લાવો અહીં એ કુલલક્ષ્મીને,
કે સત્કારે આ અતિથિરાજ.

કેટલાક પરિજન જયાને તેડવા જાય છે.

કાશીરાજ: ગિરિરાજેન્દ્ર ! લગ્ન ક્ય્હાં કરશો ?
અહીં કે ત્ય્હાં ?

ગિરિરાજ: જેવા તીર્થસ્વામિન્‌ના અભિલાષ.
ફરમાવશો તો ગિરિદેશમાં,
ઇચ્છશો તો કાશીને તીર્થઆરે.

કાશીરાજ: સ્વગત
આ અનિશ્ચય શેનો ?
ગુફા જેવાં ભેદવચનો કેમ ?
જોઉં તો ખરો શ્લોકનું બીજું ચરણ.

રાજરાણી: હિમાદ્રિને શિખરે શિખરે
ઉત્સવઅગ્નિ જગાવશું, સૂર્ય સમા,
ને લખશું તેજઅક્ષરે આભમાં ય તે
કે પરણી જયા તીર્થોના તીર્થરાજવીને.

એક દાસી આવે છે.

દાસી: માતા! જયાબા તો નથી જડતાં.

રાજરાણી: જયા નથી જડતી!.

બીજી દાસી જયન્તને તેડીને આવે છે.

બીજી દાસી: માતા! જયાબા નથી જડતાં.
પણ માલતીના મંડપે
જયન્ત કુમાર જડયા.
લખતા હતા પૃથ્વી ભરીને
કે 'જયા ગઇ.'

ગિરિરાજ: શું? જયા ગઇ? ક્‌ય્હાં ગઇ?
બોલ, જયન્ત! જયા ક્‌ય્હાં ગઇ?

જયન્ત: જયા શિખરોમાં ગઇ.

રાજરાણી: એણે જ ભગાડી મ્હારી કુંવરીને.

ગિરિરાજ: જયન્ત! કહે, ક્‌ય્હાં ગઇ?
શા કાજે ગઇ જયા?

જયન્ત: રાજબાલાએ રાજમહેલ તજ્યો,
સાંભળ્યા એણે ભવિષ્યના ભણકાર,
ને ગિરિશિખરોમાં ગઇ.

કાશીરાજને

તીર્થરાજ! આપ તીર્થપતિ છો,

પ્રણામ કહાવ્યા છે જયા કુમારીએ;
'તીર્થંરાજ ધર્મપિતા છે મ્હારા,
જયા એમને નહીં વરે;'
એમ કહી ગઇ તે ગિરિશિખરોમાં.

રાજરાણી: જયન્ત! ઉછેરનો સારો આપ્યો લ્હાવ.
ત્હારા મન્ત્રીપિતા જીવનમન્ત્ર હતા
ગિરિદેશના ને ગિરિરાજના.
મરતાં મ્હને સોંપી ગયા ત્હને.
મ્હેં હૈયાના અમૃતે ઉછેર્યો, જયન્ત!
તે આ દિવસ દેખવા?
જા, લાવ મ્હારી જયાને.

કાશીરાજ: ગિરિરાજ! શાં છે આ નાટક?
શું આદર્યું છે અપમાન
નિમન્ત્રેલા આ રાજઅતિથિનું?
ગંગાના જેટલો છે વિશાલ
કાશીરાજનો આ બલબાહુ.
રાજકન્યા નહીં આપો, અપમાનશો,
તો રાજપાટ લેઈશ, વનવાસી કરીશ.'
રાજકન્યા ક્ય્હાં?

જયન્ત: વિશાલ હશે બલબાહુ આપનો, રાજેન્દ્ર!
પણ વજ્રના છે દેવદુર્ગ અમારા.
ગિરિદેશનાં સન્તાન, રાજવી!
ઓળખતાં નથી ભયને અમે.

રાજરાણીને

માતા ! ઉછરેલું જીવન આપનું જ છે
આજ્ઞા કરો ઉઠાવીશ તે.

રાજરાણીઃ જા, લાવ મ્હારી જયાને
જ્ય્હાં હોય ત્ય્હાંથી.
ન બતાવીશ મુખ ત્હારૂં જયાવ્હોણું.

ગિરિરાજઃ જા, જ્ય્હાં જયા હોય ત્ય્હાં.
ન રહેતો ગિરિદેશમાં,
શોધ સ્વર્ગ મૃત્યુ ને પાતાળ.

જયન્તઃ જાઉં છું, રાજમાતા !
આજ્ઞાને આધીન છે આત્મન્ મ્હારો.
ઢૂંઢીશ દિશાઓનાં વન,
ને શોધીશ જયાને.
જગાવીશ એ અલખની ધુણી
જગતનાં જંગલજંગલમાં.
જાઉં છું.

જયન્ત જાય છે.

કાશીરાજઃ ગિરિરાજ ! ઉતારો મુગટ.

રાજરાણીઃ તીર્થરાજ ! તીર્થરાજ !

કાશીરાજઃ રાણીજી ! તુચ્છકારી નથી મ્હેં
સુન્દરીની યાચના કહી.

આજ નહીં, એક માસમાં;
લઇશ હું ગિરિરાજ પાસેથી
રાજકન્યા કે રાજપાટ.

રાજરાણીઃ ભલે, માસ વીત્યે લેજો.
થશું અમે યે તીર્થવાસી
પુત્રીની પાછળ પુણ્ય શોધતાં.

કાશીરાજઃ સુણજો, ઓ આકાશના દેવ!
સુણજો, ઓ રાજપિતૃઓ!
કાશીરાજની આ રાજપ્રતિજ્ઞાઃ
બ્રહ્મચર્ય વ્રત ધારે તો ભલે,
પણ વરવા નહીં દઉં અવરને
એ ગિરિદેશની રાજકુમારિકા.

જયા–જયન્ત

અંક બીજો

પ્રવેશ પહેલો

*

સ્થલકાલ: વામીઓના મન્દિરમાં ઉત્સવ

દેવી સિંહાસને વિરાજ્યાં છે. પાછળ દેવાંગનાઓનો
પરિવાર ઉભો છે. એક પછી એક ઉપાસક આવે છે.

દેવી: પધારો, પંડિતરાજ!
ખોટાને પણ સાચું કરવું
તે પાંડિત્યનું પરમ ભૂષણ.

પંડિતરાજ: સાચું તો સાચું છે જ;
એમાં સિદ્ધ શું છે કરવાનું?
સાચું સિદ્ધ કરવા શાસ્ત્રો નથી;
એમાં તો પુનરુક્તિ દોષ આવે.

અવનવો અર્થ કહાડિયે અમે
ત્હારે જ પંડિતોનું પાંડિત્ય.

દેવીને નમન નમીને મંડળમાં ભળે છે.

દેવી: આવો, કવિશેખર!
શાં શાં કાવ્યે વધાવશો ઉત્સવને આજ?

કવિશેખર: રસમંજરીનો મુગટ શૃંગાર રસ,
ને શૃંગારનો આત્મા કામ;
અર્થાત કવિતાનો આત્મા કામ;
મહાકામીને જ હોય મહાકલ્પના.

નમન નમી સંઘમાં ભળે છે.

દેવી: પધારો, રાજવી!
વાટનો શ્રમ ચ્હડ્યો હશે.

રાજવી: શ્રમ તો ક્ષત્રીઓને છે જ નહીં,
ત્હેમાં યે સ્વયંવરમાં સાંચરતાં.
સારી પૃથ્વીમાં શોધિયે પરીઓને તો.

નમી ઉપાસકોમાં જાય છે.

દેવી: નમસ્કાર, નારાયણમૂર્તિ!
આચાર્યજી હમણાં જ પધારશે.

સંન્યાસી: આજ ઉત્સવ છે ગુરૂની અમાસનો,
ને ઉતરશે કંઇ કંઇ અપ્સરાઓ
આજના ઉત્સવના રંગમંડપે,

એટલે આવ્યો અહીં.
નહિ તો મ્હારે ય તે
બહુ દેવાના બોધ છે બાકી.

સહપરિવાર આચાર્યજી પધારે છે. વામીમંડળ નમસ્કાર કરે છે. દેવી પાસે આચાર્ય સિંહાસને વિરાજે છે.

આચાર્યઃ દેવિ! આજ્ઞા છે મ્હારા સન્તોને?

દેવીઃ ગાવ, સન્તો! ગાવ
યૌવનના ઉત્સવનું ગીત.
યૌવન એ જ છે જીવનનો દિવસ;
ને કામદેવ એ જ છે
તે દિવસનો ભાસ્કર.

દેવી ગવરાવે છે ને સહુ ગાય છે.

ભુવન ભુવન મદનનાં મહારાજ્ય રે
ગાવ–ગાવ ગીત મદનરાજનાં, સખિ!
ગાવ–ગાવ ગીત મદનરાજનાં, સખિ!

સુન્દરી વિનાનું નથી સદન કો, સખિ!
સુન્દરીને નયન એના વાસ રે,
ગાવ–ગાવ ગીત મદનરાજનાં, સખિ!

ફૂલડાં વિનાની નથી વાડી કો, સખિ!
ફૂલફૂલથી ઉડે એનાં બાણ રે,
ગાવ–ગાવ ગીત મદનરાજનાં, સખિ!

આચાર્ય: વેદમાંથી કામસ્તુતિ ભણે છે.

कोदात्, कास्माऽदात्,
कामोदात्, कामायादात्,
कामोदाता, कामः प्रतिगृहीताः
कामै तत्ते.
વેદે ગાઇ છે એમ કામસ્તુતિ:
તો કામનીંદક તે વેદવિરોધી.
સન્તો! આજ ઉત્સવ છે
ગુરુની અમાવાસ્યાનો;
માણજો મન્દિરમાં મનભર.
આ રાજકુમારીને દેવી સ્થાપ્યાં
ત્ય્હારથી ઓર જ ખીલી છે
સહુ રતિપુત્રીઓની યે રમણા.
શરીર એ જ છે સાચું,
આત્મા દીઠો હોય તે દાખવે.
महाजनाः येन गताः स पन्थः
ચાર્વાકાદિ મહાજનો ગયા
એ જ આપણો રાજમાર્ગ.

દેવી: સુખ તે મોક્ષ:
મન્મથ તે જ મહાપ્રભુ:
ઇચ્છા પૂરવી તે જ સદ્ધર્મ.
મ્હને દેવી સ્થાપી
તો મ્હારો યે ધર્મ જ છે કે
સહુ સન્તોને દેવી આપવી.

જૂવો આ મ્હારા સૌન્દર્યના ફૂલછોડ,
સુખશય્યાઓ સમી રતિરમણીઓ.
આજનો મહિમા
એ જ આપણો આદ્ય મન્ત્ર.
હ્યો એક એક યૌવનરાણી,
ને ઉજવો એમ આજનો મહિમા.

વામીઓ: જય! વામમાર્ગનો જય!

સહુ સુન્દરી શોધવા જાય છે. ભૂલી પડેલી જયા
કુમારી મન્દિરને બારણે આવે છે.

જયા: દેવનાં તો દ્વાર હો! બતાવો–બતાવો કોઇ;
ભૂલ્યાંને તો બાર હો! બતાવો–બતાવો કોઇ;
બતાવો–બતાવો કોઇ.

હતી દિનની પ્રભા, સન્ધ્યા પડી ત્હેમાં;
ઉડી સન્ધ્યા ય, આ મધરાતનાં વન હો!

જગતની મેઘલી જામી ગગનભરમાં;
ડૂબ્યા જ્યોતિ જીવનના, એ જગાવો કો;
જગાવો–જગાવો કોઇ;
જગાવો–જગાવો કોઈ;
ભૂલ્યાંને તો બાર હો! બતાવો–બતાવો કોઈ;
દેવનાં તો દ્વાર હો! બતાવો–બતાવો કોઇ.

અન્ધારી છે અમાસ આજે.
વગડામાં ભૂલી પડી,

ન જડયો તીર્થનો માર્ગ.
પૃથ્વી પ્રભુની છે,
તો યાત્રાળુ કાં ભૂલાં પડે ?
દેવધામ સમા ગિરિરાજ છાંડયા,
ભટકું છું પશુઓના મહાવનમાં.
આ ઉદ્યાનમાં દીપાવલિ બળે છે,
મધ્યરાત્રિનો કીધો છે દિવસ.
લાવ, પૂછું ત્ય્હાં.
બતાવશે કો પુણ્યક્ષેત્રનો માર્ગ.

મન્દિરમાં જાય છે, વામીઓને જોઇ ચમકે છે.

અરે! આ કોણ ? પાપનાં પૂતળાં ?

વિચારે છે.

શ્રી કૃષ્ણનો રાસ હશે.

વામીઓને

ભાઇ! ભૂલ્યાંને માર્ગ દાખવશો ?

આચાર્યઃ એ જ અમારૂં કર્તવ્ય.
જગત ભૂલ્યું છે એ બધું;
ત્હેને દાખવિયે છીએ મહામાર્ગ સુખનો.

દેવીઃ ભલે પધાર્યાં અમારે મન્દિરિયે.
મ્હારી તારલીઓના સંઘમાં
જાણે ચન્દ્રમા ઉગ્યો આજ.

જયા: કોણ! દાસી? અહીંની દેવી?

દેવી: હા, દેવી. જયા કુમારી!

જયા: સ્હમજે છે બધું.
આ તો વામીઓનું વન સળગે છે.
અઘોર વનના અન્ધકારમાં
હું કોને હાથ પડી આ?

દેવી: પરાયાં કોઇને નહીં.
તિરસ્કારી હતી તે સાહેલીને,
પધારો મ્હારા સન્તોને દેશ,
ને ઉતારો ત્હમારી સાધુતા.

જયા: વીસરી તું ગિરિદેશનાં દેવસન્તાનોને.
દાસી! પિછાને છે તું
પુણ્યને કે પાપને?
ઓળખે છે અનીતિ કે નીતિને?
સુણ્યા છે શીલ કે સદાચાર?

વામીઓ: અરે! દેવી કે દાસી?
રાજકુમારી કે જગત્‌પત્ની?

આચાર્ય: વામીઓને

જાવ સહુ ઉત્સવમંડપમાં,
સ્થાપના કરો કામદેવની,

ધારણ કરો કામભૂષણો.
અમે આવિયે છીએ દેવી સંગાથે.

વામીઓનાં સહુ જોડાં રમતાં રમતાં સિધાવે છે.

દેવી: પુણ્ય? નીતિ? સદાચાર?
છે કોઇ માનવી માનવલોકમાં
મનમાં યે ન ઇચ્છયાં હોય
પાપ કે અનાચાર જેણે?
દીઠો હોય તો દાખવો.
જન્મ્યો છે કો સદાચરણી સર્વ કાલમાં
ફરકી યે ન હોય જેના આત્માની પાંદડી
કદી યે અનીતિના અનિલથી?
શીલનાં તો વસ્ત્રો જ છે સોનાં,
શયતાનનાં છે શરીર.
જયા કુમારી! આવો અમારા રંગમહેલમાં,
ને ભોગવો દેવોના ઉપભોગ.
જેટલી રાત્રીઓ છે, એટલા છે રસિયા.

જયા: જેવો આહાર, એવો ઉદ્ગાર.
હિંસાના અગ્નિમાં હિમ ક્યહાંથી?

આચાર્ય: કુમારી! जीवो जीवस्य जीवनम् ।
હિંસા તો જીવનક્રમ છે.
પાણીનો એક ઘૂંટડો પીતાં

કેટકેટલાં મારો છો પોરાઓને?
હવામાંથી એક શ્વાસ લેતાં
કેટકેટલા સંહારો છો વાયુસન્તાનોને?
ક્ય્હાં—કિયા શાસ્ત્રમાં છે
પ્રત્યવાય કે પ્રાયશ્ચિત્ત માંસાહારનું?
હિંસા એ પાપ નથી.
આવો અમારા આશ્રમમાં;
સંન્યસ્તનો નહીં, પણ સુખનો છે.

જયા: સ્વગત
એ જ! એ ને? એ જ;
ગિરિદેશનો યોગભ્રષ્ટ યોગી.

વ્યાહન

किं न जल्पन्ति मद्यपाः?
ત્હમારી સાથે વાદ શા?
બોલતાં યે જીભ અભડાય.

દેવી: સુરા? ઓ જયા કુમારી!
સુરા ને સોમ તો છે
બે ઓરમાન ભાઇબ્હેન;
એમના વિના યજ્ઞ સંભવે નહીં.
એ પીધે ઉઘડે છે
ત્રીજું લોચન તુરિયાદર્શનનું.
શીખી લ્યો, ઓ રાજકુમારી!

સુરા તો છે કામયજ્ઞનું અમૃત.
આવો, પીઓ, ને અમ્મર થાવ.

જયા: દાસી! પાપના અન્ધકાર છાંડ,
જા પુણ્યના પરમ સંસારમાં.
કામ ત્યાગી પ્રેમ પારખ.
લગ્નના લ્હાવા લે,
પત્ની થઇ પુનરુદ્ધાર પામ.

દેવી: કિયા સંસારમાં છે, ઓ કુમારી!
કામ વિનાનો પ્રેમ?
અમારાં યે લગ્ન છે, તમ જેવાં;
ત્હમારાં જીવન જીવનનાં,
અમારાં દિવસ દિવસનાં.
મૂકી, વટાવી, કૂદી ગઇ
પત્નીધર્મનાં ખાબોચિયાંની પાળો.
ઝીલું છું મહાજલમાં હવે.
હું સહુની પત્ની,
ને સહુ મ્હારા પતિ.
સૌન્દર્ય ને યૌવનનો આ અમ નન્દન.
વસો એ અલબેલાં અમરોમાં,
ને શીખો માણતાં અપ્સરાજીવન.

કાળમુખો પારધી આવે છે.

પારધી: શોધ્યું વગડા વગડામાં;
ન લાધ્યું મ્હારૂં હરણિયું.
જાણે કોઇ અપ્સરા ઉતરી'તી
વનની વેલોમાં રમવા.
શો રૂપરૂપનો ભંડાર!
જાણે ચંદરમા ચાલ્યો ધરતી ઉપર.
દીવાઓએ દોરી હશે અહીં;
ચાલ, જોઉં મન્દિરમાં.

મન્દિરમાં જાય છે. જયાને જોઇને

એ જ, એ જ જોબનની ઝાળ.
આચારજ! ચેતજે, ન ઉતરતો આડો;
મ્હારૂં તીર છે જમનું ઘડેલું.

આચાર્ય: રસનાં પખવાડિયાં પાળિયે છીએ.
રોજ રોજ ઉગે છે
રસચન્દ્રની અવનવી કલા
અમારા જીવનના આભમાં.
ખેલશું આજના ઉત્સવમાં આપણે?

જયા કુમારીને અડકવા જાય છે.

દેવી: કુમારીએ નથી પીધી
આપણી મદિરા હજી.
પાઇયે એના બે ઘુંટ

કે ખોલે ઘટના ઘુંઘટ પછી.

મદિરા લેવા જાય છે.

આચાર્ય: કુમારી! આપણે એકલાં જ છીએ.
આપશો રસની ભિક્ષા?
ભરેલા ભંડાર છતાં નકારશો?
આવો, યૌવનને ઉજવિયે.

જયા: કોઇ નથી ત્હ્યાં યે પ્રભુ છે.
ગિરિદેશનાં સન્તાન પાપ સ્હમજતાં નથી.
જો, પડશે ગેબનું વજ્રબાણ,
ને વીંધશે હલાહલ ભર્યું હૈયું ત્હારૂં.

આચાર્ય અડપલું કરવા જાય છે. એક બાણ
આવી વીંધે છે તેનું હૈયું. દેવી સુરા લઇને
આવે છે. પારધી પ્રત્યક્ષ થાય છે.

આચાર્ય: આવ્યું, આવ્યું યમનું બાણ.
માર્યો મ્હને, કુમારી!
પણ વામમાર્ગ નહીં મરે.
મનમાંના શયતાનને મારશો,
તો જ મરશે આ પાપપન્થ.
ત્હ્યાં સૂધી અનેક રૂપે અવતરશે એ
ભવિષ્યની ભૂમિઓને યે ભરી ભરી.

મૃત્યુ પામે છે.

પારધીઃ સુન્દરી ! ચાલો મ્હારી ગુફામાં.
યોજનભરનાં વન વસ્યાં છે,
એ વનમાં હું વસું છું;
વનનો જાણે વાઘ.
ત્ય્હાં વસીશું આપણે
વનનાં વાઘ ને વાઘણ.

જયાઃ તણખામાંથી ભડકામાં,
ક્ય્હાં દોડીશ! કેટલું દોડીશ?
ગિરિશિખરો કૂદતી છલંગે,
વનની ઘટાઓ વીંધાશે મુજથી?

પારધીઃ વાઘણે તો નથી વીંધ્યો
વનનાં ઝુંડનો મારો કિલ્લો.

જયા નાસે છે, પાછળ પારધી દોડે છે.

દેવીઃ હાશ, રોગમાંથી મોતમાં.
થતી હતી દેવની ડાહિલી.
બચજે એ વરૂના પંજામાંથી.
દેવીની દાસી કરશે એ,
બની હું તો અહીં
દાસીની દેવી.—
હવે આ સુરા કોને પાઉં?
આચાર્યનો તો અસ્ત થયો.

પણ આથમે તે ઉગવાને માટે.
આચાર્ય મરે, પણ ઉત્સવ મરતા નથી;
ગાદીપતિ મરે, પણ ગાદી મરતી નથી.
આજ ગુરુની અમાસનો છે ઉત્સવ.
આચાર્યનું શબ શેકી ભોજન કરીશું.
આવો, ઉત્સવવાસીઓ !
આદરો ઉત્સવ ગુરુની અમાસનો.

ભુવન ભુવન મદનનાં મહારાજ્ય રે,
ગાવ ! ગાવ ! ગીત મદનરાજનાં, સખિ !

ગાતી ગાતી ઉત્સવમંડળી ઉત્સવ માટે આવે છે

પ્રવેશ બીજો

*

સ્થલકાલ: કાશીનું વન

જયન્ત: નથી શિખરોમાં, નથી બરફોમાં,
નથી ગુફાઓમાં, નથી ઝાડીઓમાં;
નથી, નથી, નથી
કો તીર્થમાં, કો આશ્રમમાં.
ગિરિદેશ સદાના તજતાં
એક ઘડીના પડયા ફેર
ત્હારે ને મ્હારે, જયા!
પર્વતોમાં પગલાં પારખ્યાં,
જલતીરે પદાવલિ ઢૂંઢી.
શોધી, પૂછ્યું, ભટક્યો
વાયુની પેઠે વનવનમાં:
પણ ગઇ તું વીજળી સમી ઝબકી
વાયુના યે વેગની પાર.
પાંચ યોજન સુધી નિરખ્યાં

ત્હારાં પગલાં, જયા !
ગંગાને કાંઠે કાંઠે પડેલાં;
જાણે કમળની વેરાયેલી પાંદડીઓ.
પણ જયા ! જલની ભૂલભૂલામણીમાં
ન જડી પછી ત્હારી પદરેખાઓ.
પાંદડે પાંદડું ફેરવી
શોધીશ વિશ્વની ઝાડીઓ,
ને પુકારીશ ત્હારો અહાલેક.
પડઘો પાઠવીશ ત્હને જગાડવા
સ્વર્ગદેશે અને પાતાળપ્રાન્તે.
વિરાટ પેઠે, ગિરિદેશનાં સન્તાનને ચે
જગત એટલે તો બે જ પગલાં.

અદૃશ્યથી દેવર્ષિની વાણી.

જગતમાં ખોયું તે તીર્થમાં લાધશે.

ચમકીને જયન્ત ચોમેર જૂવે છે.

જયન્તઃ દિશા બોલી ! અન્તરિક્ષ બોલ્યું ?
કય્હાંથી–કોનો એ બોલ ?
ઓ ગેબી આત્મન્ !
શોધ્યાં મ્હેં તીર્થરાજનાં
જંગલ ને ઝાડીઓ, મન્દિરો ને મઠ.
નથી કાશીવિશ્વેશ્વરમાં,
નથી મણિકર્ણિકાને ઘાટે.

દુનિયાદાઝયાંનો દિલાસો કાશી,
સંસારમૃત્યુનું સંજીવન કાશી.
પણ ન લાધ્યું–ન લાધ્યું મ્હને તીર્થમાં
જગતમાં જે ખોયું છે તે.

ગેબી બોલ: આકાશધરતીનો છેડો એ છે,
જય્હાં જયન્ત ! તું ઉભો છે.
પૃથ્વીમાં ન લાધ્યું તે આભ આપશે.

જયન્ત: આભ ઉઘડશે, ને આપશે ?
વસુન્ધરાના ભંડાર ખૂટી ગયા ?
પુણ્યમૂર્તિ વિના પૃથ્વીલોક સૂના થયા ?
ઓ યક્ષ ! કિન્નર ! વિદ્યાધર !
ઓ આકાશી સત્ત્વ !
ઇશ્વરની આણ છે, પ્રત્યક્ષ થાવ.
કહો; કય્હાં છે મ્હારી જયા ?

દેવર્ષિ પ્રત્યક્ષ થાય છે, જયન્ત લજવાઇ પાયે લાગે છે.

દેવર્ષિ: જયન્ત ! આ શો છે સંસારનો ત્રિદોષ ?

જયન્ત: ગુરુદેવ ! ઢળી ગયાં આત્માનાં અમૃત,
ઉડી ગઇ પ્રાણપુષ્પની સુવાસના,
ઉપટી ગયા આત્મામાંથી ચે
યોગી જનોએ ન્હડાવેલા યોગરંગ.

દેવર્ષિ: મધ્યાહ્ને તપતો ભાસ્કરે
સ્હાંઝે ઝંખવાય છે, જયન્ત !

રાત્રિએ હોલવાય છે,
પાછો નથી તપતો ત્હેનો તેજઅંબાર?
યોગનિદ્રા યે ઉન્નતિની પાંખ છે.

જયન્તઃ આદેશ, ગુરુદેવ! આદેશ.
દોરો, દોરો આ ભૂલભૂલામણીમાં,
મતિ મૂંઝાઈ ગઇ છે મ્હારી;
આત્મા ઘૂંચવાયો છે
અન્ધકારનાં જાળાંઓમાં.

દેવર્ષિઃ વત્સ! જગાવ ધુનિ ઉભો છે ત્ય્હાં જ.
આ કુંજને હરિકુંજ કહેજે.
લગાવ અખંડ સમાધિ
તું શોધે છે ત્હેની.
ભમીશ તો ભૂલો પડીશ.
લે આ બ્રહ્મદીક્ષાનો અંચળો,
બ્રહ્મયોગ એ જ દેવયાન માર્ગ.
ઇચ્છે છે તે અહીં આવશે.

અલોપ થાય છે. જયન્ત દર્શનમુગ્ધ રહે છે.

જયન્તઃ આદેશ, ગુરુનો આદેશ મળ્યો મ્હને,
ઉડી ગયો મ્હારો આત્મઘેર્યો ધૂમાડો,
ને જ્યોતિ ઉજ્જવળ થયો.
પ્રકાશે છે દેવહુતાશ,
જગાવું એ અલખધુનિ અંહિયાં.

માંડું એ અગ્નિના અગ્નિહોત્ર,
ને આદરૂં અખંડ એ અગ્નિચર્યા.
એ જ મ્હારૂં તપ.
ન ભટકવું ભવવનમાં મ્હારે;
'ભમીશ તો ભૂલો પડીશ.'
અહીં જ મારો ધરતીનો છેડો,
આ મ્હારી હરિકુંજ.
જયા ! ત્હારા સ્નેહયોગ,
અને ત્હારી જ જપમાળા.
જાવ, ઓ ફૂલડાંની ફોરમો!
ઓ બ્રહ્માંડનાં બ્રહ્મતેજ!
જાવ જયાને દેશ,
ને ઘો નોતરાં નિગમાગમનાં
આ આશ્રમના ઉત્સવને કાજે.
હા ! સ્થૂલ સૂક્ષ્મ થયું જાણે,
ચમકયો જાણે એક ચેતનયોગ,
ને જયા યે જગતમાંથી સમેટાઇ
સમાઇ મ્હારા આત્મામાં.
જયા ! જયા !

તપસ્વી તપ આદરે છે.

પ્રવેશ ત્રીજો

સ્થલકાલ: શેવતીની ફૂલવાડીમાં સ્હવાર

ઉપવનનાં ઊંડાણમાંથી બંસી વાગે છે.
પછી ગાતી ગાતી શેવતી આવે છે.

શેવતી: ગોરસ લેઇ લેઇ પીજો,
હો ! ગોપિકાની ગોરસી ભરેલી.

વદને છે હેમજ્યોત,
નયને છે પ્રેમજ્યોત;
આત્મામાં અમૃતની હેલી:
હો ! ગોપિકાની ગોરસી ભરેલી.

પાછળ કાશીરાજ આવે છે.

હૃદયાની આશ એક,
રસિયાના રાસ એક;
પ્રેમીની પ્યાસ ના છીપેલી:
હો ! ગોપિકાની ગોરસી ભરેલી.

શેવતીનાં બન્ને નયન કાશીરાજ પાછળથી ચાંપે છે.

એ જ અમૃતનાં કરકિરણો.
ચન્દ્રની જ્યોત્સ્નાધારાઓ
મીંચ્યે નયને યે ઓળખાય.

શેવતી કાશીરાજને હૈયે વિસામો લે છે.

રાજેન્દ્ર! વિસર્યાં તો નથી હજી.

કાશીરાજ: આત્માના પટ ઉપર
અંકાયા છે એ અક્ષરો તો.
ક્‌હાં શીખ્યાં, સૌન્દર્યરાણી!
એવું અદ્‌ભુત-અદ્‌ભુત આલેખતાં?

શેવતી: તે દિવસે ઝૂલે ઝૂલાવતાં
નયનકિરણે ઉઘાડ્યાં સ્નેહલોક ત્‌હમે,
ને પઢાવી પ્રેમગીતા.
એ શું ભૂલ્યા? રાજવી!

કાશીરાજ: મુજ જીવનની ઓ શકુન્તલા!
એ પાઠ તે ત્‌હમે પઢાવ્યા, કે મ્હેં?
દિલ તો ત્‌હમે લીધું લૂંટીને.

શેવતી: દિલ દઇને દિલ લીધું છે, રાજેન્દ્ર!
હવિ વિના મોક્ષ ન હોય.
શી છે ગિરિદેશની કથા?

કાશીરાજ: દેશ–દેશનો મુગટ ગિરિદેશ,
એ દેશનો યે લાવ્યો છું મુગટ,
એ ઉરનાં દેવિ! તમ માટે.
રાયરાણીને વલ્કલ દીધાં;
ને તખ્ત છે તે સૂનાં
મ્હારાં મનોરાણીજીને કાજ.

શેવતી: રાજેન્દ્ર! ક્ય્હાં માંડશો
એ આપણા રાજસિંહાસન?
ગિરિદેશમાં કે વારાણસીમાં?

કાશીરાજ: જ્ય્હાં જગતશોભના આદેશ દેશે ત્ય્હાં.

શેવતી: મુગટ માથે શોભે,
ને મુગટ ઉપર કલગી વિરાજે.

કાશીરાજ: પણ સ્નેહનાં સિંહાસન
હૃદયની દેવભોમમાં હોય.
મ્હારી વારાણસી તો છે
એ દેવિ! આર્યકુલનું હૃદય.

શેવતી: તો રાજેન્દ્ર! ચાલો ત્ય્હારે,
જઇશું ત્ય્હાંનાં રાજભવનોમાં?

કાશીરાજ: આજ નહીં, અક્ષય તૃતિયાએ.
ઉઘડશે આપણા યે તે દિવસે
અક્ષય સુખના ભંડાર.

નિત્યમુહૂર્તના તે પુણ્યોજ્જવળ દિવસે
અવનીની ઉપર ગૂંથાશે
બ્રહ્મજ્યોતમાં ક્ષત્રિયજ્યોત,
ને જન્મશે ઉદ્ધાર આર્યાવર્તના.
ત્હમારૂં બ્રાહ્મ સૌન્દર્ય–

શેવતી: ને ત્હમારૂં ક્ષાત્ર વીરત્વ–

કાશીરાજ: પ્રેમબાલે! પૃથ્વીને પ્રકાશશે
ઉભય એક થઇને.

શેવતી: પ્રારબ્ધ ઉઘડશે ત્ય્હારે પૃથ્વીવાસીઓનાં.

કાશીરાજ: બજાવો, ઓ સ્નેહવંશી!
એ પરમ સૌભાગ્યની બંસી.
જગતની ઝાડીઓ સૂની છે
એ ટહુકાર વિના.

શેવતી: શીખી લીધો છે છેડતાં
એ અજબ માધુર્યનો બોલ.
પણ એક–એકલી જ હું?
આંબાની એક ડાળે છે બે કોયલ,
તો બે ય કોયલ સાથે ટહુકે.
બોલાવો ત્હમારી યે કોકિલા, રાજેન્દ્ર!

કાશીરાજ: હ્યો આ મુજ આત્માનો બોલ.

તલ્લીન થઇ બન્ને સાથે ઘડીક વેણુ વાય છે.

શેવતીઃ એ નયનમાંથી તેજકિરણો પ્રગટે,
ને એ પુર સંગમ પામી
આત્મા બને એકદષ્ટ,
એમ આપણી બંસીઓ યે
સંગમ સાધી થઇ એકબોલ.

કાશીરાજઃ બોલાવો હવે બ્રહ્મનાદ, દેવિ!

શેવતીઃ નથી–નથી આવડતો એ હજી.
કાશીમાં પવિત્ર થઇશ
ત્હારે ભણીશ કો તપેશ્વરીજી પાસે.
આજ તો ઉચ્ચારીશ
પ્રેમનો પરમ ટહુકાર.

કાશીરાજઃ સ્નેહનાં તપ—

શેવતીઃ તપવાની છે જ એ તપશ્ચર્યા
અક્ષય તૃતિયાની અવધ સૂધી તો.
જો, જો, વાયદો ન વીતે હો.
ફૂલડાં કરમાય છે, રાજવી!
વસન્ત બેઠી, ખીલી,
ને વીતી યે જશે.
કોયલ ટહુકે છે વન ભરી,
સુણશો એનો ગેબી ટહુકાર?
જીવનના નવપલ્લવે પલ્લવેલી
ઘટા ઘેરી ઘેરી ઘેરાણી છે.

સુણુશો? મંહી બોલે છે
ધીરો–ધીરો–જલરવધીરો
આત્માની વેણુનો બોલ.

કાશીરાજ: પ્રારબ્ધનું પ્રગટ્યું નથી
હજી પ્રભાત જગતશોભને!
મ્હારા રાજઘુમ્મટો ઉપર
ઉગી નથી હજી ઉષા
આનન્દની લહરે લહરાતી.

શેવતી: રાજેન્દ્ર! હું જ ત્હમારી ઉષા.

કાશીરાજ: ત્હમે તો મ્હારાં બંસી.

શેવતી: ને ત્હમે મ્હારા બંસીધર.
રાજવી! ઓ સ્નેહરાજવી!
ઓ રસના રઢિયાળા રાજવી!
ચાલો ત્ય્હારે, બંસીઓ લઇયે–દેઇયે.
ત્હમારે મુખડે હું,
ને મ્હારે મુખડે ત્હમે
બિરાજો, ને બોલો.

કાશીરાજ: પરસ્પર પ્રેમ લીધો–દીધો, તેમ.
મ્હારી આત્મવેણુ ત્હમે લ્યો,
ત્હમારી આત્મવેણુ હું લઉં.
હવે—

શેવતી: વેણુ લઇયે ને દઇયે,
હૈયાની, સૈયા !
વેણુ લઇયે ને દઇયે.

તું જગમોહન,
હું રસશોભન;
દિલને વસ્યાં દરિયે;
હૈયાની, સૈયા !
વેણુ લઇયે ને દઇયે.

તું નટનાગર,
હું રૂપસાગર;
ભરતી બધે ભરિયે;
હૈયાની, સૈયા !
વેણુ લઇયે ને દઇએ.

બંસીઓ બદલતાં ફૂલડાંમાં રમે છે.

—— o ——

પ્રવેશ ચોથો

સ્થલકાલ: અઘોર વનમાં પારધીનું ઝુંડ

આમલીઓનાં ઝુંડ નીચે ઝુંપડું છે; ઝુંપાડાના બાર પાસે ઘવાયેલી હરિણી પડી છે. પાસેના વૃક્ષ ઉપરની વેલમાં જયા કુમારી આભમાં નજર માંડી વિચારશૂન્ય બેઠી છે.

જયા: વીજલડી હો! ઉભાં જો રહો, તો
ઉરની પૂછું એક વાતલડી રે;
દિનને દિનાનાથે અજવાળાં આપિયાં,
અન્ધારી કેમ કીધી રાતલડી રે?
વીજલડી હો!

વીજળી તો ઝબકી ને આથમી.
એ સાહેલી યે ગઇ તજીને.

ઉપર કોયલ ટહુકે છે.

બોલ, કોયલ! બોલ,
ને ટહુક જીવનનો ટહુકાર.
હે એ ભેદનો ઉત્તર.

કોયલડી હો! પધારો ઉછંગે તો
રસની માંડું એક વાતલડી રે;
આવ્યાં ત્ય્હારે નહીં આદર દીધલાં,
જાતાં દાઝે કેમ છાતલડી રે?
કોયલડી હો!

થાકયો દેહ ને થાકયો આત્મા.
ન્હોતાં નિરખ્યાં નયને,
કે કલ્પ્યાં કદી કલ્પનાએ
આવાં અઘોર વન કે જન.
દાનવે દેવ જેવા આને પડછે તો.
એક એક કુત્ય જોઉં છું એનું,
કે કપાય છે કળીએ કળીએ મ્હારો પ્રાણ.
મયૂરનો કંઠ ઝાલ્યો, ને
ખેંચી લીધાં પીછાં મુગટ કરવા.
કોયલ ટહુકી કે વીંધી બાણે.

માથે લાકડાંનો ભારો લઇ વનમાંથી પારધી આવે છે.

જેટલી દેહની છે શ્યામતા,
તેટલો દિલમાં છે અન્ધકાર.

શું લોચનિયાં ઘૂમે છે!
જાણે બ્રહ્માંડને ચકવે ચ્હડાવશે.

ઝુંપડી પાછળ ભારો નાંખી પારધી જયા
કુમારી પાસે આવે છે.

પારધીઃ કુંવરી! થા મ્હારા વનની વાઘણ.

જયાઃ છળી ઉઠીને વાઘણ!

પારધીઃ હા, વાઘણ મ્હારા વનની;
હું છું આ ઝુંડનો વાઘ.
ચાલ, સંગાથે ખેલિયે શિકાર.
ત્હારે હારૂ ઈંધણાં લાવ્યો,
ત્હો યે નહીં માને ત્હારૂં મન?

જયા કુમારી અનુત્તર ઉભે છે.

અરેરે! ભૂલી ગયો નરાતાર.
કુંવરીઓ તો સ્વયંવરથી પરણે.
જોયું ને મ્હારૂં શૂરાતન?
આ હરિણીને તો વગડામાં
દોડતી ઝાલી છરાથી વધેરી તે!
ને કુંવરી! તું યે હાચી;
વનની રાણી થવા જેવી હો.
હરિણી પાણીપન્થી,
પણ તું તો વાયુવેગી.
થા મ્હારા ઝુંડની મહારાણી.

મોરપીંછનો મુગટ માથે,
ને પર્વતના રાજમહેલ!

જયા: મહેલના મોહ નથી રહ્યા,
પણ વનના મોહે ઉતર્યો હવે.
પારધી! તું પશુ કે માનવી?

પારધી: હું તો પશુઓનો રાજા.
દેન નથી કે જાય કોઇ
જીવ લઇને આ ઝુંડમાંથી.
જો! પેલી મેના ટકટકે
આમલીઓના ઘટાઘુમ્મટમાં.
કરજે સ્વયંવર હો!
મેના યે પડશે,
ને ડાળખી યે પડશે.

ગોફણ મારે છે. મેના ને ડાળખી તૂટી પડે છે.

સ્વયંવર જીત્યો, કુંવરી!
ને જીત્યો ત્હને ય તે.

મેનાને ને આમલીની ડાળીને ઉપાડી લે છે.

કાચી ને કાચી જ ખાઉં;
આમલીનાં પાંદડાં એ મસાલો.
ઉન્હા લોહીનો સ્વાદ
કુંવરી! અળગો જ છે.

વનની વાઘણુ થઇશ તું ચે,
પછી પારવનું પીવા મળશે ઉન્હું લોહી.

જયાઃ પ્રભો! છે–છે ત્હારા જગતની મંહી
વાઘથી ચે લોહીતરસ્યા પારધી.

પારધીઃ એ શી ભણે છે બામણિયા વિદ્યા?
મ્હારી ગોફણુ લહેરાતી,
મ્હારૂં કામઠું લચકાતું,
ને યોજનભરનાં વન;
થા એ વનની વાઘણુ.
કુંવરી! આજનો દિન છે છેલ્લો.
માનજે; નહીં તો મનાવીશ.
વીણી લાવું છું વનનાં ફૂલ,
ગૂંથજે એ ફૂલની ચાદર.

વનમાં ફૂલ વીણુવા જાય છે.

જયાઃ લોહી પીવાનાં ચે ન્હોતરાં
જયા! ત્હારે ભાગ્યે લખ્યાં હશે.

પાસેની ગુફામાંથી લોઢાના બાણુકમાન લઇ
તેજબા આવે છે.

તેજબાઃ ઉંચા આકાશ, મ્હારી બ્હેનડી!
આભલાંની આછી આછી ચુંદડી,
મંહી તારાની ભાત—

મંહી તારાની ભાત;
ઉંચા આકાશ, મ્હારી બ્હેનડી!

વગડે ને વગડે છે વેલડી,
મંહી ફૂલડાંની ભાત—
મંહી ફૂલડાંની ભાત;
ઉંચા આકાશ, મ્હારી બ્હેનડી!

જયા: જય વનનાં દેવીનો.

તેજબા: કુંવરી! કલ્યાણ ત્હમારૂં.
દેવી નથી, દુખિયારી છું
હું યે તમ સરિખડી.

જયા: દુઃખનાં ચિતાસ્નાન કરી ઉતરે
તે જ દુનિયાનાં પુણ્યદેવી.
આપની કથા—

તેજબા: મ્હારી કથા? કથા ટૂંકી છે.
વિધિએ દીધું એ જ ગુન્હો.
કંઇ વર્ષોથી છું આ ગુફામાં,
પારધીના પીંજરામાં.
પારધીને હું ગુફામાં ધસવા નથી દેતી,
પારધી મ્હને ગુફામાંથી ભાગવા નથી દેતો.
મ્હારૂં રૂપ એ જ મ્હારો વાંક.

જયા: સૌન્દર્યના શિકાર
વધવા માંડ્યા લાગે છે વિશ્વમાં.

તેજબાઃ હજી કલિયુગ તો આઘે છે.
એ યુગના અન્ધકાર ઉતરશે
જગતના ચોકમાં,
ત્ય્હારે વદનના ચન્દ્ર
ને નયનની વીજળીઓ
વેચાશે કે લૂંટાશે ભરવસ્તીમાં ય તે.

જયાઃ શરીર વેચાય કે લૂંટાય,
પણ આત્મા યે વેચાતા હશે?
સૌન્દર્ય દેહનાં કે દેહીનાં?

તેજબાઃ સૌન્દર્ય આત્માનાં ય તે,
ને શરીરનાં ય તે.
ઉપવનમાંનાં ફૂલડાંની પેઠે;
માનવીનાં ઘાટ રંગ ને આત્મન્‌ફૂવારા—
એ ત્રણેનો ભભકાર તે સૌન્દર્ય.
જેમ ફૂલડાંમાં ફોરમ,
તેમ સૌન્દર્યમાં આત્મપ્રભા.

વનફૂલ લેઇ આવતો પારધી આઘે દેખાય છે.

કુંવરી! ચાલો ગુફામાં.
જૂઓ, પારધી ઉતરે છે વનમાંથી.

જયા કુમારી પળ વિચારે છે.

જયાઃ પીરશો ત્હમારાં ધનુષ્યબાણ?

તેજબા: પારધીનો પ્રાણ લેશો?

જયા: ના, પાપની પાંખો કાપીશ,
એકટંગિયા દેશમાં મોકલીશ.

તેજબા: દેવો મારતા નથી, ઉદ્ધારે છે.

ધનુષ્ય આપે છે, જયા બાણ માંડે છે.

જયા: એક પગ ને એક હાથ.

પારધી ઉપર અર્ધચન્દ્ર બાણ છોડે છે. ત્હેના
જમણા હાથપગ કપાઇ પડે છે.

પારધી: અરેરે! વાઘ ઘવાણો
વાઘણના બાણથી.

જયા: છૂટયાં, બ્હેન! પણ ક્ય્હાં જવા?

તેજબા: ઝુંડમાંથી જગતમાં,
ને જગતમાંથી જગન્નાથ પાસે.
એક જ માર્ગ;
મળે ત્ય્હાં ગેરૂ રંગિયે.

જયા: કફની! કફની! ભેખ! સંન્યસ્ત!
ઘડીના કે સદાના,
દિલના કે દેહના;
એ જ દુઃખિયાના દિલાસા,
ને દુનિયાના ઉદ્ધાર.

તેજબા: ચાલો ત્હારે અક્ષય તૃતિયાને મેળે.
શોધશું કોઇ સદ્‌ગુરુ,
ભળશું એના મોક્ષસંઘમાં,
કે ફરશું આર્યાવર્તનાં તીર્થતીર્થ.
કાશીમાં તપ માંડયાં છે
એક તપસ્વીજીએ,
ઇન્દ્રાસનને યે ડોલાવે એવાં.
તપશું તપજ્વાલામાં ત્હેમના તાપસક્ષેત્રે.

જવા માંડે છે. પા છળાથી પારધી ઉભો થઇ એક પત્થર ફેંકે છે. જયા ને તેજબા ખમચી ઉભે છે.

જયા: પત્થર મારી આશીર્વાદ માગે છે;

પારધીને

ત્હારૂં યે પ્રભુ કલ્યાણ કરજો!

તેજબા: પારધીને

પસ્તાઈશ એટલે પ્રગટશે પાછી
ત્હારી બન્ને ય પાંખો.
પણ પાપપન્થે વળવા જતાં
અપંગ જ રહેશે
એ પ્રગટેલી પાંખો ય તે.

બન્ને જાય છે.

પ્રવેશ પાંચમો

સ્થલકાલ: તપશ્ચર્યાનું વન

ચાર દિશામાં ચાર ભસ્મના ઢગલાઓની વચ્ચે તપસ્વી જયન્ત બેઠો છે.

જયન્ત: ઉગ્ર તપ આદર્યાં,
પણ હજી અધૂરાં હશે.
નથી થતાં અખંડ દર્શન
નાથ! તુજ પરમ તેજનાં.
વીજળીના દોરા જેવા
તણખા ચમકે છે અન્તરના આભમાં;
પણ બ્રહ્મજ્યોતિનો મહાભાસ્કર
નથી પેખાતો અનસ્તપણે.
એટલો અધૂરો છે હજી
આત્મા ને પરમાત્માનો યોગ.
ભાવની ભરતીઓ આવે છે,
પણ ચિરસ્થાયી નથી તે.

દોરો, દોરો, ઓ બ્રહ્મજ્યોતિ !
અન્ધકારની આ ભૂલભૂલામણીમાંથી.

આકાશવાણી: છેલ્લી ગાંઠ છોડી દે આત્માની.

જયન્ત: શબ્દબ્રહ્મ ગાજ્યો, ગહનતા બોલી,
અનન્તતાએ ઉચ્ચાર કીધો.
છોડું છું-છોડું છું એ ય તે-
મ્હારા આત્માની છેલ્લી ગ્રન્થી,
ઊંડું સંઘરેલું મ્હારૂં લોભરત્ન.
સ્નેહદેવી મળજો કે ના મળજો,
બ્રહ્મપ્રકાશ ઉગજો કે ના ઉગજો,
જગતનો યત્કિંચિતે ઉદ્ધાર
મ્હારે હાથે થાવ કે પરહાથે;
વિસર્જન થાવ સારાંની યે લાલસાઓ.
શુભની આસક્તિ યે અસ્ત પામો !
ઉતરી જાવ મોક્ષના યે મોહ.
ब्रह्मकृपा हि केवलं । ब्रह्मकृपा हि केवलम् ।
સૃષ્ટિ છે સૃજનનો હેતુ સાધવાને:
સૃજનહેતુ સીધે ત્ય્હાં ને તેમ
ફેંક-ઘૂમાવ મ્હારા જીવનને, પ્રભો !
પ્રભુની વાડીમાં પુણ્ય વાવવાં,
જ્ય્હાં ઉગાડે ત્ય્હાં તેજ વર્ષવાં,
જ્ય્હાં ફૂલડાં પ્રફુલ્લે
ત્ય્હાં પરિમલ પમરવાં,

એ જ ઉદ્ધાર, એ જ જીવન્મુક્તિ.
જય હો બ્રહ્મજ્યોતિનો !

ચાર ભસ્મના ઢગલા તેજસ્થંભ થાય છે. બ્રહ્મલોકમાંથી તેજનાં ધનુષ્યબાણ ઉતરે છે, અને જયન્તના હૈયામાં સમાઇ જાય છે. વદય ફ્રરતું પ્રભાચક્ર પ્રગટે છે.

જયન્ત ! ત્હારૂં મેઘાજનન !
બુદ્ધનાં બોધીસત્ત્વ ઉતર્યાં !
જીવાત્મામાં બ્રહ્મજ્યોતિ જન્મ્યો !
જીત જગતને, ને જીતાડ.
બ્રહ્માંડે છે ન્હાનકડાં હવે તો.

આકાશવાણી: બાણ નહીં જીતે ચાપ વિના,
પંખી છે એકપંખાળું અપંગ.

જયન્ત: 'એક પંખાળું ! અપંગ ?'

વિચારમાં ડૂબે છે.

ચાપવ્હોણું જાણે બાણ !

થોડીક વારે

હા, સ્હમજાઇ એ ભેદવાણી.
જયા ! મ્હારી બીજી પાંખ !
પ્રગટ, ને પ્રત્યક્ષ થા.
એકાકી તો ભાસ્કરે અધૂરો છે;
ચન્દ્રસૂરજની બેલડી જ

અજવાળે છે અહર્નિશા.
'જયા ધરાવશે જયન્તને માથે
જગતના જયનો મુગટ:'
સ્હમજાયો દેવર્ષિનો એ આશીર્વાદ.
ઓ હરિકુંજનાં પાંદડાંઓ!
છો તેટલી જીભો થાવ,
ને જગાવો જયાના નામનો અલખ.
બોલાવો બ્રહ્માંડની ગુફાઓમાંથી,
કે હરિની ઇચ્છા પૂર્ણ થાય.
બ્રહ્મકૃપાની ને બ્રહ્મજ્યોતિની
જગતમાં જયા જ છે મૂર્તિ.
જય! બ્રહ્મજ્યોતિનો જય!
જયાને પુણ્યપગલે જ
ઉગશે સ્હવાર જગતના ઉદ્ધારનાં.

પ્રવેશ છઠ્ઠો

❀

સ્થલકાલ: અક્ષય તૃતિયાને મેળે જવાનો માર્ગ

જોગીઓ: પરમ ધન પ્રભુનાં લેજો, લોક!

રૂપું ધન, ધન સોનું,
હો અબધૂત! હીરા મોતી ઝવેર,
હો અબધૂત! હીરા મોતી ઝવેર;
સત્તા ધન, ધન જોબનઃ ચળ સહુ;
અચળ બ્રહ્મની લહેર;
પરમ ધન પ્રભુનાં લેજો, લોક!

નહીં સૂરજ, નહીં ચન્દ્ર,
હો અબધૂત! નહીં વીજળીચમકાર,
હો અબધૂત! નહીં વીજળીચમકાર;
અગમનિગમની યે પાર; અપાર એ
બ્રહ્મ તણા ભંડાર;
પરમ ધન પ્રભુનાં લેજો, લોક!

દૂર થકી પણ દૂર,
હો અબધૂત ! પ્રાણ થકી પણ પાસ,
હો અબધૂત ! પ્રાણ થકી પણ પાસ;
ઉગે તપે કે આથમતાં યે
એ ધન છે અવિનાશ;
પરમ ધન પ્રભુનાં લેજો, લોક !

એક જોગી: દેવર્ષિજીએ આદેશ દીધો કે
'હિમાલયમાંથી ઉતરો,
જાવ કાશીની હરિકુંજમાં દર્શને.'
સ્હમજાવ્યું સ્થૂલસૂક્ષ્મનું મહાસત્ય કે
'નથી મપાતા રજસ્ કે સત્ત્વ કદી
દેહના ચ્હડવા કે ઉતરવાથી:
આત્માના જ ચ્હડવા–ઉતરવાથી
મપાય છે મનુષ્યની મોક્ષયાત્રાના ગાઉ.'
કાલે ઉગશે અક્ષય તૃતિયા.
ગંગાસ્નાન કરી યાત્રા આદરશું
બ્રહ્મવનમાંના બ્રહ્મર્ષિનાં દર્શન કાજે.
ગાવ, સાધો ! ગાવ,
જગાવો બ્રહ્મજ્યોતિનો જય !

જોગીઓ: પરમ ધન પ્રભુનાં લેજો, લોક !

પ્રવેશ સાતમો

✻

સ્થલકાલ: ગંગાકાંઠે અક્ષય તૃતિયાનું પ્રભાત

ગંગાજીનાં જલમાં ને આરે યાત્રાળુઓનો સંઘ ઉભરાય છે. તેજબા ને જયા આવે છે.

તેજબા: ઉગે છે પ્રભાત આજ ધીમે ધીમે;
ઉગે છે ઉષાનું રાજ્ય ધીમે ધીમે;
ઉગે છે પ્રભાત આજ ધીમે ધીમે.

રજનીની ચુંદડીના
છેડાના હીરલા શા
ડૂબે છે તારલા આજ ધીમે ધીમે;
ઉગે છે પ્રભાત આજ ધીમે ધીમે.

પરમ પ્રકાશ ખીલે,
અરુણનાં અંગ ઝીલે;

જાગે પ્રભુ વિશ્વમાં આજ ધીમે ધીમે;
જાગે પ્રભુ જીવમાં આજ ધીમે ધીમે;
ઉગે છે પ્રભાત આજ ધીમે ધીમે.

જયા: જેવું જલનું સ્નાન
એવું જ આત્માનું સ્નાન.

તેજબા: હા, જયા! આત્માના સ્નાન વિના
જલનાં સ્નાન અધૂરાં સ્તો.

સ્નાનાર્થે જાય છે. કાંઠે ઉંચી ભેખડ ઉપર પાપમન્દિરના દ્વારમાં તીર્થગોર બેઠા બેઠા લલકારે છે

તીર્થગોર: अन्य क्षेत्रे कृतं पापं
तीर्थक्षेत्रे विनश्यति.

નીચે પટમાં ગિરિરાજ ને રાજરાણી યાત્રાળુ-વેશે ગંગાસ્નાને આવે છે.

ગિરિરાજ: રાણી! વનવનમાં વિચર્યાં,
પણ જયા યે ન જડી,
ને આત્મશાન્તિ યે ન લીધી.

રાજરાણી: રાજેન્દ્ર! મ્હારે તો જયા એ જ શાન્તિમૂર્તિ.
સૃષ્ટિજૂનાં આ પુણ્યોદક વહે છે;
એમાંથી જડશે જયા; શોધિયે.

ગિરિરાજ: આ હવામાં હું જયા જોઉં છું,
દેખાય-દેખાય ને અલોપ થાય છે.

રાજરાણીઃ સજોડે તીર્થ ન્હાય
ત્હેને દર્શન થાય દિલવાસીનાં.

ગિરિરાજઃ નહીં તો શુકદેવ સમા બ્રહ્મર્ષિ
તો દાખવશે જ દેવલોકવાસીને યે.

સ્નાનાર્થે સંચરે છે. નૃત્યદાસી જળસ્નાન કરીને ભેખડ ઉપર પાપમન્દિરે દર્શને જાય છે.

નૃત્યદાસીઃ આચાર્યનો તો અસ્ત થયો.
સૌન્દર્ય ઉડતાં આશકો ઉડી જાય,
એમ વિખરાયું વામીમંડળ
દેશે દેશનાં વિલાસભવનોમાં.
પાપપુણ્યના કણ એવા છે કે
વેરાય ત્યહાં ત્યહાં ઉગે.

તીર્થગોરઃ अन्य क्षेत्रे कृतं पापं
तीर्थक्षेत्रे विनश्यति.
પધારો, યજમાનરાણીજી!
શું આપનું કાન્તિમંડળ!
જાણે પશ્ચિમનો ચન્દ્રમા!

નૃત્યદાસીઃ ગુરુ! આ કોનું મન્દિર?
આપ પૂજારી હશો.

તીર્થગોરઃ આ પાપમન્દિર છે ગંગાતટનું,
ને હું પાપમન્દિરનો પૂજારી છું.

પાપના ઝગમગિયા અંચળા
લોક ઓઢી કે ઉતારી જાય,
એટલે આ અહીંનું પાપમન્દિર.
જૂવો, દર્શન કરો,
ઉતારો કે ઓઢો એ અંચળ.

દાસી ને તીર્થગોર પાપમન્દિરમાં જાય છે. થોડીકવારે વસ્ત્રો ને વેણી સમાં કરતી દાસી તથા તીર્થગોર બ્હાર આવે છે.

નૃત્યદાસી: સ્મિત કરતાં કરતાં

તીર્થગુરુ ! લોક મોહ પામે
એટલું રૂપ ત્ય્હારે છે હજી મ્હારૂં.
મ્હેં માન્યું કે દિવસ આથમ્યો;
સાગરનાં જલ વધે,
તો મ્હારાં પાપ વધે.
પણ આપને કાળાશ અડકી હોય
તો ગુરૂજી ! ગંગામાં ધોજો.

તીર્થગોર: અમારે તીર્થવાસીને તે વળી
પાપ શાં ને પુણ્ય શાં ?

નૃત્યદાસી જાય છે. નીચે પટમાં જયા ને તેજબા સ્નાનશુદ્ધિ કરી આવે છે.

જયા: હું તો જોગણ બની છું મ્હારા વહાલમની;
વહાલમની,
પ્રેમઆલમની;
હું તો જોગણ બની છું મ્હારા વહાલમની.

વનવનના મહેલ, પ્રીતમ ! ત્હારા વિણુ સૂના છે;
તીરથના ઘાટ, પ્રીતમ ! જોગીથી જૂના છે;
રસિકા એ રસના ઉપાસકની;
હું તો જોગણુ બની છું મ્હારા વહાલમની.

તરૂતરૂને પાને, પ્રીતમ ! નામ જો ! ત્હારૂં છે;
રેખરેખામાં પ્રીતમ ! ભાગ્ય જો મ્હારૂં છે;
દાસી એ દિલના દિલાવરની;
હું તો જોગણુ બની છું મ્હારા વહાલમની.

તેજબા: દેવિ ! ગંગાજલમાં ન્હાયાં
તે જાણે પુણ્યોદકમાં ન્હાયાં.
આત્મા યે ઉતારે છે
પોતાનો સર્વ અન્ધકાર.
—ને ત્હેં જેનો ભેખ ઓઢયો
તે કોણ ?

જયા: આર્યે ! તે એક હતો.
હિમાલયને શિખરે સૂર્ય ઉગતો,
તે યે ઝંખવાતો હતો
ગિરિદેશના એ માર્તંડરાજથી.
હતો, એક હતો જોગી
સંસારમાં યે સંન્યાસી સમો.
શોધું છું એ સાધુવરને,
દિલમાં છે ત્હેને દુનિયામાં.

તેજબા: પ્રભુનાં જગત છે
તો પ્રભુનાં જન લાધશે ત્હેમાં:
બ્રહ્મર્ષિના આશ્રમ સૂના નથી.
ચાલો પેલે ઉંચે મન્દિરે દર્શને.
એકાન્ત છે, ત્ય્હાં શાન્તિ હશે.

તેજબા ને જયા ભેખડે ચ્હડે છે.

તીર્થગોર: अन्य क्षेत्रे कृतं पापं
तीर्थक्षेत्रे विनष्याति ।

તેજબા: જય સચ્ચિદાનન્દ, ગુરુદેવ!

તીર્થગોર: સચ્ચિદાનન્દ, માઇ!
સત્, ચિત્, આનન્દ.
આવો, ને આનન્દ કરો.

તેજબા જયા સ્હામું જૂવે છે, બન્ને તીર્થગોર સ્હામું નિહાળે છે. તીર્થગોર દોરે છે, ને સહુ મન્દિરમાં પ્રવેશે છે. નીચે તટમાં કાશીરાજ ને શેવતી આવે છે.

શેવતી: પિયુ! પ્રેમનું પ્રભાત,
પિયુ! પ્રેમનું પ્રભાત,
પ્રગટ્યા પ્રકાશ પરમ સ્નેહના જો!
પિયુ! ઉતરી એ રાત,
પિયુ! ઉતરી એ રાત,
સૂરજો તપે છે દિલે–દેહમાં જો!
અમે આશાને આંગણે ઉભાં હતાં;
અમે ભાવિના આભમાં જોતાં હતાં;

ઉગી ભાગ્ય કેરી ભાત,
ઉગી ભાગ્ય કેરી ભાત,
ઉઘડયાં ઉજાસ સૌભાગ્યનાં જો !
પિયુ ! પ્રેમનું પ્રભાત.

પાપમન્દિરનો ઘુમ્મટ ફોડી જયા ગંગાજલમાં કૂદી પડે છે. પાપમન્દિરનાં દ્વાર તોડી ચંડીસમી તેજબા તીર્થગોરને જટા ઝાલી બ્હાર ખેંચી લાવે છે.

તેજબાઃ ભૂલ્યો, ઓ પાપમન્દિરના ગુરુ !
તું ભૂલ્યો આજે.
કૂદું છું સદા ન્હાવાને કાજ
પાતાલઊંડાં આ જલનાં વમળમાં.
એ બાલાને તો વરદાન છે કે
આ ભવમાં અભડાવશે જ નહીં
પુરુષનો કોઈ દેહસ્પર્શ.
વીજળીને અડકે તે દાઝે,
એમ દાઝે છે એને અડકે છે તે.

તીર્થગોરઃ પણ—ત્હમે-

તેજબાઃ હું ?

તીર્થગોરની જટા ખેંચતાં છૂટી જાય છે, ઓઢેલું વસ્ત્ર સરી પડે છે, અર્ધદેહ ઉઘાડી થાય છે. તેજબા ત્હેને નિહાળી રહે છે, ને ઓળખે છે.

હું !

સિંહધ્વનિએ ગાજે છે.

ઓળખે છે મ્હને? રૂદ્ર!

તીર્થગોર ચમકી ઉઠે છે.

સરસ્વતી કોણ? ને ક્ય્હાં છે?
જો આ ઉદર ઉપરનો મયૂર,
ને જો ત્હારો ઉદરમયૂર.

તીર્થગોરઃ કોણ? બ્હેન? સરસ્વતી?
યુગના યુગથી વિખૂટાં હતાં,
ને વર્ષોનાં વાદળમાં
સન્તાયાં હતાં સ્મરણો ત્હારાં.
હા! બ્હેન વિશે મ્હને પાપભાવ જાગ્યો!

તેજબાઃ સૃષ્ટિમાંની સર્વ સુન્દરીઓને
બ્હેન પ્રમાણજે, ઓ પાપગુરુ!
સહુમાં તુજ બ્હેનની મૂર્તિ જોજે.
રાક્ષસ જન્મ્યો તું બ્રહ્મકુલમાં.

જનાન્તિકે નીચે ગંગપટમાં

કાશીરાજઃ આજ મ્હારા જીવનનું મુહૂર્ત.

શેવતીઃ આજે ઉગી મ્હારી યે અક્ષય તૃતિયા.
રાજેન્દ્ર! કુમારે આનન્દે છે આપનો
આ તમ દયિતાને દેહ.

કાશીરાજઃ ચાલો, વાટડી નિહાળે છે
વારાણસીના મ્હારા રાજમહેલ.

બન્ને સિધાવે છે. નદીતટમાં પોકાર.

'ઓ તીર્થગોર! ત્હમારી બ્રહ્મકન્યા
હરી ગયા કો રાજવી.'

તેજબા ને તીર્થગોર ચમકે છે.

તીર્થગોરઃ મ્હારી શેવતી! મ્હારૂં રત્ન!

તેજબાઃ રાવણવંશી ઓ બ્રહ્મરાક્ષસ!
મા વીસર કે સર્વ સુન્દરી
કોઇક પિતાનું કન્યારત્ન છે.
ત્હારા કન્યારત્નને પુણ્યોજ્જ્વલ વાંછે,
તો કોકના કન્યારત્નને મા અભડાવતો.
अन्य क्षेत्रे कृतं पापं
तीर्थक्षेत्रे विनष्यति.
ઓ અર્ધજ્ઞાની અન્ધકારમૂર્તિ!
શીખ ઉત્તરાર્ધ એ મન્ત્રનો, કે
तीर्थक्षेत्रे कृतं पापं
वज्रलेपो भविष्यति.
જાઉં છું જયાને શોધવા.
પણ આવીશ, રહીશ,
અંહી વસીશ ગંગાતીરે,
ને પાપમન્દિરનાં કરીશ પુણ્યમન્દિર.

તેજબા જાય છે. પાપમન્દિરનાં ખંડેર ભણી
તીર્થગોર નિહાળી રહે છે.

જયા–જયન્ત

અંક ત્રીજો

પ્રવેશ પહેલો

*

સ્થલકાલઃ હરિકુંજમાંનો જયન્તનો આશ્રમ

બ્રહ્મચારીઓનું ગીતઃ

વનવનનાં અન્ધારાં વામશે,
હો ! આવશે એવાં કો આભનાં તેજ
હો ! સન્તજી ! એવાં કો દેવનાં તેજ.

જેવો વિશ્વ પ્રકાશી વ્યોમ વિલસે પ્રાતઃસમેનો રવિ,
જેવો રાત્રિ સુહાવી ચન્દ્ર ચમકે પીયૂષનો રાજવી,
જેવાં એ કિરણો અનસ્ત ધ્રુવનાં આવન્ત મિષોન્મિષે,
એવાં વર્ચસ્ બ્રહ્મનાં ઉતરશે, અન્ધાર ઉજાળશે.

જગજગનાં અન્ધારાં વામશે,
હો ! આવશે એવાં કો દેવનાં તેજ;
ઉરઉરનાં અન્ધારાં વામશે,
હો ! આવશે એવાં કો બ્રહ્મનાં તેજઃ
હો ! સન્તજી ! એવાં કો બ્રહ્મનાં તેજ.

કોઈ બ્રહ્મચારી યોગ, કોઈ વેદમન્ત્ર, કોઈ વીણા, કોઈ ઔષધિ ઉપાસે છે. જયન્ત પધારે છે.

બ્રહ્મચારીઓ: શ્રી સદ્‍ગુરુનો જય!

જયન્ત: જય પ્રભુનો, મનુષ્યનો નહિ.
પહેલાં પ્રભુ, પછી ત્હેના સન્તો.
બોલો શ્રી બ્રહ્મજ્યોતિનો જય!

બ્રહ્મચારીઓ: શ્રી બ્રહ્મજ્યોતિનો જય!

જયન્ત: એક બ્રહ્મચારીને
ત્હમે કોના બ્રહ્મચારી?

બ્રહ્મચારી: હું ધનવન્તરી ભગવાનનો બ્રહ્મચારી.

જયન્ત: પુત્ર! દેહની પેઠે
દેહીની દવાઓ યે શોધજે.
દિલના ઘાની વેદના વસમી છે.

બીજા બ્રહ્મચારી પાસે જઈ

મા વીસરશો કદી પણ, તાત!
સમાધિ ને સિદ્ધિઓ પણ સાધન છે.
ઉદાર પ્રેમળ બલિષ્ઠ
મહાજ્યોત આત્મા થાય
એ જ છે સર્વ શાસ્ત્રોનું લક્ષ્ય.

આગળ ચાલીને અન્યને

શોધો વિશ્વના છુપા ભેદઃ
ઉઘાડો હળવે હાથે હૈયાં
પદમ ભંડારી પ્રકૃતિ માતાનાં,
ને પીઓ ત્હેની અમૃતધારાઓ
અનેકસર ને અક્ષયઝરણી.
બ્રહ્માંડ સકલ બ્રાહ્મણ કાજે છે;
ને બ્રહ્મવતી તે સર્વ બ્રાહ્મણ.
ધાવ્યાથી ધાવણ નહીં ખૂટે.
પણ કોતરી રાખજો
હૈયાની કોર ઉપર,
સુખ તે કલ્યાણ નથી સદા.

એક બ્રહ્મચારી આગળ આવી નમસ્કાર કરી

એક બ્રહ્મચારી }
नाहं जानामि केयूरं,
नाहं जानामि कुंडलम्;
नूपुरं चैव जानामि,
नित्यं पादाभिवन्दनात्.
પિતા ! એ શ્લોકનું ભાષ્ય–

જયન્તઃ પિતૃઆજ્ઞાપાલક વીરપુત્ર રાઘવ,
રાજ્યત્યાગી માતૃત્યાગી ભરત જોગી,
સતિકુલતિલક પરમ સાધ્વી સીતાજી,
ભક્તશિરોમણી નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી હનુમાનઃ
એ સઘળું સ્હમજાય, કુમાર !
તો સરલ છે સ્હમજાવો
લક્ષ્મણજીનો યે ભીષ્મ જીવનયોગ.

બ્રહ્મચારીઃ કંઇક ઝાંખી થઇ, મહાત્મા!

જયન્તઃ એવો યુગે આવશે અવનીમાં
કે મહાત્માઓનાં મહાજીવનને
કેવળ કવિતા માનશે માનવી.
અધૂરા આત્માના વામનજીઓ
માપશે પોતાની ઉંચાઇએ
મહાવીરોનાં વિરાટશરીર.
આપણી દૃષ્ટિ છે
એટલું જ કાંઈ આભ ઉંચું નથી.

કાશીરાજ દર્શને આવે છે.

પધારો, રાજેન્દ્ર! વિરાજો મૃગચર્મે.

એક શિલા ઉપર એક કુમાર મૃગચર્મ પાથરે છે. નમન નમી રાજેન્દ્ર તે ઉપર બિરાજે છે. રાજ પરિવાર ફરતો ઉભો રહે છે.

કલ્યાણ થાવ સહુનું,
તીર્થરાજ! કાંઇ વાર લાગી આજે?

પરિજનમાંથી એક: સ્નેહયાત્રાનો શ્રમ હતો
દિલમાં ને દેહે ય તે.

સ્નેહને આણે પધાર્યો હતા રાજેન્દ્ર.

જયન્તઃ સ્નેહના શ્રમ સહુના ફળજો!
સિધાવો, મા રોકાવ આજ.
સ્નેહીની સેવા કરો,

સેવાનાં ફૂળ ફળશે ત્હમારાં.
જાવ, પૂર્ણિમા ઉગશે પૃથ્વી ઉપર
કે પૂર્ણિમાના ચન્દ્રસમોવડ
સોળે પાંખડીએ પ્રકાશતો યુવરાજ
અજવાળશે રાજમહેલને.
દેવ પ્રગટશે પ્રાસાદમાં રમવા.

સ્વગત

આજ મ્હારા ચે સળકે છે
ઉરના મહાસાગરઃ
જાણે ક્ષિતિજ પાછળ
ચન્દ્ર ઉગતો હોય ને!

કાશીરાજ: ઉઠી અંજલિ કરી રહીને
મહાત્માનાં આશીર્વચન પામ્યો,
કાશીનો—મ્હારો ભાગ્યોદય વાંચ્યો.
એ પૂર્ણિમા પ્રગટશે પૃથ્વી ઉપર
બ્રહ્મર્ષિજીનાં બ્રહ્મવચનથી.

સહપરિવાર કાશીરાજ જાય છે.

એક બ્રહ્મચારી: चित्तवृत्तिनिरोधः योगः
એ ભગવાન પતંજલિનું વેણ;
चंचलं हि मनः, कृष्ण!
प्रमाथी बलवत्दृढम् ।
तस्याहं निग्रहं मन्ये
वायोरिव सुदुष्करम् ॥

એ ગીતાજીનું વ્યાસવચન.
એ વચનોનો સમન્વય સ્હમજાવશો ?

જયન્તઃ સન્ધ્યાકાલે આવજે, પુત્ર!
સિદ્ધોના સમાધિઆરે.
વૃદ્ધ યોગીન્દ્ર સ્હમજાવશે સહુ.
અત્ય્હારે સ્નાનનો સમય થયો છે.

બહાર કોલાહલ

'બ્રહ્મર્ષિની આજ્ઞા છે કે
ભેલાંને યે તારવા.'

સહુ બ્રહ્મચારીઓ ધ્યાનસ્થ ઉભે છે.
એક બ્રહ્મચારી નિત્યપાઠ ભણે છે.

धैर्यं यस्य पिता, क्षमा च जननी, शान्तिश्चिरं गेहिनी,
सत्यं सुनुरथं, दया च भगिनी, भ्राता मनस्संयमः ।
शय्या भूमितलं, दिशोऽपि वसनं, ज्ञानामृतं भोजन
मेते यस्य कुटुंबिनो वद सखे! कस्मात् भयं योगिनः ?

જયન્તઃ મ્હારા યોગીઓને ભય નથી કદાઃ
જાવ, ને જીતો જગતને.

બ્રહ્મચારીઓ જાય છે. કેટલાક બીજા બ્રહ્મચારીઓ
એક સુન્દરીને જલનીતરતી ઉંચકી આવે છે.

એક બ્રહ્મચારી } આગળ દોડી આવી

પિતા! મધ્યજલમાં ડુબકીઓ શીખતા હતા,
ત્ય્હાં એક ડુબકીમાં આ રત્ન લાધ્યું.
જીવનદોરી નથી તૂટી;
આશ્રમમાં લાવ્યા છીએ ઉગારવા.

જયન્ત પાસે જઇ સુન્દરીને નિહાળે છે, ખમચે છે. ઘડીક વિચારગર્તમાં ડૂબે છે, પળમાં સચેત થાય છે.

જયન્ત: લલાટનાં સ્વેદબિન્દુ લ્હોતાં લ્હોતાં
નિરર્થક નથી સરજ્યું કાંઇ હરિએ.
જીવશે આ સુન્દરી, ને જીવાડશે.
યોગગુફામાં યોગાસન ઉપર સૂવાડો.
સિંહચર્મ ઓઢાડજો એમને.

બ્રહ્મચારીઓ જાય છે. જતાં જતાં

એક બ્રહ્મચારી: બ્રહ્મર્ષિને પરિસ્વેદ પ્રગટયો સ્હવારમાં.

બીજો બ્રહ્મચારી: લલાટ ઉપરના તારલિયાના
એ તો અક્ષય બ્રહ્મલેખ.

સુન્દરીને લેઇ યોગગુફામાં જાય છે.

જયન્ત: એ તો જયા: જગતની જ્યોત;
પુણ્યની જાહ્નવી: સાધ્વીઓનું સંજીવન.
આ દશા ? આ દશા કેમ ?
શી વાતો હશે ગિરિદેશની ?
ઉઘડો, ઓ કાળના પડદાઓ !
ને કહો એ કથની.
બ્રહ્મચારીએ ઉગારી રાજકુમારી.
યોગનાં ઉષ્મા અર્પું,
આત્મચેતના પાઠવું.
જાગશે ને તપશે જગત ઉપર.

આત્મતત્ત્વની આશિષલહરીઓ પાઠવે છે.

યોગી ! યોગ તો અડગ છે ને?
ચાલ ત્હારે યોગગુફામાં
સૃષ્ટિની સકલ સુન્દરતાની સન્મુખ.

પડદો ફાટી યોગગુફા ઉઘડે છે. સિંહચર્મઆચ્છાદિત જયા કુમારી યોગાસન ઉપર પોઢેલ છે. નેત્ર ખુલ્લાં છે, પણ ચેતના નથી જાગી હજી.

પોઢી છે યોગાસને
પૃથ્વીની પરમ પવિત્રતા.
શી ઝળકી રહી છે
નયનોમાં રમતી એ વીજળી !

અંજલિ કરી રહી

એક જ્વાલા જલે તુજ નેનનમાં,
　　રસજ્યોત નિહાળી નમું-હું નમું;
એક વીજ ઝલે નભમંડલમાં,
　　રસજ્યોત નિહાળી નમું-હું નમું.
મધરાતના પ્હોર અઘોર હતા,
અન્ધકારના દોર જ ઓર હતા;
તુજ નેનમાં મોરચકોર હતા;
　　રસજ્યોત નિહાળી નમું-હું નમું.
અહા ! વિશ્વનાં દ્વાર ખુલ્યાં-ઉછળ્યાં
અહા ! અબધૂતને બ્રહ્મયોગ મળ્યા;
અહા ! લોચન લોચન માંહી ઢળ્યા;
　　રસજ્યોત નિહાળી નમું-હું નમું.

દૃગબાણુથી પ્રારબ્ધલેખ લખ્યો;
કંઇ પ્રેમીએ પ્રેમપથી પરખ્યો;
અને આત્માએ આત્મનને ઓળખ્યો;
રસજ્યોત નિહાળી નમું-હું નમું.
ન ભાગી પડ, ઓ શરીરના માળખા!
ન ફૂટી જાવ, ઓ અમ્મર આત્મા!
આ તો દેહનું શબ છે,
નથી ચેતનના બ્રહ્મમહેલ.
ચેતજે, ઓ જયન્ત! ચેતજે,
પાપ તે પ્રેમ નથી.
દીર્ઘ કાલનાં દીધેલાં દ્વાર,
બ્રહ્માંડનાં બ્રહ્મદરવાજા સમાં, ઉઘડયાં
લોચનના એક કિરણ માત્રથી.
થંભો, ઓ દેવને યે દૂભતા કામદેવ!
થંભો બારણાની બહાર.
આ જોદ્ધો જૂદો છે.
યોગેશ્વરે અંગ બાળી અનંગ કીધો,
અનંગથી યે ભસ્મ કરી
આપીશ ખાખ મ્હારા ખાખીઓને;
ચોળશે ત્હેને નહિ વાગે
કામણગારી એ કીકીના ડંખ.
કુમળો પડી
આ દશા!
ચન્દ્રિકા નીતરેલો જાણે ચન્દ્રમા.

ગિરિદેશ ! ત્હમારી રાજકુમારી;
રાજપિતા! ત્હમારા કિરીટની કલગી;
રાજમાતા ! ત્હમારા હૈયાની સ્નેહકલા;
નિરખો આ નીરની પથારીમાંથી ઉઠતી.
હિમાદ્રિમાં પૂર્ણિમા પ્રકાશતી,
ને શિખરશિખરમાંથી તેજપ્રવાહ,
દેવનયનોનાં અમૃતપૂર સમાં, ભમૂકતા;
જયા ! ત્ય્હારે ત્હારી યે પૂર્ણિમા ખીલતી,
અંગઅંગના શિખરમુખમાંથી
આત્માના અમીધોધ ઉછળતા.

નિશ્વાસ મૂકે છે.

ગયું, સહુ ગયું તે.
માત્ર સ્મરણો જ રહ્યાં
ભૂતકાલનાં ભોગવેલાં સ્વપ્નાંઓનાં.

સ્વસ્થ ચિત્તે

સિધાવો, સિધાવો, રતિનાથ !
આ ગુફા તો યોગીઓની છે.

જયન્તના માતાપિતા પિતૃલોકમાંથી બ્રહ્મલોકમાં જતાં જતાં ઘડી થંભે છે, પુત્ર ઉપર પુષ્પવૃષ્ટિ કરે છે. જયા જરા હાલે છે.

પિતાઃ દેવિ ! पुत्रात् शिष्यात् पराजयः
આપણો મોક્ષ આજે થયો.

માતાઃ આર્ય ! પુત્ર એટલે પ્રગતિ;
અધૂરો મૂકયો હોય

સંસારનો યજ્ઞ માતતાતે,
ત્ય્હાંથી આહરી પૂરો કરે તે.
આજ આપણા જીવનયજ્ઞની પૂર્ણાહુતિ.
પુત્રે દીધાં પુણ્યજીવનનાં તર્પણ,
ને જગદુદ્ધારની શ્રાદ્ધાંજલિ.

પિતાઃ એથી આજ આપણી મોક્ષતિથિ.

માતાઃ પુત્રનું મુખ નિરખ્યું
ત્ય્હારે જ નિરખ્યા હતા દેવ ત્ય્હાં.

પિતાઃ પૂજી લ્યો ત્ય્હારે પુત્રને.
પુત્રપૂજા એટલે પ્રગતિની પૂજા.
આશીર્વાદ ધો પુત્રધનના સૌને.
કામવિજય તો યોગજીવનનો પાયો છે.

પિતા }
માતા } સંસારીઓ! એવાં સન્તાન પામજો કે
માતપિતાનાં અધૂરાં મૂકેલાં
આરંભી પૂરાં કરે.

ફરી પુષ્પવૃષ્ટિ કરે છે. જયા આળસ મરડી ઉઠે છે,
ને જયન્તને નિરખી ઓળખે છે.

જયાઃ કોણ! જનમનો જોગી જયન્ત?

જયન્તને માથે જયનો તેજમુગટ પ્રગટે છે. તે નિહાળી
આનન્દતા પિતૃલોકવાસીઓ બ્રહ્મલોકમાં સિધાવે છે.

પ્રવેશ બીજો

સ્થલકાલ: કાશીવિશ્વેશ્વરનો રાજમાર્ગ

તીર્થગોર: જન્મારો તીર્થમાં ગાળ્યો,
પણ આજ જાણ્યું તીર્થ એટલે શું.
પગ મૂકતાં જ રૂઝાય છે
પગમાંના ઊંડા ઊંડા ઘાવ.
નથી ઓછાં વીતાડયાં
મ્હારે ય માથે સાધુઓએ.
ચાર દિનમાં તો ચાર ભવ થયા.
ગોખરૂની શય્યામાં સૂવાડયો,
ઝાડથી ઉંધે મસ્તકે લટકાવ્યો,
ચિતાની જ્વાલા સોંસરો ચલાવ્યો,
તપ્તલોહની સ્ત્રીમૂર્તિઓને ભેટાડયો;
સર્પની કાંચળીની પેઠે
ઉતારી આખી યે મ્હારી ખોળ.
મ્હેં યે મણા ન્હોતી રાખી.
રાવણે તો એક સીતા હરી હતી.
હરિ! હરિ! પ્રભો! પ્રભો!

કેટલી યાત્રા કરશે માનવ યાત્રાળુ
પાપના મ્હોટા પોટલા ઉપાડી ઉપાડી?
પણ હાશ! શીળી શીળી લાગે છે
આ મુક્તિપુરીની ધરતી યે.
સાધુઓનાં લોચનમાંથી તો
અમૃતના વરસાદ વરસે છે.

વિચારે છે.

ગંગામાં ન્હાયો, દેહ ધોવાયો;
ધોવાશે એવો મ્હારો આત્મા?
રાવણ તો જીવતો છે જગતમાં.

વળી વિચારે છે.

હરિકુંજની સત્સંગગંગામાં ન્હાઇશ,
એટલે ધોવાશે મ્હારો પાપાત્મા યે.
શયતાનના દેવ બને છે ત્ય્હાં.

જાય છે. ગિરિરાજ ને રાજરાણી આવે છે.

રાજરાણી: ભવ–ભવસાગરમાં ડોલે હો! માનવનાવ.
જો! પૂર ઘૂમે,
તોફાન ઝઝૂમે;
કાલના તરંગે હો! કરે આવજાવ,
માનવનાવ.
મહાસાગરમાં ડોલે હો! માનવનાવ.

રાજેન્દ્ર! વાદળ ક્ય્હારે વિરમશે?
તોફાન ક્ય્હારે ઉતરશે?

ગિરિરાજઃ ધીરજ ધરો, રાણીજી! ધીરજઃ
ધીરજમાં ધરણીધર છે.

રાજરાણીઃ નાથ! કેટકેટલાં વન ભમ્યાં,
ખીણો ઉતર્યાં, પર્વતો ચ્હડયાં?
ક્ય્હાં જયા? ને ક્ય્હાં જયન્ત?
ને ક્ય્હાં મ્હારાં સન્તાન જેવાં
વ્હાલસ્હોયાં ગિરિલોક?
નિરવધિ લાગે છે સંસાર દુઃખનો.

ગિરિરાજઃ નિરવધિ ભાસે છે સંસારમાં
ત્હેને યે અવધ છે, રાણીજી!

રાજરાણીઃ ક્ય્હાં એ ગંગોત્રીનાં જલજૂથ,
ને ક્ય્હાં એ અલબેલી યોગગુફાઓ?
ક્ય્હારે નિરખશું નયણાં ભરી
હતું તે સહુ? ઓ નાથ!

ગિરિરાજઃ જગત જોયું ન્હોતું ત્હમે કે મ્હેં,
તે જોયું આપણે યાત્રા કરી.

રાજરાણીઃ પ્રારબ્ધના અંક અવળા હશે,
નહીં તો દેવી જેવી દીકરી
ને પ્રભુ જેવો પ્રધાનપુત્ર,

યોગીઓનાં યે જાણે આદર્શ;
એમને હોય આવાં વિતર્કો ?

ગિરિરાજ: ભૂલ આપણી કે બ્રહ્માની ?
જયન્ત જીતીને પધાર્યો;
જયાને હિમગંગામાંથી તારી,
જયાને ય વદનચન્દ્રે ત્ય્હારે
આત્માનો ઉજાસ ઉઘડ્યો:
પણ મ્હેં તે અસ્ત કીધો.

રાજરાણી: નહીં, નાથ ! વાંક મ્હારો છે.
જગતને ઝંખવવું હતું મ્હારે
કે ગિરિદેશની રાજકુમારી તો
તીર્થોના તીર્થરાજની મહારાણી.

ગિરિરાજ: રાણીજી ! કાષ્ટમાં અણદીઠો અગ્નિ છે;
એવી મ્હારે ય ઊંડી વાસના હશે,
ઝીણી, અણઉઘડી એક કિરણ જેવી;
નહીં તો બળી ને ભસ્મ ન થાત
મ્હારી યે દૃઢતાનો દુર્ગ.

રાજરાણી: રાજવી ! રંક પેઠે કાં રડો ?
બ્રહ્મર્ષિ સહુનો સન્તાપ શમાવે છે.

ગિરિરાજ: રાણીજી ! રાણીજી !
કોણ હોલવશે જીવમાંના જ્વાલામુખી ?
મ્હારા પ્રાણમાં યે પ્રગટ્યો છે
પશ્ચાત્તાપનો મહાહુતાશ.
પુત્રપુત્રીને બાળ્યાં છે
એમ હું હવિ થઇ બળીશ,

ત્હો યે કર્યાં ન કર્યાં નહીં થાય.
ચૂક્યો રાણી ! હું ચૂક્યો
મ્હારો રાજધર્મ, મ્હારો પિતૃધર્મ.

રાજરાણીઃ ત્હમે જ બોધતા હતા ને
કે કાશી તો છે વિસામો
દુનિયાનાં દાઝેલાંઓનો ?
આપણને જ નહીં મળે એ
અન્તરના આરામ અંહી ?

ગિરિરાજઃ રાણીજી ! રથનાભીમાં આરાઓ,
એમ એકઠા થાય છે અંહી
મુક્તિપુરીના ધર્મચોકમાં
સહુ નગરીઓના રાજમાર્ગ.
જેવાં નદીઓનાં સહુ પાણી
સાગરમાં સમાધિ પામે છે–

રાજરાણીઃ રાજવી ! એવું કહેતા હતા ને
કે ધવલગિરિમાંથી અનેક ગંગાઓ,
એમ તીર્થરાજમાંથી યે ધર્મગંગાઓ
દશે દિશાઓમાં વહે છે,
જગત સકલને પાવન કરે છે.

ગિરિરાજઃ આર્યાવર્ત એટલે વારાણસી,
ને વારાણસી એટલે ધર્મનગરી,
મુક્તોની મુક્તપુરી.
નાડીઓનાં લોહી હૈયામાં વહે,
તે શુદ્ધ થઇ નાડીઓમાં પાછાં ઘૂમે;
વારાણસી હૈયું છે વિશ્વનું,
આવ્યાંને પાવન કરી પાઠવનારૂં.
આપણને ય પાવન કરશે
હરિકુંજના બ્રહ્મજ્યોત તે બ્રહ્મર્ષિ.

રાજરાણી: મ્હારા ઉરમાં ઉગે છે કે
પાપ પ્રજળશે, ને પુણ્ય પાંગરશે.

ગિરિરાજ ને રાજરાણી હરિકુંજ ભણી જાય છે.
ઝળઝળતી નૃત્યદાસી આવે છે.

દાસી: તારો, તારો, કોઇ ઉગારો,
હરિજન કો ઉદ્ધારો.
બળું છું, સળગું છું સદાની
દેહ અને દેહીની મહાઝાળમાં.
મુખડે ચુંબન દીધાં જ્યહાં જ્યહાં,
ત્યહાં ત્યહાં ઉઠે છે અંગારાઓ.
ઉરથી ઉર ચાંપ્યાં,
એ ઉરમાં પ્રગટયા છે દાવાનળ.
અંગેઅંગ ભીડયાં આલીંગનમાં,
ત્યહાં ભભૂકે છે ભડકાઓ.
ભમ્મરોમાં ભમરા ડંખે છે,
રોમરોમમાં છે વીંછીની વેદના.
હોલવો કોઇ એ હોળી,
ઉતારો કોઇ એ ઝેર.
બળે છે કેટલી યે હું જેવી
મોહના મહેલમાં રમનારીઓ,
જાતને સુખ માટે વેચનારીઓ.
ઉગો, જન્મો, આવો
બ્રહ્મજ્યોત કો બ્રહ્મર્ષિ,
પુણ્યજીવન કો પુણ્યાત્મા.
બળતાંને—સળગતાંને
તારો, ઉગારો, ઉદ્ધારો!

પ્રવેશ ત્રીજો

*

સ્થલકાલ: આશ્રમ પાસે હરિકુંજમાંનું આંબાવાડિયું

જયન્ત અને જયા વિતકનું ગીત ગાતાં આવે છે.

જયન્ત: હો જયા ! વીતી વિતકની વધાઇઓ;
વીતી વિતકની વધાઇઓ,

જયા: દેવોના દેવની દુહાઇઓ:

જયન્ત: હો જયા ! વીતી વિતકની વધાઇઓ.

હતાં રાજ્ય ને પાટ, મહેલ હતા મન માનતા;
વનમાં તીરથઘાટ ઝૂપડલાં ચે ના જડયાં.
વીતી વિતકની વધાઇઓ,

જયા: દેવોના દેવની દુહાઇઓ;

જયન્ત: હો જયા ! વીતી વીતકની વધાઇઓ.

જયા: દિલમાં મ્હારે લ્હાય, દુનિયાં ત્હેમાં પરજળે;
એ અગ્નિ હોલાય એવું જયન્ત ! વર્ષજે.

જયન્ત: વીતી વિતકની વધાઇઓ,

જયા: દેવોના દેવની દુહાઇઓ;

જયન્ત: હો જયા ! વીતી વિતકની વધાઇઓ.

ઉગ્યાં દુ:ખનાં ઝાડ, એ પાને પાને પ્રેમ છે;
પડયા વિતકના પ્હાડ, એ પત્થર પત્થરમાં પ્રભુ.
વીતી વિતકની વધાઇઓ,

જયા: દેવોના દેવની દુહાઇઓ;

જયન્ત: હો જયા ! વીતી વિતકની વધાઇઓ.

જયા: સારાંને પ્રભુ સંભાળે છે,
દેવને દુ:ખ ન વીતે.
જયન્ત ! તું દેવ છે દુનિયામાં.

જયન્ત: હા, સોયની અણીએ હું ઉગર્યો;
જયા ! ત્હને બાણુ વાગ્યાં જીવનવેધી.
પોતાનાં કરવાં હોય
ત્હેમની જ કસોટી કરે છે પ્રભુ.
મ્હારા ઉપર ઓછો અનુગ્રહ એટલો,
ને તેથી ઓછા તપમાં તાવ્યો.
તું તો હરિની લાડિલી, જયા !
ત્હારી પુણ્યપરીક્ષા તેથી સંપૂર્ણ.

જેમ સૂર્યજ્વાલા વધારે ઉષ્ણ,
તેમ જલનાં ઝીણી ઝીણી વરાળ,
તેમ ત્હેનાં ઉંચાં ઉંચાં ઉડવાં.
જયા! ઝીણી છે ત્હારી વરાળ,
ઉડશે આભનાં યે શિખર સૂધી.

બે આંબાને અઢેલી ઉભાં રહે છે બન્ને.

જયાઃ મ્હારાં વિતકને નથી રડતી, જયન્ત!
કેટલી યે રાજકન્યાઓને
અભડાવતા હશે એમ વામાચાર્યો;
કેટલી યે મુગ્ધ હરિણીઓના
એમ કરતા હશે શિકાર
કાળમુખા પારધીઓ;
સીતા માતાની કેટલી યે કુંવરીઓનાં
એમ કરતા હશે હરણ
રાવણવંશી બ્રહ્મરાક્ષસો.
વનમાં તો વિભુ છે,
ને વનમાં તો જયન્ત છે.
મ્હારા વનવાસને નથી રડતી,
એમના દુર્ભાગ્યને રડું છું હું.

જયન્તઃ જયા! તું વનવાસી, હું અરણ્યવાસી;
તું ચિતાવાસી, હું ભસ્મવાસી;
આપણે સમદુઃખિયાં તો ખરાં.

જયા: તરછોડયું, જયન્ત! તરછોડયું હતું મ્હેં
ત્હારૂં જયધનુષ્ય ચરણે ધરેલું.
મ્હારે દુઃખે તું યે દૂભાયો.
વાલ્મીકિનો આશ્રમ આઘો નથી;
હું ક્રૌંચી ઘવાઇ એટલે
મ્હારો ક્રૌંચ મૂર્છામાં પડયો;
ને રચાઇ એમ આપણી રામાયણ.

રમતાં રમતાં મોર ને ઢેલ આવે છે.

જયન્ત: ભૂતકાલ અનાદિ છે,
ભવિષ્યે તેમ અનન્ત છે.
અનુભવ એટલી આશાઓ.
અને હવે? જયા!

જયા: હવે? હવે જયન્તના આદેશ.
એક વાર ન માન્યાં ફરમાન,
તો વેઠવાં પડયાં આટઆટલાં વિતર્કો.

જયન્ત: જયા! જો આ મોર ને ઢેલ.

જયા: મ્હાલે છે શ્રાવણનાં સરવડાંમાં.
કલાપીએ ખોલી છે કલા
રંગબેરંગી દેવરત્ને ચમકતી.

જયન્ત: જયા! એવી કલા આપણે ખોલશું?

જયા: ત્હારે–મોરને એ કલાપલ્લવ છે;
ઢેલ તો વરવી છે–હું જેવી.

જયન્ત. 'મોર આપે ઢેલને
પીંછાંની રત્નપાંદડીઓ તો?—

જયા: તો ખોલીશ, જયન્ત!
ત્હારા જેવી જ કલા હું ય તે:
પૃથ્વી ઉપરની જાણે સૂરજમાલા.

જયા એક આંબાની નીચી ડાળે ચ્હડી બેસે છે.

જયન્ત: જયા! સ્હમજ, સ્હેલું નથી એટલું.

જયા: ત્હારા જેવા દેવગુરુ છે, જયન્ત!
તો કાંઇ ભણતર અઘરૂં નથી મ્હારે.

જયન્ત: ચન્દ્રની શોભા ચન્દ્રિકાથી છે,
જયન્તની જ્યોત્સ્ના જયા છે.

જયા: તો હવે? જયન્ત!

જયન્તે બીજી આંબાડાળે ચ્હડી બેસે છે.

જયન્ત: લગ્ન કે ધર્મ?
કામ કે સ્નેહ?
સંસાર કે સેવા?
એ દ્વન્દ્વો ખડાં છે સન્મુખ.
તું નીકળ એકની જોગણ થઇ,
ત્હારી સંગે ઉભો છું
આયુષ્યભર અલખ જગાવવા.

જયા: હવે દેહની કથા ન કરવી.
જયન્ત! પારધી મોહ્યો,
વામાચાર્ય લોભાયો આ દેહકલામાં:
એવાં નથી, જયન્ત!
મોહઆંજેલાં બ્રહ્મરાક્ષસી લોચનિયાં
મ્હારાં કે ત્હારાં હવે.
હિમગંગામાંથી ઉગારી મ્હને
તે માયાની ગંગામાં ડૂબાડવા?
આજ સૂધી અંગને અડકયો નથી તું,
હવે એ અંગને અભડાવીશ?
વિષય ભોગવ્યા નથી, નિરખ્યા છે:
વિષયોમાં તો વિષ છે જગતનાં.

અમરાઈમાંથી કોયલ બોલે છે.

જયન્ત: જયા! ત્હારા પુણ્યહૃદયની કોયલ
બોલતી સાંભળવી હતી મ્હારે.
બોલી તે 'અહાલેક.'

જયા: તો હવે? જયન્ત!

જયન્ત: શિખરોમાં યોગગુફાઓ છે,
અને તળેટીમાં યે છે બ્રહ્મકુંજો.
આ મ્હારી હરિકુંજની અમરાઈ.

જયા: એમાં અમરો અવતરશે.

જયન્ત: ને જો! ગંગાને સ્હામે તીરે
પેલાં બ્રહ્મવનનાં ઝુંડ.
સુન્દરીઓમાં સાધુતા જન્માવ,
રસીલીઓમાં પુણ્યાચાર પાંગર.
પતિઓની કામઠી મથું છું ઘડવા,
તું વીણાઓ ઘડ પત્નીઓની.
આપણે ન ગાયા તે
ગવરાવો એમ સંસારનાં બ્રહ્મસંગીત.

જયા: પાપની લાલચોથી ન લોભાય,
મોહ ને સ્નેહના ભેદ પાળે,
કામ ને રસાનન્દને ભિન્ન પરમાણે,
તો માનવ દેશની સર્વ સુન્દરીઓ
બ્રહ્મચારિણીઓ જ છે અખંડવ્રતિની.

જયન્ત: એ આપ એમને અમૃતલક્ષ્મી
કે આત્માનાં મૃત્યુ આવે જ નહીં.

જયા: પણ જયન્ત! પાસે પાસે નથી
હરિકુંજ અને બ્રહ્મવન?
આપણા યે આત્માના ભરોંસા કેટલાક?

જયન્ત: આત્મશ્રદ્ધા ઉજ્જવળ રહે
ત્ય્હાં સૂધીના જ આ આશ્રમ.
અન્ધકારનો ઓળો ઉગે કે તરત
તું સંચરજે દેવધામ હિમાદ્રિમાં,

ને હું વિચરીશ સાગરયાત્રાએ.
પણ જયા ! તું દેવ કે દાનવ ?
મ્હારી તો તું દેવી છે.

જયા આંબા ઉપરથી કૂદી નીચે ઉતરે છે. અંજલિ કરી રહીને

જયા: હું તો છું માનવી.
शिष्यस्तेहं शाधि मा त्वां प्रपन्नम्.

જયન્ત: આંબા ઉપરથી ઉતરીને
જયા ! પશુથી યે માનવી પામર ?
મારે જીત્યો, ને ઢેલે જીત્યો,
તે કામને નહીં જીતે માનવી ?
પ્રેમ ત્ય્હાં ન હોય કામવાસના:
પ્રેમમાં નથી દેહની વાંછના.
'જય્હાં જય્હાં આત્મા, ત્ય્હાં ત્ય્હાં શરીર,'
નથી એવું કાંઇ બ્રહ્માંડમીમાંસાનું ન્યાયસૂત્ર.
આગ્રહ છે, ઉદ્યમ છે, ઉત્સાહ છે,
ત્ય્હાં શું છે અજીત અવનીમાં ?

જયા: પણ કામે યે જગજ્જેતા છે.

જયન્ત: છતાં એક છે દુર્ગ અજીત
એ જગજ્જેતાથી યે, જયા !
કામે નથી જીત્યો પ્રેમનો ગઢ.
એ પ્રેમના પાઠ પઢાવ.

તું જીતી, જીતતાં શીખવ.
નરનારી કામને જીતશે,
દુનિયા બ્રહ્મભોમ દીપશે ત્ય્હારે.
ત્હારા આત્મામાં ઉભરાય છે
હિમાદ્રિની યોગગુફામાં
નિરખ્યો હતો તે તેજતણખો.
તે તેજસુધા પા જગતને.
મોહના અન્ધકાર છે મધ્યરાત્રિના,
પ્રગટાવ સ્નેહનો અણઆથમ્યો સૂર્ય.
ઝળહળતી ઉગ વિશ્વના આભમાં
પુણ્યભાવનાની ઉષા સરિખડી.

જયા: જયન્ત ! ત્હારી હાકલ વાગી,
ને આજથી ઉગ્યો જાણ્યો મ્હેં
સુન્દરીઓના કલ્યાણનો ભાણ.
પડે છે ચન્દ્રી ઉપર સૂર્યનાં તેજ,
ને ચન્દ્રિકા પ્રકાશે છે પૂરણજ્યોત;
એવાં ત્હારાં તેજ પ્રગટ્યાં મ્હારામાં,
ને જન્મ્યો મ્હારો બ્રહ્મજન્મ.
આજથી હું બ્રહ્મચારિણી બ્રહ્મધામની
બ્રહ્મવનમાં માંડીશ મ્હારો આશ્રમ
ત્હારી અનસ્ત અમૃતચન્દ્રિકામાં.

જયન્ત: જયા ! ત્હારો સ્નેહજન્મ છે આ.
સ્નેહ જ છે સત્કર્મની પ્રેરણા.
તું સત્કર્મની સંન્યાસિની થઇ.

ત્હારા સત્કર્મની સુવાસ
ફોરશે સારૂં જગત ભરી.
સ્નેહ સંગે વૈરાગ્ય વસાવજે.
અક્ષયવ્રતિની તો રહીશ તું નિર્ભય.
જયા! માંડ ત્હારો આશ્રમ,
ને જીતી તેમ જીતાડ સહુને.
ગા ત્હારૂં જગતના જયનું ગીત.

જયા જગતના જયનું ગીત ગાય છે.

જયાઃ અહો! જોગી તણા જયકાર
બધું બ્રહ્માંડ ભરે;
હરિના ધ્વજને ધરનાર
જગે જયયાત્રા કરે.
યુદ્ધ જીત્યો રણસ્થંભ જીત્યો જેહ,
લોક જીત્યો જેણે ક્રોધને જીત્યો,
લક્ષ્મી જીત્યો જેણે લોભ જીત્યો,
કંઇ દુઃખ જીત્યો જેણે શોકને જીત્યો;
ઇન્દ્ર જીત્યો જેણે યજ્ઞ જીત્યો,
અંહી મોક્ષ જીત્યો જેણે આનન્દ જીત્યો;
વિશ્વ જીત્યો જેણે કામ જીત્યો,
અને બ્રહ્મ જીત્યો જેણે આતમ જીત્યો.
હરિના ધ્વજને ધરનાર
જગે જયયાત્રા કરે;
અહો! જોગી તણા જયકાર
બધું બ્રહ્માંડ ભરે.

પ્રવેશ ચોથો

સ્થલકાલ: કાશીરાજના દરબારમાં સ્હવાર

વેદશાસ્ત્રી કાવ્યરત્ન મન્ત્રીશ્વરો લોકસભા કલાધરોમાં
કાશીરાજ પધારે છે. સહુ આશીર્વચન ભણે છે.

સભાજન: લોકલોકની બોલી બોલો

વેદશાસ્ત્રી: शतं जीव शरदः;

સભાજન: ધર્મના પ્રતિપાલનાર્થે,
પ્રભુના જયમન્ત્રણાર્થે,

વેદશાસ્ત્રી: शतं जीव शरदः;

સભાજન: જ્યહાં સૂધી વહે ગંગ ભૂમિ પાવન કરી,
જ્યહાં સૂધી ગર્જે મહોદધિ જગ ભરી,
ત્ય્હાં સૂધી તવ અમલ યશ
હો અચલ કાલતરંગમાં;

વેદશાસ્ત્રીઃ शतं जीव शरदः.

સભાજનઃ દેવ—માનવ સર્વ બોલો

વેદશાસ્ત્રીઃ शतं जीव शरदः;

સભાજનઃ દેશના ઉદ્ધાર કાજે,
લોકના કલ્યાણ કાજે;

વેદશાસ્ત્રીઃ शतं जीव शरदः.

સભાજનઃ જ્‌ય્હાં સૂધી છે નિયમ—ન્યાય સુઉજ્જવળા,
જ્‌ય્હાં સૂધી છે સૂર્યસોમ પ્રભાવતા,
ત્‌ય્હાં સૂધી તવ અમલ યશ
હો અચલ કાલતરંગમાં:

વેદશાસ્ત્રીઃ शतं जीव शरदः.

કાવ્યરત્નઃ કાશીનાં ભાગ્ય પ્રગટ્યાં, રાજેન્દ્ર !
મન્દિરે મન્દિરે મંગલ છે,
યુવરાજના જન્મોત્સવનો
આનન્દનિધિ ઉછળે છે.

કાશીરાજઃ મ્હારા પુણ્યશાળી પ્રજાજન !
ત્હમારાં પુણ્યે પ્રગટ્યા છે કુમાર.

એક મહાજન: રાજેન્દ્રના જ સદ્ધર્મનું એ ફલ.
પુત્રની પેઠે પ્રજાસંઘને

પાળો છો, ઉછેરો છો, લડાવો છો,
તો તે જ પુત્રભાવના
પુત્રમૂર્તિ રૂપે પ્રગટે જ.

કાશીરાજ: બ્રહ્મર્ષિનાં આશીર્વચન
અવતર્યાં મ્હારે મહેલ.

મન્ત્રીશ્વર: રાજાપ્રજા ઉભયના પુણ્યસંચયે,
ને બ્રહ્મર્ષિનાં બ્રહ્મવચને તો
પ્રભુ પોતે પધારે પૃથ્વીમાં.

છત્રચામરધારી રાજમહીષિ બાલકુમારને
નગરની સન્નારીઓના પરિવાર સાથે પધ

વેદશાસ્ત્રી: અખંડ સૌભાગ્ય, રાજમહીષિ !
પુણ્યાયુષી થાવ રાજકુમાર.
વેદશાસ્ત્રી અક્ષતકુંકુમ આપે છે, રાજસભા નમન ન

કાશીરાજ: ઉઠીને સત્કારતાં
પધારો, દેવિ !
ભાગ્યોદયની ઉષા છો,

સહુનાં નમન સત્કારતી ને વાળતી રાજ
સિંહાસને જઇ વિરાજે છે.

દર્શન કરાવો પ્રજાજનને
રાજકુટુંબના બાલસૂર્યનું.

મહીષિ: કરો, કરો, મુક્તિપુરીનાં મહાજન !
પુત્રમાં પિતાનાં દર્શન.
આ ત્હમારા બાલ મહારાજ.

સભાજન રાજકુમારનાં દર્શન લે છે.

મન્ત્રીશ્વરઃ જાણે લોકલોકનો પ્રભાપુંજ!

એક મહાજન: જાણે રાજપૂર્વજોનો પુણ્યદેહ!

કાવ્યરત્નઃ માતાપિતાની પ્રેમજ્યોતની વેલનું
જાણે આયુષ્યમન્તુ દેવપુષ્પ!

બ્રહ્મચારીઓ સહિત બ્રહ્મર્ષિ પધારે છે. રાજારાણી સિંહાસનેથી ઉઠી સત્કારે છે.

મહીષિઃ પધારો, ને પાવન કરો.

બ્રહ્મર્ષિઃ ભદ્ર પામો સહુ ભદ્ર જનો.

કાશીરાજઃ મહેલને પુણ્યમંડિત કીધો
તેમ શોભાવો જી સિંહાસનને.

બ્રહ્મર્ષિ સિંહાસને વિરાજે છે. રાજમહીષિને—

દેવિ! અર્ઘ્યપાદ્ય—

મહીષિઃ આ રહ્યાં, આર્યદેવ!
મધુપર્કનાં એ પંચામૃત.

રાજારાણી બ્રહ્મર્ષિનું મધુપર્કે પૂજન કરે છે.

કાશીરાજઃ અંજલિ કરી રહી
આજ્ઞા, બ્રહ્મર્ષિજી!

બ્રહ્મર્ષિઃ જન્મયોગ ફરી ફરી પરીક્ષ્યો,
એક દુષ્યન્ત પુત્રનો હતો,
એક આ રાજકુમારનો છે.

પ્રજાજન: ધન્ય જન્મ! ધન્ય જીવન!

બ્રહ્મર્ષિ: આર્યાવર્ત જ છે આદર્શ આજ
નવખંડવાસી આર્યકુટુંબનું;
ને જ્ઞાન ને ધર્મનગરીનો યુવરાજ
તે સકળ વિશ્વનો યુવરાજ.
તારલિયાના તેજઅક્ષરે આલેખાયેલાં
નામાભિધાન અનેક વંચાય છે,
પણ લોકમ્રત નામ
પૂજ્ય થશે પૃથ્વીવાસીઓમાં.

પ્રજાજન: જય! યુવરાજનો જય!
આર્યકુટુંબના યુવરાજનો જય!

વેદશાસ્ત્રી: હો દેહ આ ચાર પદાર્થદાતા;
હો આત્મદેહે પરમાત્મશાતા;
હો પુણ્યદેહે શુચિ પુણ્યદીવો,
યશશ્શરીરે ચિરકાલ જીવો!
शतं जीव शरदो वर्धमानः; યુવરાજ!

બ્રહ્મર્ષિ: રાજરાજેન્દ્ર અને રાજમહીષિ!
સ્વર્ગંગા છે યુવરાજના લલાટમાં:
સાગરવેષ્ટિત જંબુદ્વીપનો
ચક્રવર્તી રાજવી થશે.
સૂર્યલાંછન છે જમણા હાથમાં:

ઉગશે સૂર્ય સમો ત્હેનો પ્રકાશ
પૃથ્વીના અન્ધકાર ઉજાળતો.

મહીર્ષિ: મુખમાં હો અમૃત આપના.

કાશીરાજ: મન્ત્રીશ્વર! દાન ઘો વિધવિધનાં.
ઠાલવો ભંડાર કે વધુ ભરાય,
આપો કે ઉભરાય પાછું.
કોઇ દરિદ્રી ન રહે આજ
કાશીરાજના મહારાજ્યમાં.

બ્રહ્મર્ષિ: રાજવી! પ્રજાના લાડકોડ—

કાશીરાજ: મ્હારાં પ્રજાજનનાં પુણ્યપ્રતાપે જ
હું છું ઉજ્જવળો ને પ્રતાપવન્તો.
પ્રજા જ છે રાજપુરુષનું પુરુષાતન.
હ્યો, પ્રજાગણ! મ્હારૂં રાજવેણ,
મ્હારા પૂર્વજોનો પુણ્યબોલ:
ઘેરઘેર સંચરીને આપીશ ન્યાય
જે માગશે ત્હેને.
ન્યાય જ મ્હારૂં સૈન્ય છે,
ન્યાય જ મ્હારો ભંડાર છે,
ન્યાયની પવિત્રતામાં જ વસે છે
મ્હારાં પ્રજાસન્તાનની પિતૃશ્રદ્ધા.
સદીચ્છા સુણીશ તે પૂરીશ સહુની.

લોકસભા: જય ધર્મનગરીના ધર્મરાજવીનો.

કાવ્યરત્નઃ સૂરજમાળથી સૂર્ય સુશોભિત,
　　　　સૂર્યથી સૂરજમાળ સુહાવે;
દેહ જીવે જ્યમ દેહી થકી,
　　　　અને દેહીનો દેહ કલાપ દીપાવે;
બ્રહ્મ થકી બ્રહ્માંડ પ્રકાશિત,
　　　　બ્રહ્માંડથી બ્રહ્મ વ્યક્ત કહાવેઃ
તેમ પ્રજાજન રાજને, અને
　　　　રાજ પ્રજાજનને બહલાવે.

કુલાધારઃ ત્હમારો કુલયશ તો, રાજેન્દ્ર!
ગગને ચ્હડી મેઘ પોકારે છે
વિશ્વનું વાતાવરણ ભરી.

ઘન ગગન ચ્હડી કરે ઘોર શોર;
ભણે તુજ કુલયશના જોર-દોર;
　　　　ઘન ગગન ચ્હડી કરે ઘોર શોર.

નિરખો ઉજાસ, નૃપ! ભયો ભોર,
વનવન ગરજે, નૃપ! મોર મોર;
ઝીણી જલઝકોર
　　ઉગતે પહોર
　　　　ભણે બિરદ ઓર
　　　　　　નૃપ! ઠોર ઠોરઃ
ઘન ગગન ચ્હડી કરે ઘોર શોર.

રાજકુમાર ઉપર અન્તરિક્ષથી અમૃતના છાંટા વરસે છે.

એક સન્નારી : અમૃત ઉતર્યાં દેવોનાં;
અમરાવતી વર્ષી અવની ઉપર.

કાશીરાજ: બ્રહ્મર્ષિ! નથી ધરાયો હજી દાન દઈ.
પ્રજાના પોકાર સુણું છું
વાયુની લહરી લહરીમાંથી:
કિરણ કિરણ આવી કહે છે
પ્રજાજનની દુઃખકથનીઓ.

બ્રહ્મર્ષિ: પ્રજાની સુખશાતા યે સુણાવશે તે.
દાન દેતાં તૃપ્તિ ન વળે
તે ભાગ્યોદયનાં ચિહ્ન.
રાજેન્દ્ર! ગિરિબાલિકા પધાર્યાં છે-

કાશીરાજ: જગતની પરમ પવિત્રતા
શું શોભાવે છે કાશીપુરીને?

બ્રહ્મર્ષિ: આવ્યાં છે આશ્રમ માંડવા
બ્રહ્મચારિણીઓનો બ્રહ્મવનમાં.
જ્યોત્સ્નાવસ્ત્રધારી ભગવતીનાં
ત્હમે દર્શન લીધાં હતાં તે દિવસે-

કાશીરાજ: એ જ એ પ્રભારંગી પુણ્યમૂર્તિ?
બ્રહ્મવન બ્રહ્મચારિણીઓનું હો!

બ્રહ્મર્ષિ: ભાગીરથીને કાંઠે બ્રહ્મચર્ય જ શોભે.
કલ્યાણ થાવ, રાજેન્દ્ર!
ત્હારી કુટુંબવેલનું.

કાશીરાજ: પ્રભુએ પ્રતિજ્ઞા પાળી મ્હારી.

જયા કુમારી માતાઓની માતા થઈ—
સમસ્ત આર્યકુટુંબની આર્યમાતા.
દેવિ ! ચાલો દર્શને એ બ્રહ્મચારિણીનાં.
બ્રહ્મર્ષિ ! દર્શન કરાવો
એ બ્રહ્મબાલાનાં.

બ્રહ્મર્ષિ: નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યનાં દર્શન
તે બ્રહ્મદર્શન જ છે.

બ્રહ્મર્ષિ, કાશીરાજ, રાજમહીષિ, યુવરાજ તેડચા પરિજનો સાથે સિધાવે છે.

મન્ત્રીશ્વર: હરિકુંજ ને બ્રહ્મવનના બે ચરણો ઉપર
ઉભશે વારાણસીનો ધર્મદેહ.

વેદશાસ્ત્રી: પુણ્યવન્તાંનાં પુણ્યે જ ઝીલે છે
પૃથ્વીનો ભાર શેષ નાગ.

કાવ્યરત્ન: પુણ્યવન્તાંનાં પુણ્યે જ કરી
પુણ્યવન્તી છે ભાગીરથી.

એક મહાજન: તીર્થના આત્મા છે મહાત્માઓ.

મન્ત્રીશ્વર: તીર્થોના તીર્થરાજ છે
સૃષ્ટિમાંનાં સાધુજનો.

પ્રવેશ પાંચમો

*

સ્થલકાલ: ગંગાને કાંઠે બ્રહ્મવનમાં સ્હવાર, બ્રહ્મચારિણીના મઠનું મુહૂર્ત.

ગાતું-નાચતું અપ્સરાવૃન્દ આકાશમાંથી ઉતરે છે.

અપ્સરાઓ: અમે અખંડ યૌવનની મૂર્તિઓ !
અમે આશઉલ્લાસ કેરી ઉર્મિઓ !
અમે પ્રકૃતિનાં અંગમાંની શક્તિઓ !
કોઇ લેશો ? કોઇ લેશો ?
કોઇ લેશો ? કોઇ લેશો ?
અમે અખંડ યૌવનની મૂર્તિઓ !

અમે આકાશવાસીઓ,
દેવોની દાસીઓ,
પ્રેમીની પ્યાસીઓ, જી !
કોઇ લેશો ? કોઇ લેશો ?
કોઇ લેશો ? કોઇ લેશો ?
અમે અખંડ યૌવનની મૂર્તિઓ !

મેનકાઃ ઉર્વશી! દેવપતિએ આજ્ઞા કરી છે
તે ઉપવન તો આ જ ને?

ઉર્વશીઃ સુરલોકમાં ઉત્સવ પાળ્યો,
ને દેવરાણીજીએ ફરમાવ્યું કે
ગંગાતીરે બ્રહ્મવનમાં લગ્નોત્સવ છે
ત્ય્હાં જાવ, ને મંગલ ગાવ.
જૂવો, બ્રહ્મકુમારિકાઓ ન્હણે
સાથિયા પૂરે, વેદી માંડે છે,

બ્રહ્મકુમારીઓ પાસે જઈને

જય હો પૃથ્વીનાં પુણ્યશાળીઓનો.
બ્રહ્મબાલાઓ! આજ અંહી લગ્નોત્સવ છે
જગજજેતા જયન્ત કુમારનો?

એક બ્રહ્મ-ચારિણી: પધારો, સ્વર્ગ માંડો પૃથ્વીમાં.
આજ અંહી ઉત્સવ છે.
જગજ્જયિની જયા કુમારી
આશ્રમ માંડે છે આ વનમાં
પૃથ્વીની બ્રહ્મચારિણીઓને કાજ.

મેનકાઃ ઉર્વશીને
જુઠું તો દેવી ન ભાખે.

વિચારમાં પડે છે.

રંભાઃ બ્રહ્મવન તો આ જ.

સહુ અપ્સરાઓ વિચારમાં પડે છે.

ઉર્વશીઃ વૃક્ષઘટામાં વેરાઇ બેશીએ,
હશે તે ઉગશે હમણાં.

વૃક્ષોની ડાળીઓ ને પલ્લવોમાં સૌ સન્તાઇ બેસે છે.

બ્રહ્મબાલાઃ સ્વગત
મ્હારા સ્વસ્તિક તો પૂરાઇ રહ્યા.

જયન્ત ગિરિરાજ ને રાજરાણી આવે છે.

ગિરિરાજઃ पाहि माम्, पाहि माम्, બ્રહ્મર્ષિ!
પૂર્વાશ્રમમાં ખોટાં આળ ચ્હડાવ્યાં,
કુલ તજાવ્યું, નગર છોડાવ્યું,
રાજ્યપાર કીધા, અરણ્યવાસ દીધા;
કીયે ભવ છૂટીશું અમે
રાજસત્તાના એ વિષમોં?

રાજરાણીઃ આડકોટ અદીઠ કરવા
દેશવટો દેવરાવ્યો ત્હમને;
પ્રભુ માફ કરશે અમને એ?
મુજ સમી માતાઓનાં વાવ્યાં લણતી
રડે છે રાજમહેલમાં કંઇક રાજબાલાઓ,
કે માણે છે પશુતાના પાપવિલાસ.
રાજવીને નહીં, પણ રાજસિંહાસનને
કુંવરીઓ પરણાવે છે કંઇક રાજમાતાઓ.

જયન્તઃ પશ્ચાત્તાપનાં પ્રાયશ્ચિત્તથી
પાપ બળી પુણ્ય જન્મે છે.
ત્હમેય તપ ઓછાં નથી કીધાં.

વનવનનાં તીર્થ ભમ્યાં, ને
સૌ પુણ્યોદકે પાવન થયાં છો.

વ્રત લેવા સજ્જ થયેલી જયા કુમારી પધારે છે.

રાજરાણી: પણ આ મ્હારી હૈયાહાર,
જગમાંની એકાકી જીવનદોરી,
સુખ ન પામે, સંન્યસ્ત લે,
હૈયું ફાટે છે એ નિરખીને તો.

જયા: માતા! ત્હારે મ્હને સુખથી શણગારવી છે ને?
મ્હારે સુખનો શણગાર છે સંન્યસ્ત.
તું રડ મા: સંસારમાં સુખ છે,
પણ તે પલકદરિયાવ.
આટઆટલી તીર્થયાત્રામાં યે
ન દીઠાં ત્હેં સંન્યાસનાં અક્ષય્ય સુખ?

ગિરિરાજ: દંડવત્ કરી ક્ષમા પ્રાર્થે છે
જયા! ત્હારો પિતા.
મ્હારા રાજમહની અગ્નિજવાલામાં
તું કુમારીનો નરમેધ કીધો મ્હેં.

જયાને પગે પડવા જાય છે, જયા અટકાવે છે.

જયા: પિતા! અપરાધી મા કરો.
મ્હને સુખી કરી આપો.
મ્હારા આત્માનાં કુન્દન
તવાયાં મહાતપની મહાજવાલાથી.

બ્રહ્મર્ષિએ સત્સંગથી સજીવન કીધી.
જગત જીતી, ને જીતાડીશ સહુને.
પિતામાતા ! જીવન મ્હારૂં સફલ થયું.

રાજરાણી: માગી ત્ય્હારે જ અર્પી હોત
એ મહાત્માને મ્હારી મીઠડી,
તો ન ઉગત દુઃખનાં ઝાડ
ત્હારે, એમને, કે અમારે માથે.
વિધિનાં વાવ્યાં હશે,
હાથે અમે જલ સીંચ્યાં,
ને પીરસ્યાં સહુને એ ફાલ.

જયન્ત: રાજમાતા ! કુમારીને ન પરણાવી
એ જ ત્હમારા પરમ આશીર્વાદ.
નામ માત્ર જયન્ત હતો
હું પૂર્વાશ્રમમાં.
દેશવટો વેઠયો; જગત જીત્યો;
તપશુદ્ધિથી વિશુદ્ધ થયો.
આજ છું તે ત્ય્હારે ન હતો;
ને તેથી આજ પામું છું
તે ત્ય્હારે ન પામ્યો.

ગિરિરાજ: સ્નેહનાં ઝરણ આડી પાળ બાંધી
નથી સુખી થતાં માતાપિતા,
કે નથી સુખી કરતાં સન્તાનોને.
સુણજો, ઓ સજ્જનો જગતના ?

અમારી કથાની આ મન્ત્રઘોષણા:
સન્તાનના સ્નેહને ઉછેરજો,
વાળજો, પરિશુદ્ધજો;
પણ ઉચ્છેદશો મા.

કાશીરાજ ને રાજમહીષિ આવે છે.

કાશીરાજ: નવ ખંડના આર્યકુટુંબની ઓ માતા !
ક્ષમા કરજો આ રાજઅહમ્‌ને.
વીસરજો પૂર્વની કથની;
ને જીત્યાં તેમ શીખવજો જીતતાં.

જયા: તીર્થરાજ છો, સદા પુણ્યવન્તા જ છો.
સાધુઓના શિરછત્ર છો, રાજવી!
એ રાજધર્મનું પરિશીલન જ છે
જગતના જયનો રાજવિધિ.
બ્રહ્મરાણીજી જગાવશે બ્રહ્મઘોષણા
વારાણસીના દેવમન્દિરો ગજવી ગજવી,
ને પડશે પડઘો સર્વત્ર નરલોકમાં.

કાશીરાજ: ગિરિરાજ ! સંભાળી લ્યો ગિરિદેશ.
ગયું હોય તે માગી લેજો.
પણ હા ! રાજવી !
ગયા દિવસો ક્‌મ્હાંથી વાળીશ ?
વેઠેલાં વિતકો કેમ વિસરાવીશ ?
રાજમાતા ! પગલાંથી પાવન કીધી
મ્હારી વારાણસીની વાડીઓ.

સિધાવો, ને પાઠવજો અમ કાજે
ગંગોત્રીનાં પુણ્યોદક સદા.
ત્હમારે દાને અમારી તરશ છીપશે.
જયા અને જયન્ત જેવાં
જન્માવજો જગજ્જેતા દેવસન્તાન,
ને મોકલજો આંહી
વારાણસીનાં મન્દિરો ઉદ્ધારવા.

ગિરિરાજઃ રાજેન્દ્ર! શકુન્તલાના કુમાર ભરતે
દીધું નામ આર્યાવર્તને,
અને ત્હમે ધર્યું છે જ્ઞાનછત્ર
આ દેવભોમને માથે.
ત્હમારૂં કર્યું નવ થાય કોઇથી.
સિન્ધુ નદને તીરે તક્ષશીલા,
ને ગંગા નદને તીરે કાશીના મઠ.
જ્ઞાનક્ષેત્ર માંડયું છે મહીતલમાં,
ઓ તીર્થરાજના રાજવી! ત્હમે.

જયન્તઃ મુહૂર્તનો સમય થતો આવે છે,
પધારો હરિજન સહુ વટકુંજમાં.

વિશ્વયાત્રા કરતા દેવર્ષિ પધારે છે.

દેવર્ષિઃ આજ બ્રહ્મવનનાં તીર્થ કરીશ.

ચોમેર નજર કરી

અહો! આ તો જયા ને જયન્ત!
મ્હારાં આત્મસન્તાનો!

જયા અને જયન્ત દેવર્ષિને ઓળખી ત્હેમની ભણી દોડી જઇ પાયે લાગે છે. સહુ નામન નમે છે.

કલ્યાણ થાવ સહુનું.
આજ શો ઉત્સવ–અહો! સ્હમજ્યો.
જયા જગત જીતી,
ને જગજ્જયિની બ્રહ્મચારિણીઓ કાજે
બાંધે છે બ્રહ્મમઠ આ બ્રહ્મવનમાં.

ગિરિરાજ: આપનું વેણ ઉથાપવા મથ્યું અમે,
પણ વિધિ યે ન ઉથાપી શક્યો
બ્રહ્મમૂર્તિનું એ બ્રહ્મવાક્ય.
જયાની દેહ ન વટલાઇ.

રાજરાણી: જયન્તને ન પરણાવી
તો જોગણ થઇ મ્હારી કુમારી.

દેવર્ષિ: द्वा सुपर्णा सयुजा सखाया
समानं वृक्षं परिषस्वजाते;
એ મન્ત્ર આજ સિદ્ધ થયો.
બે કાંઠે બે આશ્રમ,
પૃથ્વીને પાળતી બે પ્રભુપાંખો જેવા,
ને વચમાં પુણ્યજલવન્તી જાહ્નવી:
બે હાથ વચ્ચે જગતનું જાણે હૈયું.

ઉઘડશે હવે વિરાટનાં મન્દિર
અવનીનાં અભાગિયાંને માટે પણ.
રાજમાતા! ઋતુએ ફૂળ પાકે છે:
ન સોંપી તે કાળે જયન્તને,
હવે જીવનશેષ ઉછરશે
એક જ વૃક્ષે એ બે પંખી.
જીત્યાં ને જીતાડશે સહુને.

અપ્સરાવૃન્દ પ્રત્યક્ષ થાય છે.

મેનકા: જય જગતમાંના દેવલોકનો.
સુરલોકની અમે અપ્સરાઓ છીએ.
સુરપતિએ પાઠવ્યાં છે અમને, દેવર્ષિજી!
આજના લગ્નમહોત્સવમાં મંગલ ગાવા.

દેવર્ષિ: પધારો દેવપગલે.
સુરપતિ સંસારની સંભાળ લે છે,
સંસારનાં ત્ય્હાં સૂધી સદ્‌ભાગ્ય છે.
ગાવ બ્રહ્મબંસરીનું મંગલ ગીત.

મહીષિ: કાશીરાજને
આર્ય! લગ્નમહોત્સવ છે આજે?

અપ્સરાઓ બ્રહ્મબંસરીનું મંગલ ગીત ગાય છે.

અપ્સરાઓ: પરમ શબ્દ એ સુણો,
હો! પરમ શબ્દ એ સુણો,

ઓલે બ્રહ્માંડે બ્રહ્મબંસરી તણો;
રટે આનન્દ આનન્દ સ્થૂલસૂક્ષ્મનાં કણોઃ
પરમ શબ્દ એ સુણો.
એ શબ્દ કો ગહન આત્મિક વાણી બોલે,
એ શબ્દ વીંધી ત્રણ લોક અપાર ડોલે.
મન્દ મન્દ જેમ ફોરે મધુર ફૂલડાં, સખિ!
ચન્દ્ર ચન્દ્ર જેમ વહે અમૃતચન્દ્રિકા, સખિ!
એવી ધીરી,
એવી ધીરી ઓ અધીરી! બજે બ્રહ્મબંસરીઃ
પરમ શબ્દ એ સુણો.

માની મહાસમય માનવભાગ્યનો, હો!
કલ્યાણમંગલ ભણે સુરમંડલીઓ.
ગાજે દેવતાનાં દુંદુભી આનન્દનાં,
ગીત નન્દનનાં નન્દિની ને નન્દનાં;
ઉડે પડઘો અનન્તતાની ઝાડીમાં ઘણો,
ઝીણી તારલીનાં કિરણ સરિખડો ઝીણો ઝીણો;
પરમ શબ્દ એ સુણો.

જયન્તઃ જયા! દીક્ષા લે બ્રહ્મચારિણીની
દેવોના એ દેવર્ષિ પાસેથી.
રાજકુમારી ખીલી બ્રહ્મકુમારી થા.

દેવર્ષિઃ રાજકુંવરીની કળીઓમાંથી જ
બ્રહ્મકુંવરીનાં ફૂલ પ્રફુલ્લશે.

જયા ! આ ત્હારા મઠનો પાયો;
, નીચે લખ્યું છે 'પુણ્યજીવન.'
ને આ ત્હારો મન્દિરધ્વજ:
ઉપર લખ્યું છે 'જીવનસિદ્ધિ.'

કાશીરાજ: પણ, બ્રહ્મબાલે !
શું શું કરશો આ મઠ માંડીને

જયા: રાજેન્દ્ર ! ગંગાએ મ્હારી અશુદ્ધિ ધોઈ,
મૈયાએ મ્હને પવિત્રતા પાઇ;
એ પવિત્રતા પમરાવીશ પૃથ્વીમાં.
સ્હામે તીરે છે જયન્તની રામવાડી,
આ તીરે માંડશે જયા સીતાવાડી.
ત્ય્હાં છે વીર રસનાં મહાકાવ્ય,
અહીં જન્મશે શૃંગારના કાવ્યશણગાર.
ત્ય્હાં છે બ્રહ્મોપનિષદ,
અંહી અવતરશે બ્રહ્મકવિતા.
પ્રભુની આજ્ઞા છે સુન્દરીસંઘને કે
જગત જન્માવવું ને ધવરાવવું.
આ મઠમાં કામધેનુઓ ઉછેરીશ.
એ કામધેનુઓ નરલોકને ધવરાવશે,
ને માનવીનાં દેવ ઉછેરશે.
અવનીને અમૃતમેઘથી સીંચશે,
ને અમરો ઉતરશે વાડીએ વાડીએ.

રાજરાણીઃ કુંવરી તો મ્હારી લોકમાતા થઇ!
સિંહાસનને પરણવા કરતાં મઠ માંડવો
–આવડે તો તો–સો ગણો સારો.

નૃત્યદાસી ગાતી ગાતી આવે છે.

નૃત્યદાસીઃ જોગીડા! વસમી આ વનની વાટ.
વસમી–વસમી
વસમી આ વનની વાટઃ
જોગીડા! વસમી આ વનની વાટ.
નથી વડલા કે વિસામા વનમાં,
નથી નદીઓને ઘાટઃ
જોગીડા! વસમી આ વનની વાટ.

આથમે દિન, પણ કદી યે ન આથમે
અન્તર કેરા ઉચાટઃ
જોગીડા! વસમી આ વનની વાટ.

જયાઃ ત્હારાં તપ નિષ્ફળ નહી જાય, તાપસી!
ત્હને પરમ વિસામો સાંપડશે.

નૃત્યદાસીઃ યોગિનિ! અંહીયાં યે
અપ્સરાઓ તો નાચે છે.

દેવર્ષિઃ વસ્તુ પાપ નથી, તપસ્વિનિ!
વસ્તુની વાસનામાં પાપ છે.
વિલાસ અનિષ્ટ નથી,
વિલાસની તૃષ્ણા અનિષ્ટ છે.

વિલાસભાવના સંયમનિગ્રહ
તે સંસારીઓનાં બ્રહ્મચર્ય.
સકામનિષ્કામના ભેદ ભણજે હવે,
એટલે સર્વ સ્હમજાશે.
વાંછવું, ને મળ્યું માણવું
એ ભાવ એક નથી કદી યે.
જનક વિદેહી વૈભવ વહતા,
તે વૈભવને યે વિશુદ્ધિથી રંગતા.

જયા: બ્રહ્મર્ષિજી ! દેવર્ષિજી ! આદેશ.

દેવર્ષિ: જયા ! આજ સૂધીની અવધ
એળે નથી ગઇ ત્હારા જીવનની.
આવ, વત્સે ! ઓઢ આ તેજઓઢણી.
એવી જ રહેજે ઉજ્જવળ
કર્મ વચન ને ભાવથી સર્વદા.
અન્તર જેવું ઓઢણું રાખજે,
ને ઓઢણા જેવું અન્તર.

મહીષિ: કાશીરાજને
આર્ય ! એ કેમ સંભવે ?
હીરા ને મોતી ભર્યાં મ્હારાં અમ્બર;
એવાં અન્તરનાં રત્નઅમ્બર
ક્ય્હાં મૂલવવાં મ્હારે ?

જયા: દેવર્ષિના આશીર્વાદથી,
બ્રહ્મર્ષિના શિક્ષામન્ત્રોથી,

બ્રહ્મદીક્ષા મ્હારી સફળ કરીશ;
બ્રહ્મ માંડીશ બ્રહ્માંડને પાટલે.

દેવર્ષિ: કુમારી જયા! કુમાર જયન્ત!
ન્હાનાં હતાં બીજના દાણા ત્હમે,
ત્ય્હારે જોયું હતું ત્હમારી કીકીઓમાં.
દીઠો હતો ત્ય્હારે આજનો ઉત્સવ.
આશાના મ્હારા એ આંબા મ્હોર્યા.
જીત્યો હું વિશ્વને,
અને વિશ્વનાં મહાબલોને;
મ્હારાં શિષ્ય મ્હને જીત્યાં.
આત્મા ઉભરાય છે આનન્દે
અવનીના એ ઉત્કર્ષ નિહાળીને.
આજે મ્હેં યે જીવનસિદ્ધિ સાધી.
વાંછ, જયન્ત! વરદાન લે, જયા!
માગો મ્હારાં સર્વ પુણ્યનો ભંડાર.

જયન્ત: એ એક જ આપો, દેવર્ષિ!
લોકના આત્મા ઊણા ન રહે.

જયા: એ એક જ આપો, દેવર્ષિ!
સંસારીઓના સંસાર ઊણા ન રહે.

દેવર્ષિ: તથાસ્તુ, મ્હારાં આત્મસન્તાનો!
મથશો ત્હેમને મળશે
ત્હમે માગ્યાં તે સર્વ ધન.
કાશીરાજ! અમૃત ચોઘડિયું છે;
માંડો શેષ માથે આશ્રમનો પાયો.
વત્સે જયા! ઓઢો આ તેજચુંદડી.

કાશીરાજ પાયો માંડે છે. સર્વ આશીર્વાદ ભણે છે. અપ્સરાઓ મંગળ ગાય છે.

દેવર્ષિ: જયન્તને અને જયાને દાખવીને

એ જ નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી,
એ જ નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારિણી;
બ્રહ્મધામનાં પુણ્યદીવડાંઓ !

જયા તેજચુંદડી ઓઢે છે. બ્રહ્મવનમાં પાંદડે પાંદડે પ્રકાશ પ્રગટે છે; અંજલિ કરી રહી બ્રહ્મર્ષિને વિનવતી તપસ્વિની તેજબા આવે છે.

તેજબા: અહો ! દૂર દૂર દૂરના દરવેશ ! હો યોગીન્દ્ર !
આપો દેવના ચે દેવના સન્દેશ, હો યોગીન્દ્ર !
અહો ! દુ:ખિયાંને એક દેવબોલ, હો યોગીન્દ્ર !
આપો માનવીને એક બ્રહ્મકોલ, હો યોગીન્દ્ર !
અહો ! અધૂરાં પૂરાય એવી આશ, હો યોગીન્દ્ર !
આપો અન્ધારાં ઉજાળે એ ઉજાસ, હો યોગીન્દ્ર !
અહો ! સદન સદન પુણ્યના સુવાસ, હો યોગીન્દ્ર !
આપો પ્રાણ પ્રાણ પ્રભુજીના વાસ, હો યોગીન્દ્ર !

દેવર્ષિ, બ્રહ્મર્ષિ, જયા: તથાસ્તુ, તપેશ્વરી ! તથાસ્તુ !

તેજબા: ભાખો, ઓ જગતનાં કલ્યાણકર્તાઓ !
પુકારો પૃથ્વીનાં પડમાં,

હાકલ મારો મનુષ્યના હૈયાહૈયામાં
કે નથી સર્વને માટેનાં આ વ્રત.
પરમ ઇન્દ્રિયનિગ્રહી,
મહારથી આત્મવિજેતા,
વિપુલ વૈરાગ્યસંપન્ન જોગીરાજ
એ જ છે અધિકારી નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યનાં.

દેવર્ષિ: એ જ સૂત્રો વ્રતનાં, તપેશ્વરીજી!

તેજબા: દિલમાંના દૈત્યોને જીતે,
વિષ્ણુદેવ દે જયધનુષ્ય જેને,
જીવનના ચાપ ઉપર
લક્ષ્યવેધી શર માંડે,
ને મુક્તિપરાયણ બ્રહ્મદૃષ્ટિ સાધે,
એ જોદ્ધાનો જય હો બ્રહ્માંડભરમાં.

સર્વે: તથાસ્તુ! તપસ્વિનિ! તથાસ્તુ!

તેજબા: બોલો, સહુ આશ્રમવાસી! બોલો;
જય બ્રહ્મજ્યોતિનો,
જય બ્રહ્મચારીઓનો,
જય બ્રહ્મચારિણીઓનો.
જય! જય! જય!

અપ્સરાઓ મંગલ ગાય છે. સર્વત્ર પરમ ઉજ્જવલ તેજ પ્રકાશી રહે છે.

પ્રવેશ છઠ્ઠો

❀

સ્થલકાલઃ પૂર્ણિમાની રાત્રિએ ગંગાના મધ્ય વ્હેણમાં જયા અને જયન્તનાં બે હોડલાં.

જગતની જાહ્નવીનું ગીત ગાતાં ગાતાં બન્ને જલ પર તરે છે.

જયન્તઃ ઘૂમે ઘૂમે ને ઘેલી વહે,
ને કાંઇ વ્હેતી અખંડ ને અનન્ત રે !
જાહ્નવી જગની ઘૂમે રે !

જગતની જાહ્નવીમાં, જયા !
મેલ્યાં તરતાં આપણાં હોડલાં.
જો વ્હાલુ, પેલો વમળ છે,
તારવીને લેજે ત્હારૂં નાવડું.

જયાઃ ઘણા વમળો વટાવ્યા, જયન્ત !
સંસારનાં મહાજલમાં.
નથી બૂડયાં, ને નહીં બૂડે
આપણાં પ્રભુરક્ષેલાં હોડલાં.

જયન્તઃ પણ જયા! વમળની પાછળ
ખડક ખડો છે, ભૈરવ જેવો;
ભોગનો તે ભૂખ્યો છે.

જયાઃ હિમાદ્રિનાં શિખરો કૂદતાં આપણે,
ગરુડનાં બાલક જેવાં, જયન્ત!
ત્હેને ખડક શાં નડશે?
નથી—નથી આ અવની ઉપર કાંઇ
જે ભાગે આપણાં હાડકાંઓને.
ગગનમાં જો, જયન્ત!
ચન્દ્રિકાના સાગરમાં ચન્દ્ર તરે છે;
તરશે આપણા યે આત્મનચન્દ્ર
પુણ્યના એમ મહાસાગરમાં.
પાણી ભર્યાં છે પુણ્યનાં,
ને મંહી ઝીલે સુહાગિયાં સંત રે!
જાહ્નવી જગની ઘૂમે રે.

જયન્તઃ ભય નથી આપણે, જયા!
સાધુતાના શઢ છે,
ને પ્રભુતાનાં સુકાન છે,
નથી એ નૌકાને
શયતાનના યે ભય.
પણ ફોગટ તો નથી ને
આપણી આ જીવનલીલા?
જો, જયા! જો!
મોજાં ઉછળે છે,

ને પ્રત્યેક મોજામાં મૃત્યુ છે.
વાદળને કાંઠડે જો ! પેલી વાદળી:
આવશે ઉડતી ઉડતી એ,
ને આવરશે ચન્દ્રપ્રભાને.

જયા: મૃત્યુ દેહને મારે છે,
પુણ્યને મારતું નથી.
પુણ્ય તો અમ્મર છે અવનીમાં.
એક શરદ પૂર્ણિમાએ
-યાદ છે ને ? જયન્ત !-
ચન્દ્રનું ખગ્રાસ ગ્રહણ
જોયું હતું આપણે ગંગોત્રીએ.
પણ તેથી કાંઇ
ચન્દ્રનો અમૃતથાળ ફૂટ્યો નહીં.

જયન્ત: ખરૂં, જયા ! ખરૂં છે
સૂર્ય ને ચન્દ્ર સમા
પુણ્યના પાયા યે અમ્મર છે.
સત્ નામ સાહેબનું:
સત્ નાશ પામતું જ નથી.
વાવ ત્ય્હારે, જયા !
ઓ અનન્ત કાલની જોગણ !
ત્હારાં પુણ્યનાં વાવેતર:
પૃથ્વી ભરી ભરી વાવ
ઇક્ષુના અમૃતભંડાર,

ને ધરાવ પુણ્યનો એ પરમ ફાલ
પુણ્યરસના પીપાસુઓને.
જો ! જગત પુણ્યતરસ્યું છે.
અલ્પ છે આયુષ્યની અવધ,
પણ સત્કર્મનાં આયુષ્ય તો
આત્મા જેટલાં અમ્મર છે.
ચલાવ હોડલાં, ઓ જગન્માતા !
પુણ્યજાહ્નવીનાં મહાપૂરમાં,
ને આદર આપણી
અનન્તતાની એ મહાયાત્રા.

હોડકાં ચલાવતાં અને સંસારજાહ્નવીનું ગીત
ગાતાં ગાતાં જયા ને જયન્ત ચન્દ્રિકામાં તરે છે.

સગરકુમારોને તારિયા,
ને એમ તારશે માનવજાત રે !
જાહ્નવી જગની ઘૂમે રે !

બ્રહ્માંડે ભર્યાં બ્રહ્મનાં અમી,
સાધો ! માણજો મંહી દિનરાત રે !
જાહ્નવી જગની ઘૂમે રે !

દેવર્ષિ: ગીત વચમાં અટકએ અન્તરિક્ષે દેવવિમાનમાંથી
प्रकृतिं पुरूषं चैव विद्धयनादि उभावपि ।

આ નાટકમાંનાં ગીતોના રાહ

ગીત, અંક પહેલો

૧, પ્ર. ૧, ગી. ૧

પરમ પ્રેમ પરબ્રહ્મ; રાગ કલ્યાણ

૨, પ્ર. ૧, ગી. ૨

ધીમે ધીમે ધીમે, સાહેલિ!
વ્હેલી વ્હેલી ચાલો, સાહેલિ! વિ. ગરબાના
ઢાળમાં ફેરફારો સાથે.

૩, પ્ર. ૧, ગી. ૩

જય! જય! કુમાર આવો.

૪, પ્ર. ૪,

સૂના આ સરોવરે આવો, ઓ રાજહંસ!
આંતરો વસન્તતિલકાનો.

૫, પ્ર. ૫, ગી. ૧

વીણો વીણો ને ફૂલડાંના ફાલ;
'ભીંજે મ્હારી ચુંદડલી' નો ઢાળ.

૬, પ્ર. ૫, ગી. ૨

મ્હારો હીંચકો રે અમરવેલડીની માંહ્ય;
રાગ સારંગ: વીજ ચમકે રે મીઠા મેહુલાની માંહ્ય.

૭, પ્ર. ૫, ગી. ૩

ચાલો, ચાલો, સલૂણી! રસકુંજમાં.

૮, પ્ર. ૬, ગીત

અહો ! ધન્ય ધન્ય ! હો !

અહો ! રામ રામ રે !

દેહ ગઇ, ને દુનિયાં ગઇ;

એ ઢાળ; આંતરો ભુજંગીનો.

૯, પ્ર. ૭, ગી. ૧

ચન્દ્રમા જી રે ઉગ્યો, સખિ !

સાહેબા જી રે આવ્યા સખિ ! આજ મ્હારા બાગમાં,

લીલા લવીંગડા વાવશું જી રે;

એ ઢાળ, સાખી વિગેરે ફેરફારો સાથે.

૧૦, પ્ર. ૭, ગી. ૨

બોલે બોલે છે ગિરિઓમાં મોર;

જયાની ઉક્તિઓમાં સીતાજીના મહીનાના ઢાળની છાયાઃ

જયન્તની ઉક્તિઓ લાવણીમાં.

અંક બીજો

૧૧, પ્ર. ૧, ગી. ૧

ભુવન ભુવન મદનનાં મહારાજ્ય રે.

૧૨, પ્ર. ૧, ગી. ૨

દેવનાં તો દ્વાર હો !

'આંસુડાંના ભેદો તો બતાવો-બતાવો કોઇ;'

એ રાહ, આશાઃ આંતરો ગઝલનો.

૧૩, પ્ર. ૩, ગી. ૧

ગોરસ લેઇ લેઇ પીજો;

દેખો સખિ ! ડોલરિયો વિ: ઋષિરાજના
એ પદનો ઢાળ

૧૪, પ્ર. ૩, ગી. ૨
વેણુ લઇયે ને દઇયે;
રાગ ધનાશ્રી, ભૈરવમાં ગવાશે.

૧૫, પ્ર. ૪, ગી. ૧
વીજલડી હો ! ઉભાં જો રહો તો;
કુંજલડી હો ! સંદેશો અમારો
જઇ વહાલમને કહેજો જી રે; એ ઢાળ

૧૬, પ્ર. ૪, ગી. ૨
ઉંચા આકાશ, મ્હારી બ્હેનડી !

૧૭, પ્ર. ૬
પરમ ધન પ્રભુનાં લેજો, લોક !

૧૮, પ્ર. ૭, ગી. ૧
ઉગે છે પ્રભાત આજ ધીમે ધીમે;
રાગ બિભાસની છાયા.

૧૯, પ્ર. ૭, ગી. ૨
હું તો જોગણ બની છું મ્હારા વહાલમની;
રાગ ઠુમરી, આંતરો ભિન્ન પ્રકારનો.

૨૦, પ્ર. ૭, ગી. ૩
પિયુ ! પ્રેમનું પ્રભાત

અંક ત્રીજો

૨૧, પ્ર. ૧, ગી. ૧
વનવનનાં અન્ધારાં વામશે વિ.
આંતરો શાર્દુલવિક્રીડિતનો.

૨૨, પ્ર. ૧, ગી. ૨
એક જવાલા જલે તુજ નેનનમાં: ગઝલ કવ્વાલી.

૨૩, પ્ર. ૨
ભવસાગરમાં ડોલે હો ! માનવનાવ: રાગ ભેરવી.

૨૪, પ્ર. ૩, ગી. ૧
હો જયા ! વીતી વિતકની વધાઈઓ;
આંતરો સોરઠાનો

૨૫, પ્ર. ૩, ગી. ૨
અહો ! જોગી તણા જયકાર વિ:
આંતરો સવૈયાનો.

૨૬, પ્ર. ૪, ગી. ૧
લોકલોકની બોલી બોલો વિ: છન્દ ખંડ હરિગીત.

૨૭, પ્ર. ૪, ગી. ૨
હો દેહ આ ચાર પદાર્થદાતા: છન્દ ઉપજાતિ

૨૮, પ્ર. ૪, ગી. ૩
સૂરજમાળથી સૂર્ય સુશોભિત વિ: સવૈયો

૨૯, પ્ર. ૪, ગી. ૪

ઘન ગગન ચ્હડી કરે ઘોર શોરઃ રાગ મલ્લાર.

૩૦, પ્ર. ૫, ગી. ૧

અમે અખંડ યૌવનની મૂર્તિઓ.

૩૧, પ્ર. ૫, ગી. ૨

પરમ શબ્દ એ સુણો વિઃ
રાસડો, આંતરા વસન્તતિલકાના.

૩૨, પ્ર. ૫, ગી. ૩

જોગીઠા! વસમી આ વનની વાટઃ
અનેક રાગમાં ગાઇ શકાય છે.

૩૩, પ્ર. ૫, ગી. ૪

અહો! દૂર દૂર દૂરના દરવેશ, હો યોગીન્દ્ર!

૩૪, પ્ર. ૬

ઘૂમે ઘૂમે ને ઘેલી વહે વિઃ
આશા ભર્યાં તે અમે આવિયાંઃ એ ઢાળ.